

Göncz László

Nemzetiségi és anyanyelv-használati jogok Szlovéniában

A trianoni békeszerződés mintegy 22 ezer magyar nemzetiségű polgár elcsatolását szentesítette a történelmi Vas és Zala vármegyéktől, és az újonnan létrehozott délszláv állam szlovéniai részéhez csatolta őket. A határszakasz ebben a térségben sajátos, számos vonatkozásában véletlenszerű szempontok alapján alakult, azonban ez nem változtat a végső döntés lényegén. A két említett megye elcsatolt részeiből jött létre az ún. Muravidék, amelynek területe kb. 910 négyzetkilométer, és 1921-ben – már a jugoszláv népszámlálás adatai szerint – lakosainak kb. egynegyede vallotta magát magyar nemzetiségűnek (ez az arány jelenleg már csak 7-8%). Földrajzi, illetve néprajzi tekintetben Muravidék magyarlakta részét északon néhány őrségi falu, valamivel délebbre a göcseji nyúlványok, Dobronak nagyközségtől délre a Hetés néprajzi tájegységnek kb. a fele, valamint a történelmi Alsólendva környékén az ún. Lendva-vidék képezi. Ennek alapján megállapítható, hogy a térségre, a szélesebb régióra is jellemző göcseji-hetési-őrségi tárgyi néprajzi és folklór hagyományok (motívumok) a jellemzők.

A muravidéki magyarságnak az elcsatolás után számos nehézséggel kellett szembenéznie, amelyek a későbbiek során – közvetve vagy közvetlenül – jelentős mértékben hatottak a nemzeti tudat alakulására, a magyar nyelv helyzetére. Szükséges megemlíteni, hogy közvetlenül a kisebbségbe taszítás után a Mura mentéről majdnem teljes egészében kitelepült vagy kiűzték a magyar értelmiséget. További fontos jelenség, hogy az ún. földreform során felosztásra kerülő nagybirtokból – 1921 után – kizárólag azok részesülhettek, akik nem vallották magukat magyar nemzetiségűnek. Ezekből a földekből bőségesen kaptak az ide irányított telepések (kolonisták), akikből önálló településrészek szerveződtek, de önálló falu is keletkezett a betelepítések során. Goricia környékéről, Isztriából (abban az időben mindkét vidék Olaszországhoz tartozott), valamint közelebbi szlovén vidékekről jöttek a telepések. Ma már köztudott tény, hogy az egykori hatalom asszimilációs szándékkal alkalmazta ezt a módszert, amely mindkét közösségnek – az őshonos magyarságnak és a betelepítetteknek egyaránt – óriási gondokat okozott, számos konfliktushelyzetet idézett elő.

A nemzetiség szempontjából két objektív jellegű negatív tényezőről is szólni kell. A muravidéki magyarság nemzeti identitásának és anyanyelvének megőrzése szempontjából a kisebbséggé válás kezdetétől nehézséget jelentett a kis közösség ténye, ami eleve belső korlátokat szabott nemzet-tudat-kinyilvánítás folyamatának. A másik tényező arra vonatkozik, hogy Muravidék területe az I. világháború után gazdaságilag objektíve fejlettebb közeghez került, mint az anyaország volt (a ma Szlovéniához tartozó, egykori osztrák területek az Osztrák-Magyar Monarchia fejlettebb tartományai közé tartoztak), amelynek a későbbiek során az lett a következménye, hogy a muravidéki magyarság egyre inkább azonosult a szlovén értékrendszerrel, ám ez egyúttal mély értékrendszerválságot eredményezett. Ezt a válságot az ötvenes-hatvanas évektől súlyos nemzettudat-válság követte, amikor a muravidéki magyarság nemzeti tudatába komoly zavarok keletkeztek.

Muravidék elcsatolásában fontos szerepe volt néhány szlovén érzelmű katolikus pap működésének. Így érthető, hogy a későbbiek során a vallás egyre kevésbé tudott találkozni a mu-

1 tudomány és társadalom

rapidéki magyarság nemzeti megmaradásának érdekeivel. Magyar nyelvű vallásgyakorlás a magyarlakta vidéken a római katolikusok számára ugyan egészen máig rendszeresen volt, illetve van, azonban ez még nem hat lényegesen a nemzeti tudat és az anyanyelv pozitív alakulására. A magyar és szlovén hívők között tehát nincsenek nemzeti jellegű feszültségek, mivel az egyház kimondottan csak vallási célokra és feladatokra koncentrál. A muravidéki magyarság döntő többsége ma is római katolikus vallású, azonban az őrségi falvakban, valamint Szentlászló környékén élnek kis számban evangélikusok, illetve reformátusok. Az evangélikusoknak magyar lelkészük nincsen, a reformátusok istentiszteleteit magyarországi lelkészek látják el. A művelődés terén a térségben mindig élénk műkedvelő (amatőr) tevékenység zajlott. A két világháború között azonban e téren is sajátos diszkriminatív eljárásokra került sor. Például, ha a magyar színjátszó csoport egy magyar színdarabot kívánt bemutatni, akkor a szereplőknek egy művet szlovén nyelven is meg kellett tanulniuk, még ha nem is tudtak egy szót sem szlovénül.

A két világháború között a muravidéki magyarság oktatását formálisan anyanyelven is megszervezték, de a gyakorlatban a következetlenség és a magyar pedagógusok hiánya ezt számos esetben ellehetetlenítette. Így már a húszas évek közepétől sem beszélhetünk ténylegesen magyar oktatásról, majd a magyar nyelvű oktatást 1939-re teljesen felszámolták. Ám ekkor még – minden említett negatívum ellenére – a muravidéki magyarság nemzettudata nem tört meg. A „bomlasztási folyamat” azonban megkezdődött. Azt ugyanis határozottan állíthatjuk, hogy az I. világháború után kisebbségbe került kárpát-medencei magyar közösségek közül a délszláv-, azaz a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz csatolt területen gyakoroltak legerőteljesebb, számos esetben állami dekrétumokkal, törvényekkel alátámasztott asszimilációs politikát. A magyarság azonban akkor még reménykedett valamilyen igazságtételben, a trianoni békeszerződés legalább részbeni revíziójában.

A szlovén kisebbségpolitikában radikális változásokra csak az 1960-as évektől került sor. Ekkor kezdték kiépíteni az ún. pozitív diszkrimináció (kisebbségi többletjog) elvére épülő nemzetiségi politika alapelemeit, amelyet – politikai és jogi szempontból egyaránt – az 1974-es szlovén köztársasági alkotmány szentesített. E folyamat létrejöttének több fontos oka volt, amelyek összefonódása, egymást erősítő szerepe nyilvánvaló. Elsőként talán az, hogy már az ötvenes években jelentős szerepet kapott a nemzetközi politikában a nemzeti, faji, vallási és egyéb gyűlöletet szító megnyilvánulások megelőzésének a gondolata. Az akkori (ugyan demokratikusnak aligha mondható, de szocialista eszméket valló) Jugoszlávia legfejlettebb köztársaságában, Szlovéniában a szövetségi átlagnál jelentősebb figyelmet szenteltek az őshonos nemzeti kisebbségek jogainak rendezésére, amit számos politikai nyilatkozatban, pártdokumentumban is kifejezésre juttattak. Ezt – az egypártrendszer antidemokratikus volta ellenére – nagymértékben befolyásolta Szlovénia viszonylag fejlett politikai kultúrája, de azt is szükséges hangsúlyozni, hogy a szlovén politikusok már akkor jól felmérték a nemzetközi helyzetet. Ugyanis a kisebbségi jogok biztosításával jelentős „politikai tőkét” kovácsolhattak, ami később, a kilencvenes évek elején bekövetkezett önállósulási folyamatában, Szlovéniának jól kamatozott. Másik oknak tekinthető, hogy az őshonos olasz és magyar közösségek létszáma összesen sem haladta meg az akkori Szlovén Köztársaság lakosságának 1%-át, tehát a kisebbségvédelmi rendszer kiépítése viszonylag kis költséggel járt. S végül a szlovén nemzet számára fontos volt e téren precedenst teremteni, hogy ezzel hathatósabban segíthesse a határon túl élő szlovénok ügyét Ausztriában, Olaszországon és másutt.

A kisebbségi többletjog-rendszerre épülő nemzetiségi politika lényege abban rejlik, hogy az oktatás, a kultúra, a tájékoztatás terén, valamint az anyaországgal kialakított kapcsolatokban az adott nemzetiség speciális lehetőségekkel rendelkezik, amelyet az állam – közvetlenül

az állami költségvetésből – anyagilag is támogat. Az őshonos nemzeti kisebbségek létrehozhatták saját érdekvédelmi szervezetüket, amelyek bekapcsolódtak az önkormányzati intézményrendszerbe. Ezek az érdekvédelmi szervezetek (ma nemzeti közösségeknek, illetve kisebbségi önkormányzatoknak nevezzük őket) létrehozták a muravidéki magyarság kulturális és tájékoztatási intézményeit, valamint társalapítói a Muravidéken meghonosodott kétnyelvű iskoláknak. A magyar nyelv formálisan – a törvény által meghatározott területen – egyenrangú állami nyelvnek számít, ami a gyakorlatban persze következetesen nem valósítható meg. A nyolcvanas évek végén a kisebbségi jogok kiegészültek, így az őshonos nemzetiségek állandó országgyűlési képviselői helyhez jutottak, amelynek betöltésére kizárólag a nemzeti közösséghez tartozóknak van szavazati joga. Az önkormányzati szervezetekben is helyet kaptak az ún. külön státusú nemzetiségi képviselők. Emellett minden önkormányzat területén (jelen pillanatban öt ilyen van) magyar nemzeti tanácsok működnek, amelyeknek képviselőit az általános helyhatósági választások alkalmával választják. Ezek a nemzeti tanácsok – saját soraikból – választják meg a legfelsőbb muravidéki magyar testületet, a Muravidéki Magyar Önkormányzat Közgyűlését. A nemzeti tanácsok (önkormányzati szinten) és a muravidéki magyar önkormányzat (általános kérdésekben), mint ahogy a nemzetiségi országgyűlési képviselő is az országgyűlés keretében, a nemzetiségi oktatás, kultúra és tájékoztatás terén vétójoggal rendelkeznek. A kultúra terén a muravidéki magyarság tevékenységét ma a lendvai székhelyű Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet koordinálja és segíti.

Az elméleti szinten ideálisnak és precedens jellegűnek minősíthető rendszer a gyakorlatban persze csak részben valósulhat meg, amit egyrészt a velünk közvetlenül együtt élő többségi nemzet tagjainak „nemtetszései”, toleranciájának korlátjai, másrészt a kis magyar közösségen belül bekövetkező öntudatzavarok, valamint az ezzel összefüggő, még az egypártrendszer időszakából származó beidegződések hátráltatnak a leginkább.

A Szlovén Köztársaság alkotmánya három nemzetiségi, illetve etnikai közösségszokról rendelkezik: az őshonos magyar és olasz közösségekről (I.), a romákról, mint etnikai csoportról (II.) és egyéb nemzeti kisebbségekről (III.). Az utóbbiak alatt a 20. század második felében, az ún. második jugoszláv érában Szlovénia területére – főleg gazdasági migrációként – letelepedett délszláv és más etnikumokat kell érteni, amelyek szétszórta élnek az ország egész területén, és az összlakosságnak mintegy 10%-át alkotják. Az őshonos nemzeti kisebbségekre vonatkozó alkotmányos jogvédelem az utóbbiakat nem illeti meg; esetükben bizonyos fokú kulturális jogok szavatolásáról beszélhetünk csupán. Meg kell említeni, hogy ebből az utóbbi időben egyre több konfliktus származik.

A Szlovéniában élő magyarság túlnyomó többsége (mintegy 80-85%-a) a Muravidék ún. nemzetiségileg vegyesen lakott területén él. A szlovén kisebbségvédelmi modell keretében létrejött többlételemrendszer az önkormányzatok statútumaiban megállapított területre vonatkozik, tehát nem a Muravidék egészére, és még kevésbé az állam egész területére. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a nyelvi jogokra vonatkozó rendelkezések nem kizárólag a kisebbségi modellből eredő kérdésekre vonatkoznak. A magyar közösség kisebb hányada (bő 15%-a) Szlovénia néhány nagyobb városában, valamint az egykor a történelmi Magyarországhoz tartozó Mura mente egyéb, abszolút többségben szlovénok lakta településein él.

Amint már említettük, ellentmondásos kép alakulhat ki az érdeklődőben, ha párhuzamba állítja a 20. század hetvenes éveit kibontakozó magas fokú szlovéniai kisebbségvédelmi rendelkezéseket a muravidéki magyarság lélekszámának erőteljes fogyásával. Ezzel kapcsolatosan két jelenségre fontos utalni. A muravidéki magyarság nagyon kis közösség, ami már eleve magában hordja az erőteljes fogyást, a nagyobb közösségeknél kisebb mértékben észlelhető beolvadás veszélyét, továbbá a Trianon utáni időszak magyarellenes hangulata (egészen

1 tudomány és társadalom

az ötvenes évek végéig, amikor viszont a „vasfüggöny” zárta el hermetikusan a közösséget anyanemzetétől) mély nyomokat hagyott a Mura mentén élő magyar közösség nemzeti tudatában. A természetes asszimiláció és a 20. század első felének kisebbségellenes intézkedései mellett a muravidéki magyarság fogyásának egyik „melegágya” a vegyes házasságokban kereshető. Ezek a muravidéki magyarság esetében, az 50 éves kortól fiatalabb népesség vonatkozásában már meghaladják az 50 %-ot. Az ilyen házasságokból kikerülő gyermekek döntő többsége (kb. háromnegyede) a többségi nemzethez tartozónak vallja magát. A magyar nyelvet még valamilyen szinten beszélik, azonban annak tökéletesítésére különösebben nem törekszenek. Az erőteljes fogyás másik oka a fiatal lakosság elköltözése a vidékről Szlovénia különböző városaiba, ráadásul az elköltözött rétegen belül az értelmiségiek aránya nagyon magas. Számukra a kisebbségi jogvédelem gyakorlatilag alig érvényesül, beleértve a magyar nyelv használatának jogi lehetőségeit is.

Ami a magyar nyelv használatának jogi helyzetét, valamint az elvi rendelkezések gyakorlati megvalósítását illeti, már említettük, hogy a magyar nyelv formálisan – a törvény által meghatározott területen – egyenrangú állami nyelvnek számít. A szlovén alkotmány 11. cikkelye ezzel kapcsolatosan a következőképpen rendelkezik: „Szlovéniában a hivatalos nyelv a szlovén nyelv. Azon községek (értsd: önkormányzati egységek) területén, ahol az olasz vagy a magyar nemzeti közösség él, az olasz vagy a magyar nyelv is hivatalos nyelv”.

E kiváló megfogalmazás után azonban eljátszhatunk a gondolattal, hogy tényleg egyenrangú-e, azaz hasonlóan érvényesül-e a magyar nyelv a többségi szlovén nyelvvvel a Muravidék nemzetiségileg vegyesen lakott területein? Fogalmazhatunk másképpen is: mit jelent valójában az anyanyelv használatához való jog a tényleges nyelvi státus szempontjából? A felszínes elemző is rövid idő alatt levonhatja a következtetést, ami Szlovéniában a magyar nyelvet illetően hátrányos állapotot tükröz. Egy nyelv tényleges érvényesülése ugyanis az adott társadalmi közegben fejezi ki annak státusát. Legalább olyan fontos szerepe van a tényleges nyelvhasználatnak, mint a jogi normarendszerbe ágyazott rendelkezéseknek. Aligha tévedünk, ha megállapítjuk, hogy az alkotmányból, illetve egyéb törvényekből és rendeletekből származó nyelvi egyenlőség konkrét kérdésekben alig valósul meg következetesen. Bizonyos eltérést az említett megállapítástól csupán a magyar nemzetiségi kultúra és tájékoztatás jelent, azonban az semmiképpen sem elegendő a helyzet általános javításához.

Az államigazgatásban és a közigazgatásban, valamint az igazságszolgáltatásban a magyar nyelv használata inkább szimbolikus, ténylegesen csak elvétve fordul elő. Ez egyaránt vonatkozik a különböző testületek, szervek és szakintézmények munkájára, valamint az egyéni ügyintézésre. Az utóbbi esetben sajnos egyre inkább a korábban említett közömbösség tapasztalható, amikor a magyar nemzetiségűek (főleg a negyven évnél fiatalabb korosztály) következetesen a többségi nyelven kommunikál. Sajnos, az is gyakori jelenség, hogy a hivatalnok nem bírja a magyar nyelvet, és mivel magyar párbeszéd spontánul nem alakulhat ki, az ügyfél már eleve a szlovén nyelvhez folyamodik. A hivatalnok – akinek formálisan kellene ismerni a magyar nyelvet, illetve tolmáccsal kellene rendelkeznie – számos esetben a legkülönbözőbb okokra hivatkozik, hogy elhárítsa a magyar nyelv használatának lehetőségét. Sajátos helyzet idéz elő, hogy az önkormányzatok területén, ahol a magyar közösségek élnek, egynyelvű szlovén településekből is akad néhány, így arra még formálisan sincsen esély, hogy a különböző tisztségekre igényt tartó szakemberek csak a magyarokból, illetve magyarul is tudókból kerüljenek ki. Ennek megfelelően jelennek meg a pályázati hirdetések is a különböző tisztségekre. A bírósági eljárások során – első és másodfokon egyaránt – az ügyfélnek jogában áll használni anyanyelvét, ez azonban általános emberi jognak tekinthető, így semmiképpen sem a kisebbség-, illetve anyanyelvvédelmi modell következménye.

Más lapra tartozik, hogy a többnemzetiségű területen a 21. század elején olyan társadalmi miliő létezése lenne indokolt, amelyben a Mura mentén történelmileg őshonos magyar nyelv és kultúra minden különösebb intézkedés és törvényes előírás nélkül érvényesül. Azonban – amint arra már korábban utaltam – egy ilyen régió létrejöttének a 20. században nem voltak meg az objektív feltételei. Ebből adódóan felemás megoldások alkalmazásához kell folyamodni. Mivel Szlovéniában az elmúlt negyven esztendőben a kisebbségi jogvédelem pozitív irányt vett, a szint megtartása állami érdeknek is tekinthető. Ugyanakkor a Mura mentén kialakult történelmi helyzet nem tette lehetővé a magyar nyelv olyan szintű érvényesülését, amint az pl. a tengeremelléken az olasz nyelv esetében megvalósult.

Már hangsúlyoztuk, hogy a Muravidéken csak korlátozott mértékben beszélhetünk kétnyelvűségről. Ez leegyszerűsítve azt jelenti, hogy a nemzetiségi közösséghez tartozó, valamint a magukat ugyan szlovénnek valló, azonban vegyes házasságból kikerülő egyének bírják mindkét nyelvet. A többségi nemzet tagjai, azaz a szlovének esetében ez inkább kivétel. Arra is utaltunk, hogy a magyar nyelv ismeretének a szintje a magyarok körében is nagyon eltérő, hiszen számos szituációt ismerünk, amikor a kisebbségi közösséghez tartozók a kommunikáció során a szlovén nyelvhez nyúlnak. Mindezek után szabadjon élni egy rövid történelmi visszatekintéssel. A példa a Mura mentéről, illetve az ún. nyugat-pannon régióból származik. A 19. század közepén az említett térségben ötvenezer főt meghaladó szlovén nemzetiségű lakos élt a történelmi Vas és Zala vármegyék területén. A kisebbségek és etnikai csoportok nyelvhasználatát 1848 előtt a legjobb esetben is csupán a szokásjog határozta meg, pontosabban a mindenkori államhatalom a tényleges helyzetből adódóan próbálta – természetesen a kor szellemének és lehetőségeinek megfelelően – megoldani a kérdést. Magyarán, az említett szlovén lakosság nyelvhasználatát törvény vagy jogszabály csak nagyon minimális szinten rendezte, akárcsak a többi magyarországi nemzeti kisebbségét is. Hasonló vagy még rosszabb volt a helyzet a korabeli Európa többi államában, eltekintve egy-két kivételtől. A rendezetlen jogi állapottól függetlenül a szlovén lakosság legalább 90%-a a korabeli feljegyzések és a különböző jellemzések szerint az államnyelvet nem beszélte, ami akkor részben a magyar, illetve a korszak első szakaszában még a latin és a német volt.

Az említett állapotot nyilván több tényező befolyásolta, azonban megállapítható, hogy a viszonylag kis lélekszámú Vas és Zala megyei szlovénség bizonyos fokú anyanyelvi státussal rendelkezett. Saját anyanyelvének gyakorlását a társadalmi és a hétköznapi életben szinte semmi nem korlátozta. Fontos hangsúlyozni, hogy a 19. század közepétől az I. világháború végéig a szlovénok lakta vidéken tevékenykedő magyar származású hivatalnokok, tisztviselők (tanítók, jegyzők stb.) és a papok megtanulták a kisebbség nyelvét. A szlovén falvak a korabeli nyugat-dunántúli térségben viszonylag jómódú településeknek számítottak, tehát a gazdaság fejlettségi szintje mindenképpen befolyásolta a nyelv státusának alakulását is. Ezt a feltételezést részben a mai szlovén tengeremellék példája bizonyítja, hiszen az olasz nyelv presztízse – a magyarral ellentétben – még mindig erős, bizonyos értelemben a többségi nemzet nyelvénél is erősebb. Természetesen e jelenséget elsősorban Olaszország gazdasági ereje és az olasz nyelv, mint világnyelv jellege befolyásolja, azonban az olasz nemzetiségű lakosság fejlettségi szintje, gazdasági ereje is hat bizonyos fokig anyanyelvük státusára.

A 20. század különböző politikai és egyéb megpróbáltatásai, tragédiái nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar nyelv presztízse a Mura menti térségben alulmaradt a többségi, szlovén nyelvvel szemben. Megállapítható, hogy a magyar nyelv a többségi nemzet körében távolról sem éri el azt az érdeklődési szintet, amire egy többnemzetiségű és nyelviileg plurális közegben feltétlenül szükség lenne. Ha a magyar közösség névhasználatát tartjuk szem előtt, számos negatív, sztereotíp beidegződést és rendellenességet tapasztalunk. Nehéz meg-

1 tudomány és társadalom

magyarázni, hogy a magyar közegben miért ragaszkodnak többen a nem magyar hangzású, illetve változatú névhasználathoz, hivatkozva különböző formalításokra. Ahhoz nem fér kétség, hogy hosszú évtizedek során színmagyar családok neveit eltorzítva, szláv-szlovén formában jegyezték be. Az még valamennyire érthető, hogy nem mindenki veszi a fáradságot, és anyagilag sem hajlandó áldozni azért, hogy magyarként a nevét magyarosítsa, az azonban már komoly nemzettudat-zavart jelent, ha a hivatalos változatra hivatkozva nem használjuk a nevünket.

A probléma kapcsán azt is szükséges hangsúlyozni, hogy az elmúlt mintegy két évtizedben a magyar nyelvoktatás terén, és egyéb területeken is, jelentős erőfeszítéseket tettek a helyzet javítása érdekében. Látszólag tapasztalható eredmény, hiszen amennyiben csak egy szűk területnél maradunk, pl. fiataljaink sikeres szerepléseinél a különböző versenyeken, vetélkedőkön, akkor akár elégedettek is lehetnénk. A gond azonban ott kezdődik, hogy nem a 3-5, esetleg 10% kimagasló teljesítményre képes fiatalból kell/szabad kiindulni, hanem az átlagból; e tekintetben viszont már távolról sem ennyire kecsegtető a helyzet. Komoly nehézségek észlelhetők a magyar nyelvet, mint második nyelvet tanuló, magyarul gyakorlatilag alig beszélő csoportokban, amikor a képzési ciklus befejezése után nem kevesen szemrebbenés nélkül kijelentik, hogy ők a magyar nyelvet nem beszélnek, és nem is értik. Természetesen az ellenkezőjére is adódik példa, azonban a pozitív esetek száma többszörösen alulmarad a magyar nyelvet nem beszélőkkel szemben.

Az elmondottak alapján összefoglalható, hogy a magyar nyelv státusa a Muravidék nemzetiségileg vegyesen lakott területén nem egyenrangú a szlovén nyelvvel, s ez megannyi problémát okoz a hétköznapi életben és a magyar nemzeti tudat megőrzése szempontjából. A törvények előírásai fontosak, ám a rendelkezések gyakorlati megvalósítását számos akadály nehezíti. A jogi megoldások tökéletesítésére a jövőben is szükség lesz, azonban csak ettől jelentős eredmény aligha várható. Csak a magyarul beszélő népcsoport önazonosság-tudatának fejlesztése és a kisebbségi sors tudatos felvállalását erősítő attitűd javulása esetén reménykedhetünk előrelépésben.

Bor-ikon

Bolvári-Takács Gábor

Eszme és föld

Vázlatpontok Losonczi Pál
agrárpolitikai portréjához

2005. március 28-án, életének 86. évében elhunyt Losonczi Pál, aki egykor húsz éven át töltötte be a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöke, azaz az államfő tisztségét. Ezt megelőzően az ötvenes évek sikeres tsz-elnöke, majd a gazdasági reform előkészítésének időszakában agrárminiszter volt. Személyisége mégsem hagyott maradandó nyomot a magyar történelemben, a fiatalabb generációk számára neve idegenül cseng, sőt az Elnöki Tanács intézménye is csupán az alkotmányjog-történettel foglalkozók számára ismert. Éppen ez teszi szükségessé, hogy bemutassuk őt, ráirányítva a figyelmet az általa betöltött funkciók pártállami nómenklatúrában elfoglalt helyére, s ezzel néhány ponton megkíséreljük megvilágítani az ún. „kádári konszolidáció” és a „szövetségi politika” lényegét, illetve a szovjet típusú államszervezeti modell sajátosságait.

Losonczi Pál életpályája viszonylag könnyen áttekinthető, hiszen csupán három munkahelye volt: 1948-60 között a barcsi Vörös Csillag Mgtsz elnöke, 1960-tól 1967-ig földművelésügyi miniszter, majd 1987-ig, nyugdíjba vonulásáig, államfő. Tanulmányunkban az életút első két szakaszát, az agrárpolitikai pályát tekintjük át.

Losonczi Pál 1919. szeptember 18-án, tehát alig három héttel a Tanácsköztársaság bukása után született a Somogy megyei Bolhón. A kisközség a magyar-horvát határ mellett, Barcstól 15 km-re, a Dráva árterének szélén fekszik, s az 1920-as népszámlálás szerint 2002 lakosa volt.¹ Szeptember 18-át egyébként később a megyei munkásmozgalom-történet „fekete napjának” tekintették, hiszen a kaposvári fogházból e napon hurcolták el és gyilkolták meg a tisztí különítményesek Latinca Sándor volt kormányzótanácsi biztost, illetve több megyei kommunista vezetőt.²

Losonczi parasztként dolgozott, s nyilván a környék erős mozgalmi hagyományainak hatására csatlakozott az illegális kommunista párthoz. A világháború utáni földosztás során birtokot szerzett és egyéni gazdálkodó lett. 1945-ben a Magyar Kommunista Párt (MKP) községi titkárává választották, 1946-tól tagja lett az MKP barcsi vezetőségének. A két munkáspárt 1948-as egyesülése után a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) barcsi járási bizottságában találjuk, 1950-től pedig a megyei pártbizottságban is helyet kapott. Járási tisztségét 1960-ig, megyei tisztségét 1962-ig tartotta meg, tehát az MDP örökébe lépő Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) területi vezető szervei is igényt tartottak rá.

Választott párttisztviselői nem véletlenek. Losonczi a negyvenes évek második felében élére állt a helyi szövetkezeti mozgalomnak, és a barcsi Vörös Csillag Termelőszövetkezet elnöke lett. Utóbb erre így emlékezett vissza: *„1946 kora tavaszán a közeli Bolhóról több család – köztük a miénk is – a Barcs határában levő Szilonicspusztára költözött, mert ott nagyobb darab földhöz juthattak a nincstelenek, a szegényparasztok. Pusztai életünkben az egymásra utaltság kisarjasztotta a közös munka, a kölcsönös segítség csíráit. Így jutottunk el odáig, hogy 1948 október elsején földbérli szövetkezetbe tömörültünk, néhány hónap múlva pedig*

tíz család 134 kat. hold (77 hektár) területen megalakított egy – az akkori meghatározás szerint legfejlettebb – III. típusú termelészövetkezeti csoportot. Ezek voltak az 1950 tavaszán létrehozott Vörös Csillaghoz vezetett lépcső első fokai. (...) Néhány hónappal 26. születésnapom után lettem a puszta lakója, s alig múltam 29 esztendő, amikor megválasztottak szövetkezeti elnökké.”³

A kollektivizálásban és a termelésben élen járó tsz a korabeli politikai értékrend szerint nagy sikereket ért el, 1952-ben megkapta „az ország II. legjobb termelészövetkezete”, továbbá „az ország legjobb burgonyatermelő szövetkezete” és „az ország legjobb silőző szövetkezete” kitüntetett címeiket.⁴ A következő évben elnyerte „az ország élenjáró szövetkezeti gazdasága” címet, s az ezzel járó pénzjutalmat átadó Dobi István államfő a Somogyi Néplapban megjelent beszédében szuperlatívuszokban szólt a mintagazdaság munkájáról.⁵ Losonczi elnöki tevékenységét 1953-ban a Munka Érdemrenddel, 1954-ben pedig a legmagasabb kitüntetésnek számító Szocialista Munka Hőse címmel ismerték el. A szakmai elismerésekkel párhuzamosan felső politikai szinten is felfigyeltek a barcsi tsz-elnökre. Az 1951. évi 33. tvr. alapján 1951. december 29-én alakult meg a Termelészövetkezeti Tanács, és Losonczi tagja – 1954-től elnökségi tagja – lett e javaslattevő, előkészítő, tanácsadó, koordináló és ellenőrző feladatkörrel felruházott, a minisztertanács mellett működő szervnek, amelyet a kormányfő vezetett.⁶ Az igazi felívelés azonban 1953-ban kezdődött. Losonczi a Sztálin halála utáni politikai helyzetben ideális jelöltnek bizonyult mint közvetlen tapasztalatokkal rendelkező, még mindig fiatalnak számító, vidéki kommunista. Az 1953. május 17-én tartott parlamenti választásokon mandátumot nyert – s ettől kezdve megszakítás nélkül 1989-ig képviselő is maradt –, így az országgyűlés 1953. július 4-ei alakuló ülésén cselekvő tanúja Nagy Imre miniszterelnökké választásának. Mint ismeretes, az MDP Központi Vezetősége (KV) ezt megelőzően, a június 27-28-án tartott ülésén – szovjet nyomásra – megvonta a bizalmat Rákosi Mátyástól, akinek az 1952 óta betöltött kormányfői poszt feladása mellett a pártfőtitkári címről is le kellett mondania, s a Nagy Imre által fémjelzett ún. „új szakasz” politikájának jeleként állami funkció nélkül, az MDP KV első titkáráként dolgozott tovább.⁷ A fordulatot az MDP 1954. május 24-30. között, 850 küldött részvételével tartott III. kongresszusa volt hivatott megerősíteni. A tanácskozást Nagy Imre nyitotta meg. A küldöttek 35 tagú elnökséget választottak, amelyben helyet kapott három, a Szocialista Munka Hőse címmel kitüntetett küldött is: Losonczi Pál, Mausz Péter mérnök és Pióker Ignác gyalus.⁸ Az előadói beszédet Rákosi tartotta. A mezőgazdaságról szólva négy téeszt emelt ki magas jövedelmezősége, fegyelme, szorgalma és a tagság jóléte miatt, első helyen a barcsi Vörös Csillagot, illetve a szentesi, a peresztegi és a balfi gazdaságot.⁹ Az előadói beszéd vitája május 25-27-ig tartott. Az első napon szólt hozzá Farkas Mihály volt honvédelmi miniszter, ekkor a KV titkára, aki a népi demokrácia erejét a népből jövő hétköznapi hősök példáival illusztrálta, többek között a következő szavakkal: „Szerte az országban ismert Losonczi Pál elvtárs neve, aki a barcsi Vörös Csillag termelészövetkezetenek az elnöke. Vezetésével 1953-ban a termelészövetkezet őszi búzából 14,2 métermázsa, kukoricából 48 métermázsa, cukorrépából 148 métermázsa, burgonyából 122 métermázsa átlagtermést ért el.”¹⁰ Ezek után nem véletlen, hogy Losonczi a kongresszuson még aznap szót kapott.¹¹

Beszédében először a termelészövetkezetek felelőtlen szétverése ellen érvelt. Majd rátért saját eredményeikre: „a mi szövetkezetünket általában jónak tartják”. Losonczi védelmébe vette a középparasztokat, hangsúlyozta az egyéni gazdákkal való jó viszonyt. Külön elbírálást tartott szükségesnek a nők munkájában, amelynek módjáról be is számolt – Rákosi érdeklődve közbe is kérdezett. Végül a premizálásról és a háztáji földek méretének szabályozásáról szólt. Losonczi világosan fogalmazott, közérdekű problémákat tárt fel közérthetően, látszott, hogy amiről beszél, ahhoz ért is. Anekdotákkal fűszerezett hozzászólását „hosszantartó, lelkes taps”

fogadta. A tanácskozás ötödik napján Hegedüs András, a minisztertanács első elnökhelyettese, földművelésügyi miniszter visszautalt Losoncziára, egyetértve vele a közös gazdaság és a háztáji földek helyes arányának kérdésében. Mindezek után aligha okozott meglepetést, hogy a zárónapon megtartott tisztújítás során Losonczi Pált az MDP Központi Vezetőségének póttagjává választották; bekerült a 71 teljes jogú és 19 póttagból álló testületbe.¹² Megérintette a hatalom közelsége.

Országos elismertségét tovább erősítette a Hazafias Népfront 1954. október 23-24-én tartott alakuló kongresszusa, amelyen 2000 küldött, köztük Losonczi is részt vett. A kétnapos ülés demonstráció volt az „új szakasz” mellett, a megnyitót Dobi István államfő tartotta, majd felolvasták Rákosi Mátyás üdvözlő táviratát. A vezérszónok Darvas József népművelési miniszter volt, az első hozzászóló pedig Nagy Imre. Őt még tízen követték, köztük katolikus és református egyházfők, társadalmi szervezetek vezetői, továbbá tsz-tag és egyéni gazdálkodó, ipari munkás és kisipari szövetkezeti tag. A tökéletes koreográfiát a Népfront működési szabályzatának és felhívásának (megszólítás: „Magyar Hazafiak!”) elfogadása zárta, majd sor került a tisztségviselők megválasztására. A politikai egyensúlyra ügyelve a Népfront elnöke Szabó Pál, alelnökei Darvas József, Dobi István, Harrer Ferenc, Nagy Imre és Rákosi Mátyás lettek. Losonczi Pált a 105 tagú Országos Tanács tagjává választották.¹³

A gazdasági és politikai sikereket újabb elismerés követte: Losonczi 1956. március 15-én Dobi István államfőtől átvehette a Kossuth-díj III. fokozatát, a hivatalos indoklás szerint „a *barcsi Vörös Csillag Termelőszövetkezet kiemelkedően jó irányításáért, mellyel elérte, hogy a szövetkezet évek óta példamutató gazdálkodást folytat, kitűnő eredményeket ér el a növénytermelésben és az állattenyésztésben*”.¹⁴ A Rákosi-korszak mérlegét tekintve elmondhatjuk, hogy Losonczi szakmai munkája révén, de a politika által kínált élmunkás-szerepet is felvállalva biztos háttérrel épített ki magának Somogyban, alkalmasint köztisztviselőként álló, alulról jövő, választott vezetőként. Tevékenysége a barcsi tsz fejlődésében nyilvánvalóan meghatározó volt, és tegyük hozzá: a szövetkezet később is az ország egyik mintagazdaságának számított, elsősorban a búzavetőmag, a burgonya és a kukorica, illetve a tejtermelés és a sertésenyésztés terén. A 80-as évek elején a beolvadt szövetkezetek révén mintegy tízezer hektáron gazdálkodó szervezetet 1981-ig 24 ízben tüntették ki, közte hétszer a Kiváló Szövetkezet címmel.¹⁵ Mindezeket azért tartjuk fontosnak megemlíteni, mert Losonczi 1956 utáni politikai pályájának kulcsát éppen a paraszti származás és a kétkezi munkával megtermelt érték becsülete, s az ebből fakadó – mondjuk így – józan gondolkodás és puritán jellem adja.

Az 1956-os forradalom napjaiban Losonczi távol maradt a fővárostól, így nem volt jelen a Kádár János köré szerveződő új hatalmi centrum kialakulásánál sem. Az MDP KV október 28-án befejezte tevékenységét, ideiglenes pártelnökség állt fel, majd november 1-jén Kádár a rádióban bejelentette, hogy megalakult az új Magyar Szocialista Munkáspárt. November 4-én ugyancsak a rádióból értesült a lakosság, hogy Kádár vezetésével létrejött a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány. Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának (IIB) és Ideiglenes Központi Bizottságának (IKB) létrehozása november 7-én történt meg, meglehetősen zavaros körülmények között. Marosán György emlékezése szerint „*Megvan a kormány és a párt vezérkara. Ezután került sor az ideiglenes KB összeállítására. Aczél György és Tömpe István kint álltak a folyosón. Kádár szólt, hívják be őket is. Így jöttünk össze huszonhárman, és formálisan megalakultunk.*”¹⁶ Bár Marosánt emlékezete kissé cserben hagyta,¹⁷ tény, hogy az IKB a november eleji napokban a parlament épületében jelen levő vezető politikusokból állt össze. A párt első titkáráként Kádárt erősítették meg. A hatalomkoncentráció (tehát a kormánytagok és a pártvezetés átfedése) az adott helyzetben nyilvánvalónak tűnt. Az IKB bővítésére 1957.

február 26-án került sor, amikor további 14 tagot, köztük egy volt és egy jelenlegi tsz-elnököt, továbbá két megyei első titkárt és néhány szakpolitikust kooptáltak. A napirendi pontot előterjesztő Kiss Károly, az IKB titkára indoklásában többek között kifejtette: „a jelenlegi 23 fő között nincs megfelelően képviselve a parasztság”.¹⁸ Losonczi Pál tehát Kádárék számára ekkor még nem került előtérbe, személyével kapcsolatban első ízben az IIB 1957. május 28-ai ülésén hoztak határozatot: „Az Országgyűlés ülészakán néhány időszzerű politikai kérdéssel Apró [Antal] elvtárs felszólalásban foglalkozzék, és ehhez Losonczi Pál képviselő szóljon hozzá.”¹⁹ A párt életében az átmeneti állapot lezárására az MSZMP országos értekezlete adott alkalmat, amelyet 1957. június 27-29-én tartottak az Országházban, 348 küldött és 211 meghívott jelenlétében. Az értekezlet előkészítése során nagy hangsúlyt kaptak a személyi kérdések. Az IIB 1957. június 17-ei ülése szinte teljes egészében az országos értekezlet előkészítésével foglalkozott, így a határozati javaslat szövegével, az IKB-t felváltó Központi Bizottság (KB) összetételével, a tanácskozási forgatókönyvével és az új szervezeti és működési szabályzattal. Az MSZMP KB káderosztályának előterjesztése 16 új személyt javasolt a KB tagjává választani, köztük Losonczi Pált.²⁰ A jelölés oka minden bizonnyal a vidéki bázis erősítése volt, hiszen Losonczinak nem volt közvetlen pártfőnöke a legfelső vezetésben. Sőt, Kádár maga jelentette ki a napirendi vitában: „Javaslatba jött még Sági elvtárs, Varró György, Losonczi Pál. Én ezeket az elvtársakat nem ismerem.”²¹ Kádár közlése nem meglepő, hiszen őt 1951-ben letartóztatták, és Losonczi országos figyelmet keltő sikerei idején koholt vádak alapján börtönben ült, sőt az 1954-es kiszabadulását követően is csak 1956 nyarán tért vissza az MDP országos vezető testületeibe. Az IIB többi tagjai hosszasan vitatkoztak a névsoron, a barcsi tsz-elnököt mindazonáltal senki sem kifogásolta.

Az IIB ülését öt nappal később követte az IKB tanácskozása, ugyancsak kizárólag a pártkonferencia előkészítéséről. A június 22-én ülésező testület előtt Kiss Károly ismertette az IIB személyi javaslatait, Losonczi vitát nélkül elfogadták.²²

A pártértekezletet a munkásmozgalmi történetírás fordulópontnak tekintette, hiszen e tanácskozás jelentette az ún. kádári konszolidáció első lépcsőfokát. A konferencia 25 fős elnökségében Losonczi Pál is helyet foglalt. Münnich Ferenc megnyitója és Kádár előadói beszéde után a második napon kapott szót Losonczi. Hozzászólásában helyeselte a kormány agrárfejlesztési intézkedéseit, de vitatta a terményárak szabályozásának igazságosságát. A retorikai szabályokat betartva bőven beszélt az ellenforradalom kártevéseiről, elsősorban a téeszkek szétverését kárhóztatva: Somogyban 327-ből csak 30 közös gazdaság maradt meg, de azóta 70 ismét összeállt. A bomlás oka azonban az 1955 utáni erőltetett újrászervezésben is keresendő, mondta, rejtett módon elismerve ezzel a Nagy Imre-féle politika bukását követő visszarendeződés hibáit. Végezetül néhány konkrét javaslatot tett a hitelezés, a földrendezés, a tsz-nyugdíjak ügyében.²³

Losonczi saját tapasztalatból beszélt, hiszen a barcsi tsz 1957. január 4-ei közgyűlésén – elsősorban a bizonytalan helyzet, az erőszakos hangadók és a vélt egyéni vagyongyarapodás reményében – a tagság 80%-a döntött a kilépés mellett. A közös vagyon széthordása csak Dögei Imre földművelésügyi miniszter január 11-ei barcsi beszéde nyomán állt le. A visszarendeződés folyamata a bomlásénál lényegesen lassúbbnak bizonyult. A tsz taglétszáma 1957 végén az 1955. év végi létszám 44%-át érte el – igaz, a megyében ugyanez az arány alig 15%-ot tett ki.²⁴

A pártértekezlet legemlékezetesebb momentumáé Révai József, az MDP egykori főideológusának beszéde volt, Kádár is a vele való polémiának szentelte összefoglalójának döntő részét.²⁵ A konferencia határozatának elfogadása után a küldöttek megerősítették és kiegészítették az addig „ideiglenes” jelzővel működő Központi Bizottságot. Az 53 rendes és 10 póttagból álló

szervnek Losonczy Pál az előzetes elképzeléseknek megfelelően rendes tagja lett, s ettől kezdve egészen 1989. február 21-ig folyamatosan tagja is maradt. A KB első ülésén ugyancsak megerősítették és kiegészítették az Ideiglenes Intéző Bizottságot, mint Politikai Bizottságot (PB). Ezzel visszaállt az MDP-re – és a többi szocialista országra – jellemző hagyományos pártstruktúra.

Az 1957–60 közötti periódus a magyar gazdaság, benne a mezőgazdaság fejlődésében ellentmondásos időszak, a kísérletezések és a reformkezdeményezések kora. Kádárék számára az életszínvonal fejlesztése és a tömegek megnyerése mellett az ún. „kétfrontos harc”, tehát a jobb- és baloldali szélsőségek elleni küzdelem hatotta át a politikálást, mindezt tetézte a nemzetközi elszigeteltség és a megtorlások okozta félelemmel teli légkör. A gazdasági folyamatok elemzése most nem feladatunk, erről számos összefoglaló munka megjelent.²⁶ Ezért az alábbiakban csupán nagy vonalakban szólnunk a mezőgazdaságot érintő döntésekről.

A MSZMP az 1959 végén tartott pártkongresszusig folyamatosan napirenden tartotta az agrárkérdést. Már a pártértekezletet követő hónapban közzétették az MSZMP agrárpolitikájának téziseit, ezt követte augusztus közepén a KB Titkárságának határozata a termelőszövetkezetek politikai, gazdasági és szervezeti megszilárdításáról, illetve augusztus végén a PB határozata a földművelőszövetkezeti mozgalom továbbfejlesztéséről. Az év végén a KB határozatot hozott a felvásárlási rendszer javításáról. 1958 márciusában az állami gazdaságok helyzetéről PB-határozat, áprilisban a falusi politikai munka javításáról KB-határozat, decemberben a párt agrárpolitikájáról és a tsz-mozgalom továbbfejlesztéséről szintén KB-határozat született. 1959 októberében a KB ismét foglalkozott a termelőszövetkezeti mozgalom továbbfejlesztésével.²⁷ A dokumentumok mellett a közvetlen tapasztalatszerzés is fontos részét képezte a pártvezetés tevékenységének. A KB Titkársága 1957. november 8-án úgy döntött, hogy helyszíni látogatásokkal igyekszik első kézből képet kapni a falusi lakosság életviszonyairól, politikai hangulatáról és gondolkodásmódjáról, s e célból Csongrád, Fejér, Heves, Somogy és Szolnok megyékbe tájékoztató „brigádokat” küldtek. A mai szóval közvélemény-kutatásnak nevezhető akcióban 12 KB-tag és póttag, köztük Losonczy kapott szerepet.²⁸ Ugyancsak e folyamat részének tekinthető – s talán éppen Kádár korábbi tájékozatlanságát orvosolandó –, hogy a barcsi Vörös Csillag tsz 1957. december 13-án tartott zárszámadó közgyűlésén a kormány és a KB több tagja mellett Kádár János is megjelent, s beszédében a szövetkezeti mozgalom megerősítésére, az ellenséggel szembeni kíméletlen fellépésre, egyúttal a parasztság egyéni jövedelmeinek kívánatos növelésére helyezte a hangsúlyt.²⁹

Losonczy – aki 1958-ban megkapta a Szocialista Munkáért Érdemérem és a Munkás-Paraszt Hatalomért Érdemérem kitüntetéseként – mint a KB, illetve a Termelőszövetkezeti Tanács elnökségi tagja folyamatosan végigkövette a párt dokumentumok megszületését és természetesen végrehajtását is. A KB előtt először az 1958. december 5-7-ei ülésen kért szót, a tsz-mozgalom fejlesztése ügyében. Kifejezetten gyakorlati szempontokat érintett: a statisztikai adatok pontatlanságát, az állami támogatások és a költséghatékonyság arányosságát. Az előrelépést Losonczy egyértelműen a gépesítésben és a szakképzett munkaerő növelésében látta, de beszélt a felvásárlások körüli korrupció nyilvánvaló jeleiről is. Végezetül a részesművelés bizonyos formáinak alkalmazása, mint egyéni ösztönző tényező mellett tört lándzsát, utalva arra, hogy egy helyütt az országban emiatt letartóztatták az elnököt.³⁰ Az 1959. október 22-ei ülésen ugyancsak hozzászólt. Elismerően beszélt az elmúlt év során végbement fejlődésről, de nehezményezte hogy néhol a jól dolgozó tsz-elnökök dicsőségét a tanácsi és pártszervek aratják le. A gépállomások és a szövetkezetek közötti koordinációt sok esetben nem tartotta kielégítőnek. Ismét szóba hozta a jövedelemelosztás általa alkalmazott újfajta módjait, amelyeket mások „nem szocialista” megoldásnak bélyegeztek, de kitartott amellett, hogy „mindaz

1 tudomány és társadalom

*jó, ami előreviszi a termelést, növeli az árutermelést, és a tagoknak is az anyagi érdekelttségét növeli”.*³¹ Érdemes megemlíteni, hogy Kádár a PB 1960. február 16-ai ülésén – tehát már Losonczi miniszterré választása után – a rá jellemző kompromisszumos megközelítéssel így utalt vissza a jövedelemérdekelttség kérdésére: „*A Termelőszövetkezeti Tanácsnál Losoncziék voltak a fekete bárányok még a közelmúltban is, mert ők előrementek. Szerintem igazuk volt Losoncziéknek is, és azoknak is, akik támadták őket. Losonczi bebizonyította, hogy ezzel a falu munkaképes erőit odakötik a termelőszövetkezethez, de már haladottabb részesedési formával. Ők ezt a gyakorlatban bebizonyították. Akik bírálták, azt mondták, ez kicsit idegen a paraszti szemlélettől.*”³²

Kádárék számára az MSZMP 1959. november 30. – december 5. között megtartott VII. kongresszusa óriási jelentőséggel bírt. Egyrészt véglegesen legitímálta az 1956 utáni pártvezetést, és igazolta az elmúlt három év politikai döntéseit. Másrészt deklarálta a Szovjetunióhoz fűződő viszony zavartalanságát, hiszen a tanácskozáson a szovjet delegációt személyesen Nyikita Hruscsov, az SZKP KB első titkára, miniszterelnök vezette. S nem utolsósorban Kádár visszavonhatatlanul beillesztette saját rendszerét a magyar munkásmozgalom kontinuitást jelentő főáramába, hiszen a kongresszus számozása jelezte, hogy jogelődként ismeri el, és felvállalja az illegális KMP, az MKP és az MDP 1918 óta megrendezett kongresszusait.³³

Losonczi ott volt a 669 szavazati jogú küldött között, ám a kongresszus elnökségében nem kapott helyet, és a vitában sem szólalt fel. A koreográfia szerint Kádár beszámolójához új „hétköznapi” arcok mondhatták el véleményüket, a Somogy megyeiek részéről pl. Valter Imre, a ráksi Új Élet tsz dolgozója.³⁴ Ám ez nem jelentette a barcsi elnök mellőzését. A KB tagjaként ismét bizalmat kapott, és alig több mint egy hónap múlva a Népköztársaság Elnöki Tanácsa (NET) Losonczi Pált megválasztotta földművelésügyi miniszterré.

Losonczi Pál földművelésügyi miniszteri kinevezése szorosan összefügg a kádári személyzeti politika 1956 utáni alakulásával, ezért kormánytaggá válásának körülményeit érdemes a szélesebb összefüggések felvázolásával kezdeni.

Az új politikai vezetés számára a hatalomkoncentráció 1956 után szükségszerűségként jelentkezett, így Kádár csak 1958 elején szánta rá magát, hogy átadja a kormányfői posztot. A NET január 28-án Münnich Ferencet választotta meg a minisztertanács elnökévé, aki egyébként a szovjetek terveiben 1956 októberében még alternatívaként szerepelt Kádár helyett,³⁵ de végül a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnökhelyettese, 1957. február 28-tól pedig első elnökhelyettese lett. A támadhatatlan munkásmozgalmi múlttal rendelkező, életének kilencedik évtizedében járó Münnich a szovjetek szemében garanciát jelentett a visszarendeződés elkerülésére, így Kádár 1958 januárjában jól döntött, amikor neki adta át posztját. Maga a párt első titkáraként államminiszter lett, tehát nem lépett ki a kormányból, de immár a párt szervezésére, a „kétfrontos harc” befejezésére és az ország külpolitikai megítélésének javítására fordíthatta minden erejét. A konszolidáció sikerein felbuzdulva 1961. szeptember 13-án visszavette a miniszterelnökséget, nem utolsósorban azért, mert a szovjet példa is ezt sugallta: Hruscsov 1958. március 27-én első titkári posztja megtartásával miniszterelnök lett a leváltott Bulganyin helyett. Az 1989 előtti történetírás kánonja szerint Kádár második kormányfői időszakára tehető a „szocializmus alapjai lerakásának befejezése”, amelyet a mezőgazdaság teljes körű átszervezése jelentette.³⁶ A végpont pedig az MSZMP VIII. kongresszusa (1962. november 20-24.), nemcsak azért, mert Kádár itt emelte pártprogram szintjére az „*aki nincs ellenünk, az velünk van*” jelmondatot, hanem elsősorban azért, mert határozatilag kimondták, hogy „*a mezőgazdaság szocialista átszervezésével egész népgazdaságunkban osztatlanul uralkodóvá váltak a szocialista termelési viszonyok, befejeztük a szocializmus alapjainak lerakását. A ma-*

gyar nép (...) a szocializmus teljes felépítésének korszakába lépett.”³⁷ Ám ez a kétségtelenül deklaratív korszaklezárással az élet más területeit is jellemezte. A kádárizmus ideológiáját kutató Kalmár Melinda szerint „a kádárista pártvezetés már 1962-ben kiadta a kulturális és ideológiai párthatározatok teljes gyűjteményét, ezzel is mintegy jelezve, hogy számára a (...) fundamentális ideológiai korszak lezárult”.³⁸ Nem véletlen, hogy az MSZMP határozatait tartalmazó sorozat első kötete is az 1956-1962 közötti éveket ölelte fel.³⁹ Az 1989 utáni történetírás számára az 1962/63-as történelmi korszakhatárt mindenekelőtt az amnesztiarendelelet támasztja alá. Kádár János 1963. március 21-én az Országgyűlésben jelentette be az általános amnesztiát, amelyet az 1963. évi 4. tvr. hirdetett ki. Ma már tudjuk: e bejelentés egyenes összefüggésben állt azzal, hogy az Egyesült Államok 1962. december 18-án határozati javaslatot terjesztett elő az ENSZ-ben a „magyar kérdés” napirendről való levételéről. Kádár először 1960-ban szólalt fel az ENSZ-ben, s a vitás kérdések rendezéséről 1962 októberében titkos magyar-amerikai tárgyalásokon született megegyezés. Külpolitikai siker volt az 1964-es vatikáni részmegállapodás és az újra nagyköveti szintre emelt brit és francia kapcsolatok.⁴⁰ Kádár 1965. június 30-ig maradt a kormány élén, ekkor a NET határozatával Kállai Gyula váltotta föl, aki addig miniszterelnök-helyettes volt. A lemondás taktikai jellege nyilvánvaló: 1964 októberében Hruscsovot megbuktatták, s a Szovjetunióban ismét kettéválasztották a pártvezetői és a kormányfői posztot: az előbbi Leonyid Brezsnyev, az utóbbit Alekszej Koszigin kapta. Kádár ismét követte a szovjet példát. Kállai minimális változtatással átvette a Kádár-kormány tagjait,⁴¹ sőt az Országgyűlés 1965. november 13-ai ülésén bejelentette: „Mint ismeretes, a kormányelnöki tisztségben történt változást a munka gyakorlati követelményei indokolták. (...) Ezért ... nem szükséges, hogy ... új kormányprogramot ismertessenek.”⁴²

Látható tehát, hogy Kádár saját kormányzati szerepét rendkívül körültekintően alakította a belső és külső elvárásokhoz. Ezzel párhuzamosan azonban nemcsak a Rákosi-korszak örökségével próbált meg végérvényesen leszámolni,⁴³ de saját baloldali ellenzékét, az elvhű, de immár szalonképtelen vezetőket is sikeresen félreállította. Ez érintette a földművelésügy területét is. Az MSZMP vezető agrárpolitikusi 1956 után Fehér Lajos, a KB mezőgazdasági osztályvezetője és Dögei Imre földművelésügyi miniszter voltak. Az évek során a mezőgazdaság fejlesztése körül markánsan eltérő álláspontot képviseltek, s a szélsőségektől irtózó Kádár egyik véleményt sem tudta tolerálni. A KB 1958. decemberi ülésén az agrárpolitikáról hozott határozat tartalmazott egy „szigorúan bizalmas” jelzéssel ellátott IV. fejezetet is, amelyet nem tettek közzé. Ebben Dögeit baloldali szektás, Fehért jobboldali elhajlóként aposztrofálták. (Az előbbi hibája annak el nem ismerése, hogy az egyéni gazdálkodó parasztságnak tett engedmények nem taktikai, hanem stratégiai kérdések, az utóbbi hibája pedig a kapitalista tendenciák erősödésének lebecsülése.) A dokumentum szerint az ülésen Fehér elfogadta, Dögei visszautasította a bírálatot. A két személyi kérdésről a PB 1959. január 8-án levélben tájékoztatta a KB tagjait és póttagjait. Dögei január 12-én válaszlevelében ismét visszautasította az őt ért bírálatokat.⁴⁴ Az ügy tovább húzódott és hamarosan a két agrárpolitikus számára eltérő eredménnyel zárult. Fehér Lajos megerősödött, és az MSZMP VII. kongresszusán a KB titkárává választották. Ugyanekkor Dögei is bennmaradt a KB-ban, de Kádár 1960 januárjában, a kongresszus utáni csendben elérkezettnek látta az időt a földművelésügyi miniszter menesztésére. Mindez összekapcsolódott a Kádárnak mind több problémát jelentő Marosán György személyével, aki 1956 után első számú harcostársa és tényleges helyettese volt, de erőszakos jellege és néptribun jellegű politizálási módszerei már nem illettek az új vezetési stílushoz. 1960. január 12-én a KB ülést tartott, amelyen Kádár bejelentette, hogy javasolja Marosán felmentését államminiszteri, Dögei felmentését földművelésügyi miniszteri funkciójából, egyúttal Kállai Gyula kinevezését első miniszterelnök-helyettesé. E javaslatokat korábbi fejlemények-

1 tudomány és társadalom

re hivatkozva tette, illetve Marosán esetében a pártfeladatok megsokasodására alapozta.⁴⁵ Antos István január 5-ei váratlan halála miatt indítványozta a reformszellemű Nyers Rezső pénzügyminiszterré választását. Ami pedig az agrártárcát illeti, Kádár így fogalmazott: „A földművelésügyi miniszteri posztra a Politikai Bizottság ajánlja a Központi Bizottságnak Losonczi Pál elvtársat, a barcsi Vörös Csillag tsz elnökét. Milyen megfontolások vezettek bennünket? A Losonczi elvtárs politikailag megfelelő, azt hiszem, aki valamennyire is ismeri, az tudja, tizenöt esztendeje tagja a pártnak, tíz (helyesen: tizenkét – BTG) esztendeje termelőszövetkezeti elnök, ami ebben a tíz esztendőben megmutatta, hogy politikailag ki kicsoda, hozzáértése van, szerintünk vezető képessége van, agrotechnikus, ha jól tudom, tehát megfelelően tovább is képezte magát. (sic!) Véleményünk szerint alkalmas a földművelésügyi miniszteri posztra. Ezt én mondom: azt gondolom, a legjobb földművelésügyi miniszter egy tanácselnök (helyesen: tsz-elnök – BTG) lehet, aki már tíz esztendeje szidja az FM-et a rossz rendelkezések miatt. Most azután mutassa meg, hogy ő tud jobbakat. Ezt csak tréfából mondom, de valójában ez is bizonyosfajta tapasztalat. Feltevésünk szerint ha ráadja a fejét, feladatát komolyan fogja fel, elkezd dolgozni és csinálja, és menni fog a dolog. (sic!) Azt gondoljuk, hogy az ország közvéleménye számára, a paraszti közvélemény számára nem is lesz ez olyan nagyon rossz, hogy egy Kossuth-díjas tíz esztendeje tsz-elnök legyen a földművelésügyi miniszter.”⁴⁶

Kádár szabadon beszélt, ez kitűnik fogalmazásbeli egyenetlenségeiből és adattévesztéseiből. Mindazonáltal aligha tévedünk, ha Losonczi kiemelését Kádár János azon káderpolitikai döntései közé helyezzük, amelynek célja az 1956 után fokozatosan konszolidálódó hazai politikai és gazdasági közélet megszilárdítása, a felső vezetés friss és erkölcsileg támadhatatlan erőkel történő bővítése, egyben a munkás-paraszt szövetségi politika erősítése volt.⁴⁷ Losonczi személye valóban több szempontból is ideálisnak bizonyult. Gyakorló tsz-elnökként közvetlenül ismerte az ágazat összes problémáját, reformszellemű gondolkodásáról Kádár az 1957-es barcsi látogatását követően is többször meggyőződhetett. Paraszti származása és az általa alkalmazott sikeres módszerek hitelessé tették őt a mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezésére. 1956 előtt politikailag nem kompromittálódott, viszonylag fiatal kora (41 év) és személyes sikerei fokozták iránta a bizalmat. Régi pártagnak számított, s nem mellékes, hogy személyében jelentős munkásmozgalmi háterszínű képviselet, Somogy megyét.

A KB ülésén Losonczi nem, Dögei viszont hozzászólt. Egyetértett a javaslatokkal, a saját személyére vonatkozóan is (pekingi nagykövetnek jelölték), s beszédét így fejezte be: „Ami azt a kérdést illeti, hogy Losonczi elvtárs kerül a helyemre, őszintén kívánom neki, hogy érjen el nagyobb sikereket azon a területen, mint amit eddig elértünk, dolgozzon jobban, eredményesebben, mint én. Tanuljon abból, amit én tettem, ami jó volt, vigye tovább, ami nem volt jó, dobja el. Én megígérem a Losonczi elvtársnak, hogy mielőtt átveszi ezt a területet, tájékoztatni fogom őt, és amiben lehetséges, ezúton is segíteni fogok.”⁴⁸ A KB egyhangúlag jóváhagyta a személyi változásokat, a NET 1960. január 15-én ezek szerint döntött a Münnich-kormány átalakításáról.⁴⁹

Losonczi 1960. január 16-án leköszönt tsz-elnöki posztjáról és a fővárosba költözött. (Utóda az elnöki tisztségben öccse, Losonczi Mihály lett, a tagság egyhangú döntése alapján.⁵⁰) Somogyi kötődését azonban sosem feledte. „...Bárhová szólított a kötelesség, akármilyen sokszor jártam külföldön, (...) sohasem szakadtam el attól a vidéktől, azoktól az emberektől, ahová, akikhez eltéphetetlenül erős szálak kötnek. (...) Rengeteget köszönhetek nekik, akikkel együtt szőttük annak idején álmainkat, éltük át az indulás keserveit, majd a felemelkedés örömeit, később a megrázó nemzeti tragédia időszakát, azt követően pedig az újrakezdését és a biztonságos haladását a helyes úton.” – vallotta erről.⁵¹

Losonczi minisztersége alatt a pártvezetés továbbra is kiemelten foglalkozott az agrárium kérdéseivel. 1960 februárjában a tsz-mozgalom fejlesztéséről KB-közlemény, áprilisban a tsz-pártszervek politikai munkájának megerősítéséről PB-határozat, októberben ugyancsak a tsz-mozgalom továbbfejlesztéséről KB-határozat született.⁵² 1961. február 17-én a KB kiadta közleményét, amely szerint „a mezőgazdaságban is uralkodóvá váltak a szocialista termelési viszonyok”.⁵³ Ezt megerősítette a KB 1962. márciusi, a mezőgazdaság helyzetéről szóló határozata,⁵⁴ majd a folyamatot az MSZMP 1962. évi VIII. kongresszusának már idézett határozata zárta le. E pártdokumentumok előkészítésében Losonczi immár nem csupán egyszerű hozzászólóként vett részt. 1960-as országgyűlési miniszteri beszámolójának téziseire mindazonáltal nem ő, hanem a PB tett javaslatot, 1960. november 22-én.⁵⁵

A mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezésével azonban látványosan megcsappant az agráriummal foglalkozó párthatározatok száma. A kongresszus után először csupán 1964 februárjában értékelte a KB a mezőgazdaság helyzetét és fejlesztésének feladatait, majd 1965 februárjában az állami gazdaságokét. A PB 1966 októberében foglalkozott ismét a termelőszövetkezeti politika néhány kérdésével.⁵⁶

Losonczi közvetlen partnere s egyben felettese az agrárpolitika terén Fehér Lajos volt. Az 1959-ben KB-titkárként választott, a mezőgazdaságért felelős politikus 1962. november 27-én, tehát a VIII. kongresszus után három nappal miniszterelnök-helyettes lett,⁵⁷ s e tiszteit 1974-ig betöltötte. (A KB-titkári poszton Nyers Rezső követte.) Jellemző, hogy a mezőgazdaság ügyeiről mind a VIII., mind a IX. kongresszuson ő beszélt, Losonczi szakminiszterként egyik tanácskozáson sem szólalt fel. A két politikus azonban feltehetőleg jól kiegészítette egymást: Losonczi inkább ösztönös és gyakorlatias, Fehér inkább tudatos és elméleti szakember.⁵⁸ Az ágazat irányításának harmadik jelentős személyisége ekkor Dimény Imre agrármérnök, a KB mezőgazdasági osztályvezetője.⁵⁹

Az MSZMP KB 1959. január 20-án az 1957 óta működő Agrárpolitikai Bizottság helyett Mezőgazdasági Bizottságot állított fel, vezetője Fehér Lajos maradt. 1960. január 12-án Losonczi beválasztották a testületbe, és annak fennállásáig, 1962-ig tagja is maradt.⁶⁰ A KB 1966. december 3-án hozott határozatot a Szövetkezetpolitikai Munkaközösség létrehozásáról.⁶¹ Elnöke szintén Fehér Lajos lett. Losonczi bekerült a 15 fős testületbe, és későbbi államfői funkciója mellett is folyamatosan tagja maradt, egészen 1980. április 29-ig.

Losonczinak miniszterként a legfontosabb feladata a szövetkezeti reform végrehajtása volt, amelynek lényegét a kolhozvonások lebontása és a társulási elvek kiépítése jelentette. Ennek keretében kialakították a szövetkezeti földtulajdont, felszámolták a gépállomásokat, és ehelyett közvetlenül a szövetkezeteket gépesítették, csökkentették a felhalmozási terheket, megvalósultak a vállaltszerű gazdálkodás egyes elemei. Erősödtek a háztáji gazdaságok, vonzóvá vált a tsz-tagság.⁶² Amikor az országgyűlés – Losonczi minisztériuma által előkészítve, de már a következő miniszter, Dimény Imre előterjesztésében – elfogadta a mezőgazdasági termelőszövetkezetekről szóló 1967. évi III. törvényt, valamint a földtulajdon és a földhasználat továbbfejlesztéséről szóló 1967. évi IV. törvényt, ezzel az átalakulási folyamat lezárására, s nem beindítására tett pontot. Ezzel együtt jelentősen módosult a szövetkezeti szakmai érdekképviselő rendszer is. Az 1951-ben létesített Termelőszövetkezeti Tanácsot (amelynek Losonczi 1963-tól alelnöke volt) az 1965. évi 6. tvr-rel Országos Termelőszövetkezeti Tanácsra szervezték át. Ezt ezentúl hivatalból a földművelésügyi miniszter vezette. A testület hatásköre lényegében saját strukturális reformjának és a termelőszövetkezetek I. kongresszusának előkészítésére korlátozódott. A tsz-kongresszus összehívásáról a KB 1967. február 11-én – a IX. pártkongresszus döntését végrehajtva – határozatot hozott.⁶³ Az 1967. évi III. törvény hatályba lépésével az OTT megszűnt, utódszerve az 1967. áprilisi I. tsz-kongresszuson megválasztott Termelőszö-

1 tudomány és társadalom

vetkezettek Országos Tanácsa lett. Mindezek tárcaszintű előkészítése Losonczi feladatai közé tartozott, a megvalósulást azonban már magasabb pozícióból szemlélhette.

Földművelésügyi miniszterként külföldi utakat is tett. A KB Titkárság 1961. június 6-ai ülésén jóváhagyták dániai, 1962. május 15-ei ülésén lengyelországi útját.⁶⁴ A pártnyilvánosság előtt azonban már nem szerepelt. Az 1959-es pártkongresszustól kezdve az egészen az 1988-as pártértekezletig minden alkalommal Somogy megyei küldött volt, de egyszer sem szólalt fel. Az ő referátumait az ötvenes években tsz-elnöki posztja és termelési sikerei legitimálták, akkor a „nép hangja” volt, most azonban állami vezető. (Ugyanezen oknál fogva később államfőként sem kért szót, viszont 1967 után már a kongresszusok elnökségében foglalhatott helyet.)

Losonczi miniszteri tisztségétől való megválása szintén csak Kádár szélesebb aspektusú személyzeti politikájának összefüggéseiben értelmezhető. Az MSZMP KB 1966. május 25-27-én tárgyalta meg és fogadta el a gazdasági mechanizmus reformjára vonatkozó, történelmi jelentőségű irányelveket és határozatát.⁶⁵ A folyamat az MSZMP 1966. november-decemberi IX. kongresszusának határozatában kapott véglegesen zöld utat.⁶⁶ A reform megvalósítása azonban immár nem ösztönös, hanem tudatos szakpolitikusokat igényelt, s ez igaz volt a mezőgazdaságra is. Ez változást hozott a kormányzati struktúrában is: az 1889 óta e néven önálló Földművelésügyi Minisztérium egyesült az élelmiszerügyi tárcával és az Országos Erdészeti Főigazgatósággal, és 1967. április 14-én megalakult az új Mezőgazdasági és Élelmiszerügyi Minisztérium, amelynek vezetője a reform előkészítésében tevékeny részt vállaló Dimény Imre lett.

A reform személyi feltételeinek biztosítását Kádár összekötötte az 1967. március 19-ei képviselőválasztásokkal. Az MSZMP KB 1967. április 12-ei ülésén jóváhagyták a változásokat,⁶⁷ egyúttal Cseterki Lajos helyett Aczél Györgyöt a KB titkárává választották. Április 14-én az országgyűlés alakuló ülésén teljes körű személycserékre került sor: Dobi István helyett Losonczi Pált az Elnöki Tanács elnökévé, Kállai Gyula helyett Fock Jenőt a minisztertanács elnökévé, Vass Istvánné helyett Kállai Gyulát az országgyűlés elnökévé választották. Cseterki Lajos felváltotta Kiss Károlyt az Elnöki Tanács titkári posztján, akit ezzel végleg sikerült eltávolítani a hatalomból.⁶⁸ A reformszellemű Fock Jenő kormányában az új gazdasági mechanizmus kidolgozásában részt vevő Fehér Lajos mellett szintén elnökhelyettes lett az addigi tervhivatali elnök, Ajtai Miklós, és az addigi pénzügyminiszter, Tímár Mátyás. Ugyancsak a reform hívének tekinthető a már említett Dimény Imre mellett az új pénzügyminiszter, Vályi Péter is. A változások utórezgéseként a PB 1967. május 9-ei ülésén meghallgatta Biszku Béla tájékoztatóját a „Dobi Istvánnal, Kiss Károllyal, Vass Istvánnéval, Losonczi Pállal, Cseterki Lajossal és Kállai Gyulával folytatott beszélgetésekről”. A testület tagjai nyilvánvalóan kíváncsiak voltak az érintettek lelkiállapotára, helyzetértékelésére és nem utolsó sorban a további politikai megbízhatóságukra.⁶⁹

Losonczi Pál államfővé választásával politikai pályájának harmadik, legmagasabb beosztású, leghosszabb időtartamú, de tartalmában a tőle legtávolabb álló szakaszába lépett. Ennek bemutatása és értékelése azonban már egy másik tanulmány feladata.

Jegyzetek

- ¹ Magyar nagylexikon 4. kötet, Akadémiai Kiadó, 1995, 247.o.; Révai nagy lexikona XX. kötet, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt., 1927. 31.o.
- ² Negyedszázados harc. A munkásmozgalom történetének kronológiája 1919–1945, szerkesztők: Szabó Ágnes, Vértes Róbert, Akadémiai Kiadó, 1975, 23.o
- ³ Losonczi Pál: Előszó, in: Benke József: Egy magyar szocialista mezőgazdasági nagyüzem története. A barcsi Vörös Csillag 40 éve, Barcs, 1987, 5.o.
- ⁴ Benke József: i.m. 145.o.
- ⁵ uo. 150-151.o.
- ⁶ A magyar állam szervei 1950-1970, főszerkesztő: Boreczky Beatrix, Magyar Országos Levéltár, 1993, 444.o.
- ⁷ Vö: Szabó Bálint: Új szakasz az MDP politikájában, 1953-1954, Kossuth Könyvkiadó, 1984
- ⁸ A Magyar Dolgozók Pártja III. kongresszusának jegyzőkönyve, Szikra Könyvkiadó, 1954, 12.o.
- ⁹ uo. 58.o.
- ¹⁰ uo. 159.o.
- ¹¹ uo. 193-198.o.
- ¹² A póttagság tanácskozási jogú részvételt jelentett a KV általában három havonta tartott ülésein.
- ¹³ A Hazafias Népfront I. Országos Kongresszusa, Szikra Könyvkiadó, 1954.
- ¹⁴ Kossuth-díjasok és Állami Díjasok almanachja 1948-1985, szerkesztette: Darvas Pálné, Klement Tamás, Terjék József, Akadémiai Kiadó, 1988, 263.o. Itt jegyezzük meg, hogy az 1948. évi XVIII. törvénycikkkel alapított Kossuth-díjjal kitüntethetők körét a módosító 1955. évi 2. tvr. szerint a tudományok és újítások, a termelőmunka módszereinek alapvető tökéletesítése, valamint az irodalom és művészet terén legjelentősebb eredményeket elért személyekre állapították meg. Vö.: i.m. 26.o.
- ¹⁵ Ki mit termel az élelmiszergazdaságban, szerkesztette: Sárkány Pál, Mezőgazdasági Kiadó, 1984, 1206.o.
- ¹⁶ Marosán György: A tanúk még élnek, Hírlapkiadó Vállalat, 1989, 130.o.
- ¹⁷ November 7-én 21 tagú IKB alakult, közülük 15-en voltak tagjai az egykori MDP KV-nek. November 11-én az IKB kiegészült Fock Jenővel és Tömpe Istvánnal (Aczél már 7-én tag lett.) Vö: Az MSZMP központi vezető szervei üléseinek napirendi jegyzékei, I. kötet 1956-1962, összeállította: Németh Jánosné, Magyar Országos Levéltár, 1995, 7, 20-21.o.
- ¹⁸ A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei, II. kötet, szerkesztette: Némethné Vágyi Karola és Urbán Károly, Intera Rt., 1993, 170, 226, 236.o.
- ¹⁹ A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei, IV. kötet, szerkesztette: Baráth Magdolna és Ripp Zoltán, Intera Rt., 1994, 63.o.
- ²⁰ uo. 135, 176.o.
- ²¹ uo. 160.o.
- ²² uo. 276.o.
- ²³ A Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezletének jegyzőkönyve, Kossuth Könyvkiadó, 1957, 127-129.o.
- ²⁴ Benke József: i.m. 161, 190.o.
- ²⁵ uo. 141-156, 213.skk.o.
- ²⁶ Pl.: Berend T. Iván: A szocialista gazdaság fejlődése Magyarországon 1945-1968, Kossuth Könyvkiadó – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1974; Donáth Ferenc: Reform és forradalom.

A magyar mezőgazdaság strukturális átalakulása 1945-1975, Akadémiai Kiadó, 1977; Gazdaságpolitikánk tapasztalatai és tanulságai (1957-1960), írták: Friss István et al., Kossuth Könyvkiadó – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1976; Orbán Sándor: Két agrárforradalom Magyarországon (Demokratikus és szocialista agrárátalakulás 1945-1961), Akadémiai Kiadó, 1972; Ungvárszky Ágnes: Gazdaságpolitikai ciklusok Magyarországon (1948-1988), Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1989, stb.

²⁷ A felsorolt dokumentumokat tartalmazza: A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956-1962, szerkesztette: Feles Györgyné, Kossuth Könyvkiadó, 1964.

²⁸ A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Titkárságának jegyzőkönyvei 1957. július 1. – december 31., szerkesztette: Feitl István, Napvilág Kiadó, 2000, 249, 264.o.

²⁹ Benke József: i.m. 182-186.o.

³⁰ A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1957-1958. évi jegyzőkönyvei, szerkesztette: Némethné Vágyi Karola, Soós László, T. Varga György, Ujváry Gábor, Magyar Országos Levéltár, 1997, 829-834.o.

³¹ A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1959-1960. évi jegyzőkönyvei, szerkesztette: S. Kosztricz Anna, Némethné Vágyi Karola, Simon István, Soós László, Magyar Országos Levéltár, 1999, 335-340.o

³² A PB jegyzőkönyvét idézi Huszár Tibor: Kádár János politikai életrajza, 2. kötet, Szabad Tér Kiadó – Kossuth Kiadó, 2003, 176.o. Losonczy már 1956 második felében új szövetkezeti alapszabály-tervezetet dolgozott ki, s ez alapján a barcsi tsz-ben 1957-ben bevezették az új jövedelemelosztást. Vö: Benke József: i.m. 186.o.

³³ A számozás nem volt egyértelműen, hiszen a KB 1958. december 5-ei ülésén még a IV. kongresszus előkészületeiről volt szó. Végül a PB döntötte el 1959. április 14-én, hogy a számozásnál vegyék figyelembe a forradalmi munkásmozgalom hagyományait. Vö: A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1957-1958. évi jegyzőkönyvei, i.m. 665, 871.o.

³⁴ A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusának jegyzőkönyve, Kossuth Könyvkiadó, 1960, 274-275.o.

³⁵ Döntés a Kremlben, 1956. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról, szerkesztette: Vjacseszlav Szereda, Rainer M. János, 1956-os Intézet, 1996, 63.o.

³⁶ A munkásmozgalom-történet kontinuitás-párti szemléletének példája A magyar népi demokrácia története 1944-1962 című kötet (szerkesztette: Balogh Sándor, Jakab Sándor, Kossuth Könyvkiadó, 1978). A mű három szakaszra osztotta a címében jelzett közel két évtizedet: a felszabadulástól a szocialista forradalom győzelméig terjedő időszakra (1944-48), a szocializmus alapjainak lerakásáért folytatott küzdelem periódusára (1948-56), és a néphatalom helyreállításától a szocializmus alapjainak lerakásáig terjedő évekre (1956-62).

³⁷ A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusának jegyzőkönyve, Kossuth Könyvkiadó, 1963, 430.o.

³⁸ Kalmár Melinda: Ennivaló és hozomány. A kora kádárizmus ideológiája, Magvető Könyvkiadó, 1998, 12-13.o.

³⁹ Pártdokumentumok az ideológiai és a kulturális munkáról, szerkesztette: Feles Györgyné, Kossuth Könyvkiadó, 1962; A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956-1962, i.m.

⁴⁰ Magyarország miniszterelnökei 1848-1990, szerkesztette: Dús Ágnes, Cégér Kiadó, 1993, 212-213.o.

⁴¹ Vö: Böllöny József: Magyarország kormányai 1848-1987, Akadémiai Kiadó, 1987, 78.o.

⁴² Magyar kormányprogramok 1867-2002, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2004, 2. kötet, 1281.o.

⁴³ Az MSZMP KB határozata a személyi kultusz éveiben a munkásmozgalmi emberek ellen indított törvénysértő perek lezárásáról, 1962. augusztus 16., in: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatainak és dokumentumai 1956-1962, i.m. 554-558.o.* E folyamat eredményeként került ki a legfelső pártvezetésből Kiss Károly, aki 1956 előtt a párt Központi Ellenőrző Bizottságának elnöke, tehát a koholt pártbüntetések egyik végrehajtója volt. Kisst már 1961 szeptemberében visszahívták KB-titkári tisztségéből és októberben az Elnöki Tanács titkári posztjára helyezték. Az 1962 novemberi pártkongresszus után pedig kimaradt a PB-ből.

⁴⁴ *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1957-1958. évi jegyzőkönyvei, i.m. 917-920.o.*

⁴⁵ Ami nem volt igaz, hiszen éppen az előző év novemberében hívták vissza őt a budapesti pártbizottság éléről. A Politikai Bizottságnak továbbra is tagja maradt Marosánt 1960. január 28-án az Elnöki Tanács tagjává, 1961 októberében helyettes elnökévé választották. A nyilvánvalóan protokolláris feladatok teljesen idegenek voltak a személyiségétől, végül e folyamat vezetett Marosán György minden párttisztviseléséről történő 1962. októberi lemondásához, illetve a KB általi kizárásához. A helyettes államfői posztról az 1963. márciusi országgyűlési választások után távozott. Vö: Marosán György: *Fel kellett állnom, Hírlapkiadó Vállalat, 1989.*

⁴⁶ *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1959-1960. évi jegyzőkönyvei, i.m. 406.o.*

⁴⁷ Kádár egyébként élete végéig alkalmazta az alacsonyabb szintű vezetők közvetlenül magas posztra történő kiemelésének gyakorlatát. Amikor pl. 1986-ban Berecz Frigyes vállalatvezetőt szemelte ki miniszterelnök-helyettesnek, így indokolta döntését: „Maga ismeri a vállalatokat, (...) kiszedi az eldugott pénzt a markukból!” (vö: Berecz Frigyes: *Tévéúton. Harminc hónap három kormányban, Magvető Könyvkiadó, 1990, 16.o.*)

⁴⁸ *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1959-1960. évi jegyzőkönyvei, i.m. 410.o.*

⁴⁹ Dögeit egy hónap múlva, 1960. február 12-én kizárták a KB-ból, és a január 15-ei nagyköveti kinevezését követően már június 10-én visszahívták pekingi és hanoi állomáshelyeirel.

⁵⁰ Benke József: *i.m. 191.o.*

⁵¹ *uo. 5.o.*

⁵² *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatainak és dokumentumai 1956-1962, i.m.*

⁵³ *uo. 474-478.o.*

⁵⁴ *uo. 528-537.o.*

⁵⁵ *Az MSZMP központi vezető szervei üléseinek napirendi jegyzékei, I. kötet, i.m. 87.o.*

⁵⁶ A felsorolt dokumentumokat tartalmazza: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatainak és dokumentumai 1963-1966, szerkesztette: Vass Henrik, Kossuth Könyvkiadó, 1978².*

⁵⁷ A kinevezésére vonatkozóan a korabeli gyakorlat szerint a KB a kongresszus utolsó napján határozatot hozott. Vö: *A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusának jegyzőkönyve, i.m. 419.o*

⁵⁸ Az 1917-es szeghalmi születésű, paraszti származású Fehér Lajos bölcsészként végzett a debreceni egyetemen, 1942-től tagja az illegális kommunista pártnak, később Nagy Imre híve és 1954-56 között – akárcsak Losonczi – az MDP KV póttagja, közben egy évig a Szabad Nép főszerkesztő-helyettese. Az 1955-ös visszarendeződés után a Balatonnagyberekre Állami Gazdaság igazgatójává nevezték ki. 1957-59-ben ő vezette az MSZMP KB mezőgazdasági osztályát.

⁵⁹ Dimény Imre 1922-ben született, 1951-54-ben az FM-ben, majd az Országos Tervhivatalban dolgozott, 1960-62 között elnökhelyettes, ezután lett a KB osztályvezetője. 1960-ban kandidátusi, 1972-ben a tudományok doktora fokozatot szerzett, 1982-től akadémikus.

1 tudomány és társadalom

⁶⁰ Az MSZMP központi vezető szervei üléseinek napirendi jegyzékei, I. kötet, i.m. 195-196.o.

⁶¹ Az MSZMP központi vezető szervei üléseinek napirendi jegyzékei, II. kötet 1963-1970, összeállította: Németh Jánosné, Magyar Országos Levéltár, 1998, 287.o

⁶² A folyamatról részletesen lásd: Varga Suplic Sándor: A területi szövetségek és a TOT megformálása 1961-1967, Kossuth Könyvkiadó, 1988. 38-58.o.

⁶³ A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1967-1970, szerkesztette: Vass Henrik, Kossuth Könyvkiadó, 1974, 35-49.o.

⁶⁴ Az MSZMP központi vezető szervei üléseinek napirendi jegyzékei, I. kötet, i.m. 169, 178.o.

⁶⁵ A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1963-1966, i.m. 304-484.o.

⁶⁶ A Magyar Szocialista Munkáspárt IX. kongresszusának jegyzőkönyve, Kossuth Könyvkiadó, 1967, 467-468.o.

⁶⁷ Ezt megelőzően a személyi változásokat a PB 1967. március 22, 28, április 2, 5. és 8-ai folytatólagos zárt ülésén véglegesítették. Vö: Az MSZMP központi vezető szervei üléseinek napirendi jegyzékei, II. kötet, i.m. 97.o.

⁶⁸ Majdnem végleg, hiszen a kádári személyzeti politika nem ismerte az abszolút nyugdíjazást: Kiss Károly 1983-ban bekövetkezett haláláig a SZOT egyik alelnöki posztját töltötte be.

⁶⁹ Az MSZMP központi vezető szervei üléseinek napirendi jegyzékei, II. kötet, i.m. 99.o.

Fészek

Egey Emese

Fürdőélet Abaújban és Zemplénben

Ma már nem köztudott, hogy az Eperjes-Tokaji hegylánc (Zempléni-hegység) nyugati és keleti peremén feltörő vagy fúrt források vize hajdan milyen sok kisebb-nagyobb fürdőhely kiépülését segítette, milyen sok betegnek hozott enyhülést, gyógyulást. Manapság legtöbben a végardói, az abaújszántói és a kéked strandot ismerik, a többi hajdan volt „gyógyhelyre” már csak a kutatók és a helybeliek idősebb nemzedéke emlékszik. Ugyanakkor napjainkban sorra jelennek meg olyan munkák, amelyek a történelmi Magyarország, vagy egyes országrészek régi fürdőéletét és kedvelt gyógyüdüleit ismertetik.¹ Jelen írás célja a zempléni és az abaúji fürdők számbavétele, azoké, amelyek az Eperjes-Tokaji hegylánc területén, a mai országhatáron belül találhatóak, s amelyek gyógyhatásuk és egykori ismertségük miatt művelődéstörténeti jelentőséggel bírnak.

A vízgógyomód 19. századi nyugat-európai terjedése nyomán a balneológia hazánkban is fellendülőben volt a század második felétől. A magyar orvosok eleinte csak Bécsben, majd 1863 után már Pesten is folytathattak balneológiai tanulmányokat. A fürdők sokáig a borbélyok felügyelete mellett működtek, a fürdőorvosság nem jelentett különösebb elismertséget, amíg 1876-ban törvény nem írta elő, hogy a fürdők kötelesek orvost alkalmazni.² A Budapesti Királyi Orvosegyesület 1882-ben közismert szaktekintélyek – Markusovszky Lajos, Korányi Frigyes és mások – részvételével Balneológiai Bizottságot hozott létre, a fürdők és források fejlesztése és orvosi hasznosítása céljából.³

Zemplén vármegye főorvosa, Chyzer Kornél⁴ több tanulmányban foglalkozott a megye ásványvizeivel. Utánanézve a szakirodalomnak és személyes ismeretségeit felhasználva ő maga járt be 52 községet és megállapította, hogy 28 településen – ezek többsége ma Szlovákiában van – tör fel ásványvíz.⁵ Az Eperjes-Tokaji hegységben a peremi törésvonalak mentén fakadó természetes, ún. szerkezeti forrásokon kívül is vannak források, amelyek a második világháborút követően megindult szénhidrogén-kutatás melléktermékei. E vizek sokféle ásványi anyagot tartalmaznak, s bár hőfokuk és oldott anyag koncentrációjuk nem éri el a mai gyógyvíz szabványt, a lakosság gyógyvízként kezeli őket.⁶ Tény ugyanakkor, hogy a 20. század első felében megjelent *Magyar fürdő-kalauz*,⁷ *Magyarország fürdőinek, ásványvizeinek, üdülőhelyeinek ismertetése*⁸ és *Fürdősök kézikönyve*⁹ országos fürdőjegyzékeiben csak Alsó-Kéked és Erdőbénye szerepelt.

Mit is értünk ásványvízen és gyógyvízen? Az első hazai törvény, amely rögzítette az ásvány- és gyógyvíz fogalmát, az 1929. évi XVI. tc. volt, amelynek 26. és 27. §-ai szerint: „Ásványvíz az a víz, amelynek a rendes víztől eltérő vegyi összetétele, fizikai tulajdonsága és geológiai eredete van, és amely ennek következtében fokozottan üdítő vagy az emberi szervezet életműködését előmozdító hatású. Gyógyvíz az az ásványvíz, amelynek vegyi összetételénél vagy fizikai tulajdonságánál fogva gyógyhatása van.”¹⁰ Jó néhány évtizeddel később a 11/1965. (VII.11.) Korm. sz. rendelet ásványvíznek azokat a természetes vizeket minősítette, amelyekben literenként legalább 1 gramm oldott ásványi anyag található és forrásoknál 20°C, fúrt ku-

tak esetében 25°C-nál magasabb az átlagos hőmérsékletük. A gyógyvizeknek – gyógyhatásuk mellett – ugyanezen kritériumoknak kellett megfelelniük.¹¹ A 4/1966. (VII.6.) Eü.M. sz. rendelet annyiban tért el ettől, hogy az ásványvizek 1gr/liter oldott só tartalma helyett megengedi, hogy más, a mellékletben felsorolt oldott anyagot is tartalmazzanak. Az 1980-as évek magyar szabványa szerint az ásványvíznek további feltétele, hogy védett víztartó rétegből származzon, az egészségre ártalmatlan legyen, és éves átlagban 1000-3000 mg/l oldott anyagot tartalmazzon. A gyógyvíz mindezeken túl gyógyhatású, de ivásra nem alkalmas, oldott ásványi anyag koncentrációja 3000 mg/l fölött van. További finomítás, hogy ha csak 500-1000 mg/l koncentrációjú, akkor 100 mg/l-nél kevesebb nátriumot tartalmazhat, és legalább egy összetevőjének meg kell felelnie a táplálkozás-fiziológiai előírásoknak, tehát a kalcium tartalma legalább 60 mg/l, vagy magnéziumot tartalmaz minimum 20 mg/l mennyiségben, vagy fluoridot 0,18 mg/l, illetve jodidot 0,05 mg/l arányban. Az EU-szabvány ennél részben megengedőbb, részben szigorúbb, amennyiben határértéket nem ad meg – így minimális ásványi anyag tartalmú vizeket is elfogad –, de a vizek kinyerését, kezelését, palackozását és szállítását minden tekintetben szabályozza. (Csak ellenőrzött és felügyelt kútból származhat, csak szűrni szabad, csak a szén-dioxid tartalmát lehet megváltoztatni, tilos tartósítani és fertőtleníteni, konténerben vagy tartályban szállítani, és a lelőhelyen kell palackozni.)¹² Az egykori, vagy ma is működő fürdőket tápláló természetes vagy fúrt kutak – a Sárospatak-végardói forrásokat leszámítva – kivétel nélkül a hideg (8-12°C) vagy a langyos (12-25°C) vizek csoportjába tartoznak, amelyeket melegítve használtak gyógykúrára.

Abaújszántó fürdőjéről a század elején kiadott *Magyarország monográfiája* csak annyit említ, hogy kénes vízű.¹³ A község helytörténetével foglalkozó közelmúltbeli munka a település vízrajzát taglaló fejezetben írja, hogy a környékben 20-22 forrás tör fel, a Sátor-hegy lábánál fakadó táplálja a strand- és kádfürdőt. Az első világháború előtt a település déli csücskében elterülő fürdő virágkorát élte: park, tekepálya, korcsolyapálya, tenispálya szolgálta a vendégek kikapcsolódását. Egy 1913-as tűzvész azonban az utca többi épületével együtt súlyos károkat okozott benne, a Fürdőház végül meg is szűnt. Helyette a község az 1920-as években építette meg a versenyszodát és a tizkadas gyógyfürdő-részt. Vize a második világháború előtt melegebb volt, de mivel újabb, nem fűrésos, hanem robbantásos feltárást végeztek, másik, hűvösebb vízű, de 16 féle ásványi sót tartalmazó forrásra bukkantak.¹⁴ Egy másik tanulmány szerint az eredeti forrás vize idővel elapadt, de egy 1958-as fűrés eredményeként 23,6°C-os vizet találtak, amelynek 611,5 mg/l az ásványi-anyag koncentrációja.¹⁵ Bár a hidrológiai és gyógyászati szempontból is igen alapos *Magyarország ásvány- és gyógyvizei* c. kötet¹⁶ *Abaújszántó fürdőjéről*, vizeiről *Abaújszántó-Aranyosfürdő* néven közöl adatokat, ezekből (30m²-es medence, a kötet megjelenésekor a fürdőtelep nem üzemelt, még egy 15°C-os forrás fakad) valószínű, hogy nem a továbbiakban *Abaújalpár* községnél ismertetett *Aranyosfürdő*ről van szó. Itt szerepel, hogy a fürdőt tápláló forrás vízhozama 37-76,5 l/perc, hőmérséklete 21,1°C. A város honlapján olvasható, hogy miután 1821-ben a Takács-féle vízimalom leállt, azt 1827-ben gőzfürdővé alakították át. Később a Jávorszki-féle gőzmalmot is gőzfürdővé alakították át az 1920-as években.¹⁷

Az *Abaújalpár* határában lévő *Aranyosfürdő* *Abaújkértől* 2 km-re, az *Erdőbényére* vezető országút északi részén épült. A második világháború előtt a *Bagoly-kút* nevű forrás közelében 10 fürdőszobás, 20 káddal felszerelt, a köznép által látogatott, elsősorban a csúszós bántalmakat enyhítő fürdő működött, amelyből az 1970-es évekre csak rom maradt. Forrása 16-18°C-os, oldott anyag tartalma 404-571,6 mg/l között változik.¹⁸ Az ún. *parasztfürdő* vizét – szemben az úrnak nevezett *bényeivel* – tűzben forrosított kövekkel melegítették, hatását gyógynövényekkel fokozták.¹⁹

Bekecs „jelentéktelen” forrásáról Chyzer Kornél azt írja, hogy az 1713. évi földrendés nyomán tört föl.²⁰ Ugyanakkor a *Monográfia* szerint sósfürdőjének gyógyító erejéről már a százdi apát-ság 1067. évi alapítólevele is megemlékezik.²¹ Valószínű, hogy a községben több forrás is fakadhatott, vagy az előbb említettnek korábban összetétele, hatása nem volt ismert. A háború előtt 8 kádas, 2 medencés fürdő üzemelt, kénes forrásának paraméterei: 21 °C, 731,9 - 769,9 mg/l.²² A település ma is ismert termálvizes strandjáról.²³

A legérdekesebb minden bizonnyal a hajdani *Erdőbénye-fürdő* története. Ez a 19-20. század fordulóján a megye legkedveltebb üdülőhelyévé és a társas élet egyik központjává nőtte ki magát. Korabeli elnevezése a ma már szokatlanul hangzó „ásatag virány” volt. A nyelvújítás korában keletkezett „ásatag” megkövült állati és növényi maradványokat jelent, míg a „virány” szó több jelentéssel is bírhat, virágos, kies tájékat vagy virágkort, virulást jelent. Esetünkben mégsem erről van szó, hanem fosszilis maradványok lelőhelyéről. Ezt a jelentést egyértelműen bizonyítja Kováts Gyulának a Magyarhoni Földtani Társulat megbízásából írott tanulmánya 1856-ból, amelyben az erdőbényei 73 növényfajt felvonultató leletgyűtöses kívül a hasonló tállyairól is beszámol.²⁴ Valószínű, hogy az elnevezésnek ezt az értelmét nem mindenki ismerte, esetleg jelentésváltozás történt, hiszen a továbbiakban hivatkozott, és a fürdőkulturát minden eszközzel népszerűsítő orvosok (Gross Lipót, a fürdő orvosa az 1850-es években; Chyzer Kornél, főorvos és a megyei orvos-gyógyszerész egyesület elnöke az 1870-es évektől; Kun Zoltán, a sárospataki főiskola orvosa és hetente kétszer fürdőorvos a századfordulón) már az erdőbényei fürdőhely szinonimájaként használták. Ugyanakkor Kun Zoltán a gyógy-üdülőt ismertető, értékes fényképfelvételeket is tartalmazó tanulmányában, a környék látnivalóit bemutatva közölte az Erdőbényén talált fosszilis maradványok teljes listáját.²⁵

A hegyaljai borkereskedelem virágzása idején jelentős településsé vált Erdőbénye további fejlődésének nagy lökést adott a számos forrás szerint egybehangzóan 1830-ban megépített fürdő, amely a településtől délnyugatra, egy szűk völgyben épült ki hajdani birtokosainak, a Szirmay grófoknak, majd Waldbott Frigyes bárónak köszönhetően. A fürdő forrásáról egy az 1830-as években lejegyzett zempléni monda is beszámol.²⁶ Valójában az első forrást eredetileg arany és ezüst után kutatva találták meg. Ennek a „szemgyógyító” hatású forrásnak az első említése Szirmay Antal 1803-ban Budán megjelent *Notitia topographica comitatus Zempléniensis* című művében olvasható.²⁷ A kiépített kútra alapuló legkorábbi fürdőházat Szirmay Ádám építtette 1828-ban, de az igazi alapító unokaöccse, Szirmay Ödön volt, aki az 1830-as munkálatokat követően is nagy összegeket áldozott a telep bővítésére. Szivattyúkat hozatott, kibővítette a forrás vízgyűjtő aknáját, ahonnan vörösfenyő vezetéseken szállították a vizet a 20 cink és a 16 fakádba.²⁸ „Erdőbénye látogatott fürdőtelep lett, amelyet a szomszédos vármegyék köznemesi szívesen kerestek fel gyógyulásra, pihenésre (Anna-bálok).” De itt jöttek össze a szabad-elvű köznemesek is, és Erdőbénye ezzel a reformkor egyik jelentős találkozóhelyévé vált.²⁹

Az Anna-bálok rendezése nem csupán balatonfüredi szokás volt, Monarchia-szerte a fődénynt zárta ez a multság a fürdőhelyeken, általában július végén.³⁰ Az 1880-as évek átmeneti hanyatlását követően a környék új birtokosának, Waldbott Frigyes bárónak az érdeme a fürdő ismételt felvirágoztatása, 1890-től. Később Waldbott bárótól Asztalos Kálmán sárospataki orvos (egyben fürdőorvos) és társa bérelte, majd 1930-ban meg is vásárolta a fürdőt.³¹

Gross Lipót 1858-ban új, az ún. Remény-forrás felfedezését említette, amelynek jótékony hatása volt a gyomorbántalmak és bőrbetegségek kezelésében.³² A timsós-vasas erdőbényei fürdőt elsősorban bőrgyógyászati, mozgásszervi, nőgyógyászati és légúti panaszokkal keresték fel a betegek. A víz kémiai összetételének legelső elemzése Kitaibel Pál³³ nevéhez fűződik, majd más tekintélyes szakemberek után Rick Gusztáv sárospataki gyógyszerész és „vegytutor” is végzett ott elemző méréseket.³⁴

Az 55,5 méter hosszú, 14,5 méter széles emeletes, 24 helyi kőből faragott oszloppal díszített, előtornácós, két szélén erkélyes, klasszicizáló fürdőépület 1898-ban épült. Ugyanebben az évben lett készen a különálló gépház. A központi fürdőházban 30 szoba kapott helyet, de emellett még 6 különféle épület (lak) 95 szobájában, illetve lakrészében lehetett szállást kivenni.³⁵ Az emeleti lakrészekből a vendég fahídon át egyenesen a hegyoldal kiránduló ösvényeire tudott átsétálni. Volt kiépített sétatér, a kassai székeskáptalan felajánlásából 1877-ben megépített kápolna, ahová az erdőbényei plébános rendszeresen kijárt misézni.³⁶ Két vendéglő működött, az egyik zsidó tulajdonossal. Amint Gross főorvos írja, saját főzés helyett javasolták a vendégeknek, hogy ezek ételeit fogyasszák, mivel az étrendet a fürdőkúrával összhangban orvosi tanácsra állították össze. Volt „közasztal” (Table d’Hote), azaz menü és „részletenkénti”, azaz a la carte.³⁷ Ugyancsak Gross és Chyzer főorvosok szorgalmazták az akkoriban bevett savó-kúrán kívül a helybeli adottságokat kihasználó szőlő-kúra alkalmazását, vagyis a korai szőlőfajták rendszeres fogyasztását, mert tudták, hogy a szőlő cukor-, sav- és tannintartalma jótékony hatású több betegségben. Szirmay Ödön idejében a páciensek számára külön biztosítottak elegendő mennyiségű, vékony héjú, korán érő étkezési szőlőt.³⁸ A fürdőkúrán kívül időnként iszap, „lég”- és ivókúrát is előírtak a betegeknek. A fürdő fekvésénél fogva kellemes klímájú volt, a szélvédett völgykatlanban korán tavaszodik és későn áll be az ősz, a hely szinte pormentes, így a szezon rendszerint – május közepétől szeptember közepéig – tovább tartott, mint más hegyvidéki üdülőhelyeken. Sajátos mikroklímája miatt a tulajdonos meteorológiai mérőállomás létesítését kezdeményezte az országos „lebeszeti észlelőnél” (meteorológiai állomásnál).³⁹ A vendégek szórakozását a szerződött zenekar mellett kirándulások, (amelyekhez kívánatos volt saját „földabroszok”, azaz térképek hozatala), bálók, hinta és körhinta, könyvtár, olvasóterem, társasjátékok, céllövölde, tekepálya szolgálta. Kezdetben a szolgabírószágtól kirendelt fürdőbiztos, később az ingyenes fürdőhasználat fejében állandóan helyben tartózkodó két uradalmi csendőr gondoskodott a vendégek nyugalmáról.

1876-ban 159 család, összesen 349 vendég kereste fel a fürdőt, a bevétel 458 forint 50 kr. volt.⁴⁰ A fürdőt az Erdőbénye-fürdő vasúti megállótól bérkocsin, idővel bérelt autón lehetett megközelíteni, posta a községben, távírda Szegiben működött, de már 1900-ban volt telefon is az egész uradalomban, így a fürdő és a vasútállomás között. 1900-ban négy napnál hosszabb tartózkodás esetén az I. osztályú „gyógy- és zenedíj” 8 koronába, a II. osztályú 4 koronába került, minden 15 év feletti családtagért 2, a gyermekekért és a cselédek után 1 koronát kellett fizetni.⁴¹ Chyzer doktor idejében a szegénységi bizonyítvánnyal rendelkezők ingyen használhatták a fürdőt.⁴² Az 1939-es árjegyzék szerint a medence használata 1,50 pengőbe, a kádfürdőké és a vízgyógykúra 1 pengőbe, a szénsavas fürdőké 2 pengőbe került, ezeken felüli szolgáltatások voltak a diétás konyha, az elektro-fényterápia (!), a hőkezelések és a különféle ismert helyekről hozott ásványvizek fogyasztását előíró ivókúrák.⁴³ Ugyancsak Chyzer Kornél említi, hogy a források olyan bővizűek, hogy az éves karbantartás megkezdése előtt hetekbe tellett, amíg ló- és emberi erővel kiszivattyúzták a vizet, hogy a kutak eliszaposodó alját ki lehessen tisztítani.⁴⁴ A bő vízhozamot Kuchta Gyula cáfolja, de tudjuk, hogy az ennyi idő alatt, különösen száraz években jelentősen csökkenhetett is. Az ő adatai szerint a víz 11-14°C-os, 373,1 mg/l koncentrációjú.⁴⁵

A fürdő második világháború utáni hanyatlását, megszűnését az 1945 utáni államosításokhoz köthetjük. Még a közelmúltban napvilágot látott turistaatlasz is szűkszavúan csak annyit említ, hogy a fürdő az utóbbi évtizedekben nem használható.⁴⁶ Dankó Imre kutatásai alapján 1955-ben még Debrecen város tulajdonát képezte,⁴⁷ Fehér József és Siska István tanulmányai alapján elmondható, hogy 1945 után rövid ideig háborús árvák lakták, majd a Megyei Tanács Mezőgazdasági Osztálya használta tanfolyamai, továbbképzési helyszínül, utóbb a

debreceni Agrártudományi Egyetem bérelte üdülőnek. Az 1960-as évek elején Bertha Zoltán sárospataki tanár szervezett itt nyaranta festőtáborokat.⁴⁸ 1966. október 15-től zárt katonai területté nyilvánították, mert a Polgári Védelem Országos Parancsnoksága tulajdonába került, ettől kezdve Központi Anyagraktár és Javító Üzem 4. számú raktára működött itt (a szóbeszéd, a helybeliek fegyverraktárt emlegetnek). 1970-1979 között a honvédség 13 szolgálati lakást épített a tisztek, tiszthelyettesek és közalkalmazottak részére. A Honvédüdülő ma kb. 40 helyi lakost foglalkoztat.⁴⁹ A hajdani fürdő épületei közül a Szent Anna kápolnát már 1962-63 során lebontották, ugyanerre a sorsra jutott 1970-ig a többi faszerkezetes régi épület is. Az eredeti főépületet többször átépítették, gondnoki lakás, iroda, orvosi rendelő, hol pedig étterem működött benne. Deák László alezredes parancsnoksága idején, az 1980-as évek első felében nagyszabású átalakítás folyt. A Fürdő-lak, azaz a főépület konyhával, napozóterasszal, az előtte található medence vizét forgató gépházzal bővült. Később konferencia-épület felhúzása, új szálláshelyek, tetőtér beépítés, pihenőházak létesítése jelezte, hogy a hely üdülővendégek fogadására mind alkalmasabbá vált. Napjainkban befogadóképessége 100 fő, a vendégek kényelmét, kikapcsolódását jól felszerelt szobák, kiváló minőségű teniszpálya, sí- és szánkópálya, orvosi rendelő, kondicionáló terem, szauna, szolárium, szépségszalon, tekepálya, játszótér, szervezett kirándulások, és nem utolsósorban úszómedence szolgálja. Ez utóbbit sajnos magas vastartalma miatt és a mai más előírások miatt [?] nem a gyógyforrás vizével üzemeltetik.⁵⁰ Az erdőbényei üdülő jelenleg a kirándulók, a nagyközönség elől továbbra is el van zárva, de előzetes bejelentés alapján, engedéllyel látogatható.

A Füzérradvány és Gönc között elterülő vidék vízforrásait 1947 tavaszán-nyarán Schréter Zoltán⁵¹ geológus mérte fel, akit a Pénzügyminisztérium sókutatóval bízott meg. *Füzérkomlós* környékéről feljegyezte, hogy a „Török-völgy jobb oldala vízben dús termális vonal.”⁵² Ő maga 6 forrást mért fel, ezek 11-19°C hőmérsékletűek. A falu Török-forrás nevű vize a település vízellátásához járul hozzá, nyaranta medencét táplál, hőfoka 17,5-19°C, oldott-anyag tartalma 1020,1 mg/l, tehát lényegesen több mint pl. Erdőbényéé.⁵³

Füzérradványban a kastélyt övező arborétum-park érdekessége volt a két forrás-táplálta tó, amelyek közül a kisebbiket medencévé, a nagyobbat halastóvá alakították, de ez utóbbi eliszaposodott. Jelenleg a medence sem működik.

„Göncöt gyönyörű fekvése, pompás erdői, a kékedikez hasonló vizei szép üdülőhelyé teszik.” – említi az 1935-ös *Monográfia*.⁵⁴ Az 1896-os *Monográfia* is írja, hogy a Dobogó-hegy nyugati oldalában kénes-vasas víz tör fel, amelyet medencébe fognak föl, és amelyet a fürdőn kívül háztartási célokra is használ a lakosság.⁵⁵ A település történetét feldolgozó 2000. évi milleniumi sorozat gönci kötetében olvasható, hogy a mezőváros képviselőtestülete az 1890-es években többször indítványozta, vegyék meg a fürdőt a Pálffy-uradalomtól,⁵⁶ így valószínű, hogy ez a birtokos család volt az első tulajdonos, talán az építető is. A következő adat 1891-ből származik, amikor is Goldstein Tóbiás, az akkori tulajdonos nem engedélyezte a lakosságnak a fürdőházhoz kapcsolódó mosóház szabad használatát, ezért ellene a képviselőtestület bírói intézkedést rendelt el. A testület végül 1891. november 30-i, majd 1892. január 15-i ülésén határozott a fürdő megvételéről – 2500 „osztrák értékű” forintért –, majd kisvártatva bérbeadásáról és a Kékeden használt kádtípus beszerzéséről. Mivel a fürdőre nem, csak a vele együtt meghirdetett vendéglőre érkezett ajánlat, az előbbi árverés útján került Rozenczveig Áron tulajdonába.⁵⁷ Sem a vendéglő, sem a fürdő nem tudott haszonnal működni, így a fürdőt 1899-ben eladták Fritsek Károly és Kozlánszky József rakacai vállalkozóknak. Ők gőzmalmot és strandot ígértek a községnek úgy, hogy a malom működésekor keletkező felesleges gőzzel működtetik a strandot, nem pedig a termálvizet fürdőt akarták megmenteni.⁵⁸ Ezzel úgy tűnik, annak sorsa jó időre megpecsételődött.

1 udomány és társadalom

Gönc egykori kis 10 kádas fürdőjét, amely végül 1954-ben szűnt meg, a Szécsi-forrás táplálta. A bővizű forrás kis andezitfeltörés aljából fakad, hőmérsékletét Schréter Zoltán 22°C-nak mérte.⁵⁹ Mivel vízhozama jelentős, 1956-ban a Borsodi Vízmű átvette; a 20-22°C-os, 401,6-533,9 mg/l összetételű víz a ma üzemelő nyári strandot is táplálja.⁶⁰ Az említett vízmű már 1954-ben, 8 méteres csonkakúp alakú aknával föltárta a forrást, amely ezt követően rendkívül bővizű, 1200-1400 l/perc vízhozamú lett.⁶¹

Kéked, pontosabban Alsó-Kéked Chyzer Kornél adatai szerint langyos, kénes vízű, 31 szobás fürdővel rendelkezett.⁶² Mindkét megyei *Monográfia* azt írja, hogy a fürdő már Mátyás király idejében ismert volt, a hagyomány szerint a király is megfürdött benne. A második világháború előtt a kastéllyal együtt a Melczer család tulajdonát képezte.⁶³ Kékedet elsősorban csúzos, ízületi és köszvényes bántalmakkal keresték fel a betegek. Ismertségét az is növelte, hogy Kassától mindössze 23 km-re fekszik és árai olcsónak számítottak. Az I., II. és III. osztályú fürdőjegy az 1896-os adatok szerint 20, 30, illetve 40 Kr-ba került, szobát naponta 50 Kr - 1 Ft-ért lehetett bérelni; orvosa ekkor Nagy Béla volt. A fürdőszézon Kékeden május 15-től október 1-jéig tartott. Ugyancsak a millennium évében öt lakóházban 32 szoba, táncterem, park, 20 kabinos, 34 kádas fürdőház szolgálta a vendégeket.⁶⁴ Két vendéglő – egyik kóser – működött itt.⁶⁵ A fürdő vizét elsőként 1879-ben elemezték, ekkor a kén mellett szénsavat és szén-szulfidot is kimutattak benne. Forrása, a Mátyás-forrás, andezitbreccsából feltörő, ún. fedett hasadékforrás; vízhozama a mindenkori csapadék mennyiségétől függően ingadozó, kb. 230 l/perc. A hajdani gejzirműködés következményeként Kékeden mindenféle színű opál előfordul.⁶⁶ A fürdőtől délnyugatra is végeztek fúrásokat, de ezek a szulfát tartalmú vizek idővel elapadtak. Felső-Kékeden is több bővizű forrás és kút található.⁶⁷ A fürdő a második világháborúban elpusztult. A helyreállítás után 1954-től a Megyei Tanács üdülője lett, 24 kádas, medencés fürdőként. Vize 19-22,6°C-os, összetétele 422,5 mg/l és 550,6 mg/l a különböző éveken vett minták alapján.⁶⁸ A strand csak nyáron üzemel.

Korlát nyugati határában a Szilvás-tó (Schulhofnál Király-tó) fenekén két 25°C -os, pannon kori iszapos, agyagos homokrétegből feltörő, ún. vetődés menti rétegforrás fakad⁶⁹, a vízhozam 778 l/perc volt az ötvenes években.⁷⁰ A vas- és kéntartalmú melegvíz nem fagy be, korábban a szerencsi cukorgyár bérelte.⁷¹

Mád határában kelet felé az ún. Szilvás-fürdő szintén két forrásnak köszönhette létét. Az enyhén vasas-timsós vizet kihasználva az egyik forrás fölé hat kamrás fürdőház épült, a másik a szabadban folyt. A fürdőház a Szent Tamás-hegy alatti részen állott (fürdővölgy), 1795-ből már van adat róla, mert a mellette levő vízimalom bérlőjével perbe került.⁷² A korabeli feljegyzés szerint „A Fördő az Ada-kút patakja mentén épült, van a fürdőházban egy vendégszobája és hat fürdőszobája.” A kövel kirakott kerek kút mellett külön épületben két szoba, konyha, kamra, pince és kuglizó is helyet kapott. A kerek kútkáva, rongált állapotban, 1968-ban még megvolt.⁷³ Vályi András 1799-es leírásában Mádról ezt olvassuk: „van...fürdője, amely a köszvényesek által dicséretlik.”⁷⁴ Ugyancsak említi a fürdőt az Orczy-család 1800-ban készült vagyonleltára: „13. Szilvás-malom, 14. Fürdő-korcsma, az épületekkel együtt Fekete János bérléi.”⁷⁵ A 19. század végén Petrákovics József, később Miller Ede volt a tulajdonos.⁷⁶ Az egyik forrás az akkor már nyolc kádas fürdőn kívül 500 m²-es kis tavat is táplált, de vízhozama ingadozóvá vált, a tó elvizenyősödött, a fürdő elpusztult. A forrás 17,5-18,4°C-os, 622,5 mg/l oldott anyag tartalmú. Újabb fúrással később az állami gazdaság tározóit tápláló vizet nyertek.⁷⁷ A Szerencs kistérségét bemutató kötet a Szilvás-fürdőről jelen időben szól, ugyanakkor azt sem hagyja említés nélkül, hogy van Mádon egy nem hasznosított, 20°C-os másik forrás is.⁷⁸

Szerencsen működött egy időben a környék legjelentősebb fürdője. A város közepén, szinte a vár szomszédságában, a plébánia kertjében több forrás is fakadt. A melegebb vizűről írja Csorba Csaba, hogy még a 20. század legelején is a várkertben folyt el. Erre alapozva épült

meg 1910-ben a szecessziós tisztasági fürdő.⁷⁹ A Schulhof-szerkesztette kötet 1957-ben három forrást említ, egy 21,2°C-os, 100 l/perc vízhozamú, miocén andezittufa és agyag határán feltörő vetődésminti rétegforrást és két másik 16°C-os vizet.⁸⁰ A vízvezeték hálózat kiépülésével, a fürdőszobák terjedésével azonban a városi fürdő jelentősége idővel csökkent. Ráadásul a fürdőt tápláló forrás 1962-ben elapadt, ettől kezdve a vízmű fűrt kútjának 21°C-os, 864,3 mg/l összetételű vize táplálta.⁸¹ A városképi jelentőségű épületet mintegy két évtizede bezárták, kisebb állagmegóvások ellenére jelenleg romos, ugyanakkor építésetileg védett. Az újabb fúrások nem találtak olyan összetételű és olyan mennyiségű vizet, hogy a fürdőt ezekre a vizekre alapozva újra működtetni lehetne, így a városnak más hasznosítást kell találnia.

Egy 1794-es helytartótanácsi leirat szerint *Tolcsva* határában kelet, észak-keleti irányban már akkor köszvényt gyógyító fürdő működött a későbbi Tilalmas-fürdő helyén.⁸² A 19. század második felétől a kedvelt kirándulóhelyen közfürdő üzemelt, általában béreményként. Szirmay Ádámnának kocsmája működött itt, de 1860-ban a község közös megegyezés alapján ezt a kocsmatartási jogot megszüntette.⁸³ A hajdan 8 kádas fürdőépület, a különleges, ipartörténeti jelentőségű melegítő berendezés, a fürdő mellé épített különálló nagy táncterem mára teljesen elpusztult, a hely beerdősödött, elhagyatott. A helyiek elmondása szerint a táncteremben az 1950-es években még rendeztek bálakat, de a hetvenes évekre már az is dűledezett. Kuchta Gyula hivatkozott tanulmányának végén felhívja a figyelmet arra, hogy a források környezetén kívül a már megszűnt fürdők épületei és berendezései is védettséget érdemeltek volna. A Tilalmas forrása 12-13°C-os, 737,8 mg/l oldott anyag tartalmú.⁸⁴

A régió legjelentősebb, kiváló összetételű gyógyvize a fűrt kutakból feltörő, ma Sárospatakhoz tartozó *végardói*, mélykarszt eredetű, magas szulfáttartalmú 48-50°C-os víz. A végardói artézi víz első említője Friets József bányamérnök-geológus, aki ott 1954-55-ben a nemérces ásványi anyagok egyik legkiválóbb ismerőjeként kaolin és bentonit után kutatott. 1956-1961 között száz, 300-400 m mélységű felderítő fúrást végeztek; 1958-59-ben pedig a Geofizikai Intézet folytatott bányászati kutatást, a megfűrt szelvények elemzését, vizsgálatát. Az ötödik, 287 m mély fúrás bizonyította, hogy a Tokaji-hegység ún. fedőhegység, vagyis „...az alaphegység lepusztult felszínén 100 m vastag kavicsos, agyagos, tufás, durvatörmelékcs tufitösszlet települt 123-224 m-ig.”⁸⁵ Egy észak-északkelet – dél-délnyugat irányú vetődés mentén, – amely követi az Eperjes-Tokaji hegylánc fő szerkezeti irányát – egyes részek kiemelkedtek, így a Király-hegy, a Megyer, a Cirókanyak, a Hajagos-vonulat, míg mások, részben az Alföld felé, lesüllyedtek.⁸⁶ Az itt húzódó termális vonal feltárt hossza 3,5 km, szélessége 80-100 m. A termális vonal nyomvonalán 11 fúrásból tört föl 26-50°C-os termásvíz.⁸⁷ Éppen a termásvíz jelenléte miatt nehéz lenne a kerámiagyártáshoz használt kaolin és bentonit bányászása.

A végardói gyógyvíz elsősorban ízületi, mozgásszervi bántalmakra jó. Oldott anyag összetétele 1509,2-1684,1 mg/l között változik.⁸⁸ A termálfürdőt 1961. augusztus 20-án nyitották meg, 5 ezer vendég jelenlétében.⁸⁹ Végardót 1965-ben Sárospatakhoz csatolták, a strandfürdő tulajdonosa a városi tanács lett. 1969-ben a megyei vízmű vette át az üzemeltetését. Ugyanebben az évben a látogatók száma kb. 80 ezerre nőtt.⁹⁰ A területe még hosszú ideig rendezetlen maradt, a közművesítés, a világítás kiépítése, az újabb medencék létesítése, a téliésítés, a parkosítás, az üdülőtelkek parcellázása fokozatosan, az 1980-as évekre valósult meg. A környék és a szomszéd megyék lakosain kívül napjainkban sok szlovákiai és lengyel turista is felkeresi az egész évben nyitva tartó végardói fürdőt, amelynek vendégszáma 2000-re megközelítette az évi 200 ezret.⁹¹ A fürdő fenntartója jelenleg a városi önkormányzat.

Sokat emlegetett tény, hogy Magyarország egyik fő „kitörési pontja” a turizmus, azon belül a gyógyturizmus. Az ilyen fejlesztések fontosságára sokan föl hívták már a figyelmet a zempléni

1 tudomány és társadalom

régióban is, hiszen nyilvánvaló, hogy a föld mélye további értékes vizeket rejt. Egyebek közt egy közelmúltbeli konferencián Gööz Lajos professzor foglalta össze a további hévízfeltárás geológiai lehetőségeit.⁹² Mivel a területen fakadó források vize langyos, mélyebb, melegebb rétegeket csak fúrással lehet elérni. Az elmúlt évtizedek méréseit összegezve két lehetséges kutatási terület kínálkozik. Az egyik a Szerencs-Tokaj vonal meghosszabbításában Rakamaz térsége, a másik a Szerencs-Ond országúttól a bodrogkeresztúri téglagyárig, illetve Tokajig húzódó vonalban. Feltételezhető, hogy Rakamaznál van egy közel 2000 méteres alaphegységi szint, de hogy a Zempléni-hegység milyen lépcsős törésekkel, leszakadásokkal éri el az Alföldet, az csak kutatófúrásokkal deríthető ki. Mivel egy körülbelül 1000 méteres fúrás és termelőkút kiképzés 2001-es árakon mintegy 30 millió forintot igényelne, a rendkívül magas felvonulási költségekkel is számolva Gööz Lajos javasolta, hogy az esetleges geofizikai méréseket egyeztessék a MOL Rt. Hernád-völgyi kutatásaival.⁹³

A fentiekben bemutatott, mára megszűnt fürdők némelyike talán szintén újraéleszthető lenne. Mindenesetre – Tompa Mihállyal szólva – annyi bizonyos, hogy

„A föld alatt száz titkos ér // Furkálja a bércz keblit által;
Ásványok és érczek kinyalt // Savát, lelkét vivén magával.
Egymáshoz útát törve, aztán // Öblös medenczékben jön össze:
És forrón felbuzogva habja, // Gyógy-nedvét az embernek adja.”⁹⁴

Jegyzetek

¹ Kósa László: *Fürdőélet a Monarchiában*, Holnap Kiadó, 1999; Csermely Miklós: *Gyógyfürdők és gyógyvizek. Gyógyászati centrumok az orvos szemszögéből*, White Golden Book, 2002; Peralta Miguel Angel: *Magyarország gyógyító vizei. Heilende Wässer in Ungarn*, Carita Bt, 2004; Csiffáry Gabriella: *Régi magyar fürdővilág*, Budapest, 2004; Nagy Zoltán: *A Felvidék fürdőinek lexikona*, KT Könyv- és Lapkiadó, Révkomárom, 2004; Vági József: *Gyógyfürdők*, Kossuth Könyvkiadó, 2005; Siska István: *Erdőbénye és az erdőbényei honvédüdülő története*, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 1999; Fehér József: *Erdőbénye-fürdő*. In: Szerencs és környéke. A Szerencsen 2001. május 25-26-án megtartott tudományos konferencia előadásai, szerk: Frisnyák Sándor – Gál András, Szerencs–Nyíregyháza, 2002

² Kósa: i.m. 26-28.o.

³ Vámosy Zoltán: *Az Országos Balneológiai Egyesület 50 éve. Különlenyomat az Orvostudományi Közlemények 1941/9. számából*, 1–6. o.

⁴ Chyzer Kornél (1836–1909) orvos, természettudomány tanár, balneológus, flórakutató. 1861–1869 között bártfai főorvos és bártfafürdői orvos, utána 1892-ig Zemplén vármegye tisztii főorvosa, majd a belügyminisztérium egészségügyi osztályának vezetője. 1861-ben az MTA levelező tagjává választották.

⁵ Chyzer: *Zemplénmegye ásványvizei*. MTA Matematikai és Természettudományi Közlemények, Budapest, 1882, 5.o.

⁶ Frisnyák Sándor: *Zempléni-hegység. Turistakalauz, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Idegenforgalmi Hivatal, Miskolc, 1978, 35.o.*

⁷ *Magyar fürdő-kalauz 1908–1913*, összeállította: Erdős József, Magyar Fürdő Kalauz Kiadó-vállalat, 1908: 23.o.; 1909: 19-20.o.; 1910: 120-121.o. stb.

- ⁸ Magyarország fürdőinek, ásványvizeinek, üdülőhelyeinek ismertetése, szerk: Frank Miklós, Kunszt János, Rausch Zoltán, Országos Balneológiai Egyesület, Budapest, 1939. 71-72.o.
- ⁹ Fürdősök kézikönyve, szerk: Kunszt János, Magyar fürdőalkalmazottak és úszómesterek országos egyesülete, III. kiadás, 1942, 110-111.o.
- ¹⁰ Borszéki Béla György: Ásványvizek, gyógyvizek, MÉTE Kiadó, 1998. 65-66.o.
- ¹¹ Kuchta Gyula: Megyénk gyógyfürdői = Borsodi Szemle, 1974/2. szám 14-22.o.
- ¹² Borszéki: i.m. 66-67.o.
- ¹³ Abauj-Torna vármegye és Kassa sz. kir. város, szerk: Sziklay János és Borovszky Samu, Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monográfiája, Apollo Irodalmi Társaság, 1896, 319.o. (a továbbiakban: Sziklay–Borovszky)
- ¹⁴ Homonnay István: Szántó nekem a világ közepe. Fejezetek Abaújszántó múltjából, Polgármesteri Hivatal, Abaújszántó, 1995, 44-45. és 117.o.
- ¹⁵ Kuchta: i.m. 21.o.
- ¹⁶ Magyarország ásvány- és gyógyvizei, szerk: dr. Schulhof Ödön, Akadémiai Kiadó, 1957, 202-203.o.
- ¹⁷ Homonnay: i.m. 45.o.
- ¹⁸ Kuchta: i.m. 18.o.
- ¹⁹ Fehér: i.m. 301.o.
- ²⁰ Chyzer: Magyarország gyógyhelyei és ásványvizei, A „Zemplén” nyomdájában, Sátoraljaújhely, 1885, 45.o.
- ²¹ Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely R. T. város. Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monográfiája. Szerk: Borovszky Samu, Apolló Irodalmi Társaság [1905] 24.o. (a továbbiakban: Borovszky)
- ²² Kuchta: i.m. 20.o.
- ²³ Kiss József Mihály – Zarnóczki Attila: Szerencsi kistérség (3509), Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht., 2005, 5.o.
- ²⁴ Kováts Gyula: Erdőbényei ásatag virány. A magyarhoni földtani társulat munkálatai I. Herz János, Pest, 1856, 1-36.o.
- ²⁵ Dr. Kun Zoltán: Erdő-bénye timsós vasgáliczos gyógyhely ismertetése. Orvosok és a közönség tájékoztatására, Steinfeld Jenő az ev. Ref. Főiskola betűivel, Sárospatak, 1900, 114.o.
- ²⁶ Fehér: i.m. 293.o.
- ²⁷ Kun: i.m.
- ²⁸ Gross Lipót: Az erdőbényei fürdő. Hely-, történetrajz és orvosi szempontból; a vele kapcsolatban lévő savó- és szőlő-gyógymódok leírásával. Orvosok és betegek számára, Müller Emil könyvnyomdája, Pest, 1858, 5.o.
- ²⁹ Dankó Imre: Ismerjük meg szülőföldünket! A sárospataki járás története, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács VB Népművelési Osztálya, Miskolc, 1955, 30-31.o.
- ³⁰ Kósa: i.m. 233.o.
- ³¹ Fehér: i.m. 297.o.
- ³² Gross: i.m. 6.o.
- ³³ Kitaibel Pál (1757–1817) természettudós, orvos, 1807-től a pesti egyetem botanikus kertjének igazgatója, a hazai balneológia egyik úttörője, aki országjáró útjai során mintegy 150 ásványvizet elemzett.
- ³⁴ Chyzer: Az erdő-bényei fürdő ismertetése. Utmutatás orvosok és betegek számára, Steinfeld Béla a Ref. Főiskola betűivel, Sárospatak, 1877, bevezető és 14.o.; Rick Gusztáv: Az erdőbényei vastimsós ásványvíz vegyi elemzése = Matematikai és Természettudományi Közlemények, 1877-1878. XV.

- ³⁵ Kun: *i.m.* 7-9.o.
³⁶ *uo.* 123.o.
³⁷ Gross: *i.m.* 39.o.
³⁸ Chyzer: *Az erdő-bényei fürdő..., i.m.*
³⁹ *uo.* 21.o.
⁴⁰ *uo.* 11.o.
⁴¹ Kun: *i.m.* 10-17.o.
⁴² Chyzer: *Az erdő-bényei fürdő..., i.m.* 10.o.
⁴³ Magyarország fürdőinek, ásványvizeinek, üdülőhelyeinek ismertetése, *i.m.* 71-72.o.
⁴⁴ Chyzer: *Az erdő-bényei fürdő..., i.m.* 13.o.
⁴⁵ Kuchta1974, 18–19.o.
⁴⁶ Borsod-Abaúj-Zemplén megye településeinek atlasza. A települések ismertetőit írta: Rakaczky István, Hiszi-Map Kft., Gyula, 1999, 76.o.
⁴⁷ Dankó: *i.m.* 32.o.
⁴⁸ Fehér: *i.m.* 297.o.; Siska: *i.m.* 67-73.o.
⁴⁹ Siska: *i.m.* 25-26.o.
⁵⁰ *uo.* 67-73.o.
⁵¹ Schréter Zoltán (1882-1970) 1909-től a Magyar Földtani Intézet geológusa, 1927-42 között főgeológusa. 1938-ban az MTA levelező tagjává választották.
⁵² Schréter Zoltán: *A Füzérradvány és Gönc között lévő terület földtani viszonyai. Különlenyomat a „Jelentés a Jövedéki Mélykutató 1947/1948. évi munkálatairól” pénzügyminisztériumi kiadványból,* 273.o.
⁵³ Kuchta: *i.m.* 20.o.
⁵⁴ Abauj-Torna Vármegye. *Magyar Városok és Vármegyék Monográfiája XVII., szerk: Molnár Endre, Magyar Városok és Vármegyék Monográfiája kiadóhivatala, Budapest, 1935, 170.o.* (a továbbiakban: *Abauj-Torna Monográfiája*)
⁵⁵ Sziklay-Borovszky: *i.m.* 331.o.
⁵⁶ Szalipszki Péter: *Gönc. Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht., 2000, 103-107.o.*
⁵⁷ *uo.* 104-105.o.
⁵⁸ *uo.* 106-107.o.
⁵⁹ Schréter: *i.m.* 274.o.
⁶⁰ Kuchta: *i.m.* 19-20.o.
⁶¹ Magyarország ásvány- és gyógyvizei, *i.m.* 249.o.
⁶² Chyzer: *Magyarország gyógyhelyei és ásványvizei, i.m.* 74.o.
⁶³ Sziklay-Borovszky: *i.m.* 361.o., *Abauj-Torna Monográfiája, i.m.* 128.o. (Alsókéked)
⁶⁴ Boleman István: *Magyar fürdők és ásványos vizek az ezredéves országos kiállítás alkalmából. A Magyar Szent Korona országai Balneológiai Egyesületének megbízása folytán, Magyar Balneológiai Egyesület, Budapest, 1896. 147.o.*
⁶⁵ Sziklay-Borovszky: *i.m.* 361.o.
⁶⁶ Magyarország ásvány- és gyógyvizei, *i.m.* 273-276. o.
⁶⁷ Schréter: *i.m.* 274.o.
⁶⁸ Kuchta: *i.m.* 19.o.
⁶⁹ *uo.* 20.o.
⁷⁰ Magyarország ásvány- és gyógyvizei, *i.m.* 284.o.
⁷¹ *Abauj-Torna Monográfiája, i.m.* 189.o.
⁷² Kalmár János: *Mád, tokajhegyaljai község élete a XVI-XVIII. században, Mád, 1968, 83.o.*
⁷³ *uo.* 85.o. (fotó is)

- ⁷⁴ Vályi András: *Magyarországnak leírása, Budán, 1799, II. kötet 558-559.o.*
- ⁷⁵ uo. 84.o.
- ⁷⁶ Chyzer: *Zemplénmegye ásványvizei, i.m. 19.o.*; Borovszky: *i.m. 80.o.*
- ⁷⁷ Kuchta: *i.m. 18.o.*
- ⁷⁸ Kiss József Mihály – Zarnóczy Attila: *i.m. 11.o.*
- ⁷⁹ Csorba Csaba: *Szerencs műemlékei. In: Szerencs monográfiája, szerk: Frisnyák Sándor – Gál András, Szerencs Város Önkormányzata, 2005, 167.o.*
- ⁸⁰ *Magyarország ásvány- és gyógyvizei, i.m. 321.o.*
- ⁸¹ Kuchta: *i.m. 20.o.*
- ⁸² Pauleczki Ferenc: *Tolcsva története, Tolcsva Község Önkormányzata, 1996, 61.o.*; Ködöböcz József: *Lakóhelyünk Sárospatak és környezete, Sárospataki Népfőiskolai Egyesület, 2000, 321.o.*
- ⁸³ Pauleczki: *i.m. 150, 155, 174, 208, 213.o.*
- ⁸⁴ Kuchta: *i.m. 19.o.*
- ⁸⁵ Frits József: *A végardói termális vonal. A Magyar Állami Földtani Intézet évi jelentése az 1961. évről I. 505-515.o.*
- ⁸⁶ uo. 508.o.
- ⁸⁷ uo. 509.o.
- ⁸⁸ Kuchta: *im. 22.o.*
- ⁸⁹ Frits: *i.m. 512.o.*; Török Alfréd: *A „csodaforrás” = Észak-Magyarország, 1961. szeptember 26., 1.o.*
- ⁹⁰ Gyárfás Katalin: *Kincs a végardói víz = Észak-Magyarország, 1970. március 7., 5.o.*
- ⁹¹ Ködöböcz: *i.m. 38.o.*
- ⁹² Dr. habil. Gööz Lajos: *A Szerencsi-szigethegység és környezetének geológiája, különös tekintettel a hévízfeltárás lehetőségeire. In: Szerencs és környéke, i.m.*
- ⁹³ uo. 33-37.o.
- ⁹⁴ Tompa Mihály: *A bajmóczyi fődös (részlet a második versszakból), Tompa Mihály összes művei, Franklin Társulat, é.n. 795.o.*

Horváth Krisztina

Koncz Sándor egyházi pere

Bevezető tanulmány és dokumentumok

Összeállításom célja megemlékezni egy olyan személyről, aki a maga idejében felismerte és vállalta a bizonyágtétel és a hit megvallásának Istentől rendelt kötelességét, számolva a megfélemlítéssel és meghurcoltatással. Ilyen előljáró volt Koncz Sándor (1913-1983) tabori lelkész, egyetemi magántanár sárospataki teológiai professzor, majd alsóvadászi lelkész, később egyházkerületi levéltár igazgató.¹ Aktív szolgálatot végzett a református egyházban és azon kívül is. Sokaknak volt tanára, lelképásztora és barátja. Istentől kapott talentumát hittel, hűséggel és humorral gyümölcsöztette. Így tudott szolgálatával segíteni az ügynek – az evangéliumnak –, amelyért tevékenykedett. Munkáját értelmes hittel, cselekvő erkölccsel végezte haláláig, példát mutatva az utána következő nemzedéknek is.

Magyarországon 1946. február 1-jén kikiáltották a köztársaságot. A fordulat éve után megkezdődött a szovjet típusú államszervezet kiépítése, amelyet 1948-ban a két munkáspárt egyesülése, s ezzel a kommunista egypártrendszer kiépülése zárt le. Ezzel párhuzamosan felerősödött az egyházak, így a református egyház ügyeibe való pártállami beavatkozás. Ez nem ment személyi változások nélkül: a legsúlyosabb veszteséget Ravasz László püspök, a konvent és a zsinat² lelkészi elnöke lemondatása jelentette. Megkezdődött az egyházak kíméletlen visszaszorítása, intézményeik megszüntetése. A református és az evangélikus egyház előljárói memorandumban fordultak a miniszterelnökhöz, amelyben rámutattak arra, hogy mind a magyar államnak, mind az egyházaknak közös érdeke a demokratikusabb, az igazságosabb államrend felépítése, és ebben a két fél egymáshoz való viszonyát tisztázni kell. Így került sor 1948. október 7-én a kormány és a Magyarországi Református Egyház között annak az Egyezménynek a megkötésére, amely magába foglalta a református egyház állam általi elismerését és működési feltételeinek biztosítását.³

A kormányzat azonban egy percig sem vette komolyan a megállapodást. 1950-re szinte valamennyi egyházi- és ifjúsági egyesületet feloszlattak, ellehetetlenítették az egyházi sajtó helyzetét, és megbénították missziói tevékenységét. Előbb az egyházi épületeket, majd az iskolákat, végül az egyházi földeket is államosították. A református egyház részére az Egyezményben biztosított, az egyes egyházkerületek által fenntartott teológiai akadémiákat és gimnáziumokat az egyház csak ideig-óráig működtethette: az állami szervek erőteljes nyomására „önkéntesen” mondott le ezek túlnyomó részéről. Az egyháznak a négy teológiából kettő, a négy gimnáziumból mindössze egy maradt tulajdonában. A pápai és a sárospataki kollégiumokban megszűnt az oktatás, a lelkészképzés a budapesti és a debreceni teológiai akadémiákra korlátozódott. A középiskolák tekintetében pedig csak a Debreceni Református Gimnázium fogadhatott tanulókat. Emellett megszüntették az önálló tiszáninneri egyházkerületet, és a tiszántúlihoz csatolták. Továbbá vezető pozícióba emeltek a kommunista párttal együttműködésre hajlandó vagy arra kényszeríthető egyházi személyiségeket.

Koncz Sándor azonban a pártállammal megalkuvás nélkül szembenálló egyéniség volt. Ez idő tájt, 1947-től, a volt pataki diák Koncz Sándor a pataki teológia tanáraként életének leglendü-

letesebb, legtevékenyebb, a gondok mellett is sok örömet adó éveit töltötte. Ahogy ő mondta: ezt az időt képessége, tehetsége igazi kibontakozásának, szerzett tapasztalatai, ismeretei gyümölcsötvetésének, tervei megvalósulásának jó lehetőségül nyerte. Arra törekedett, hogy az iskola belső hitélete reprezentálja annak hitvallásos jellegét, és ez legyen az alapja a keresztyén humanizmusra koncentrált oktatásnak és nevelésnek. A főiskola kapui nyitva álltak a korszak evangéliumi ébredésének különböző hullámai előtt. A sokrétűen pezsgő, elevenen lüktető kollégiumi életnek egyik fő mozgatója Koncz Sándor volt. Az oktatás mellett ellátta a főiskola gazdasági választmányának elnöki tisztét is. *Kollégiumunk nevelői feladata* címmel hosszabb emlékiratot szerkesztett.⁴ Ebben foglalata össze az általa helyesnek tartott feladatokat, miszerint a legfőbb kívánalom az, hogy a pataki iskola a „keresztyén élet” iskolája legyen. Mint teológiai tanár, igen jó felkészültséggel, figyelmet lekötő, érdeklődést ébresztő előadókészséggel tartotta előadásait. Ezek, kollokviumaival együtt, mindig célba vették az ifjúság hivatástudatának erősítését, illetve alakítását. A legtöbb tanítvány tantárgyaiból lelkiismeretesen készült a vizsgákra. Tanácsait, útmutatásait komolyan fogadták és meg is tartották. Bizalommal fordultak és ragaszkodtak hozzá nemcsak hallgatói, hanem a gimnázium diákjai is, mert sok egyéb tiszteletre méltó adottságán túl az ifjúsághoz való kapcsolatát őszinte és természetes keresztyén testvéri és baráti kapcsolatként értelmezte. A fiatalok rövid idő után hálással, magától értetődően fogadták és igényelték tőle a bölcsőbb, idősebb testvér tanácsát, szeretetét. Szavára tanítványai lelkesen lendültek munkába.

A kormánynak az volt a kívánsága, hogy a sárospataki teológiát meg kell szüntetni. A tiszáninneri egyházkerületi vezetők szerint az iskola megszüntetése konventi határozat alapján törvénytelen, mert az iskola az egyházkerület tulajdona, tehát megszüntetni csak zsinati határozattal lehet.⁵ Ezen elgondolás alapján próbálták lassítani az állam által kényszerített folyamatot. A pataki tanárok külön-külön tájékoztak a helyzetről. Péter János tiszántúli püspökkel Koncz Sándor tárgyalta, akit az egyházkormányzat meg is fenyegetett. Mire ő így reagált: „ha egyházi feletteseim engem is adminisztratív úton kívánnak eltávolítani, akkor már előre fellebbezem az egyház esetleges irgalmassága ellen a párt irgalmasságához.”⁶ Ezután Budapestre hívták ünnepi vacsorára. Fölkérték, írjon cikket a pataki teológia bűneiről. Ha mindezt megteszi, garantáltan nagyívű karriert futhat be. Koncz Sándor azonban nem vállalta a feladatot. Az egyházkerületet viszont meg kellett büntetni az ellenállás miatt. Első lépésként lemondatták Enyedy Andor püspököt. A helyére engedelmes embert akartak ültetni, s a választás Koncz Sándorra esett. „Ebben az időben az *Út* szerkesztőségétől azt az üzenetet kaptam, hogy cikksorozatot írjak. A sorozat tárgyalja a sárospataki lokálpatriotizmust, ami helytelen sovinizmus és rokonságot mutat a titoizmussal. Ha ezt megteszem, nemigen szűnik meg a kerület. Az ötéves terv világában igen jelentős iparvidéken alkalmasnak látszana egy proletár püspök. Én ugyanis apám révén jó káder vagyok.”⁷ Már csak hitet kellett volna tennie az állampárttal való együttműködési hajlandóságáról. S mert ezt lelkiismereti okokból nem vállalta, a kerületet máshogyan kellett megbüntetni: a végső megoldás, mint korábban említettük, annak feloszlata volt.

A teológia bezárása után Koncz Sándor gyülekezeti lelkipásztori szolgálatba állt. Alsóvadászson.⁸ Távol eső helyre száműzték, amihez még a vasút sincs közel. Az országban ekkor folyt az ún. „kulákküldözés”. Mivel a faluban a korábbi lelkész kuláknak nyilvánították,⁹ bosszúból 520 juhból álló állományt telepítettek a parókia portájára. Ezek kitelepítésére majdnem egy évre volt szükség. A lelkipásztori portáról 700 szekér trágyát kellett elhordani. Mikor ezért Koncz Sándor szót emelt, azt a választ kapta, hogy örüljön, hogy nem a templomba helyezték a juhokat. Ami egyébként a templomot illeti, erősen magán viselte a háborús sérülések nyomait. Az új lelkipásztor egy ideig nem is költözhetett Alsóvadászra, Sárospatakról járt oda,

1 tudomány és társadalom

és általában a felsőzsolcai vasútállomásról kerékpározott, néha sárban, vízben, hidegben és forrásban, csaknem másfél éven át. A közösség azonban szívesen fogadta és mindenben támogatta. Azonnal hozzákezdett az átfogó gyülekezeti munkához. Elindította a családi biblia-órákat, a konfirmációt, a hitoktatást és természetesen a templom külső renoválását. Egy ízben a járási tanácselnök beidézte, mert feljelentették, hogy húsvétkor 6-7 ember társaságában körmenetet tartott. Mindig készségesen tudott magyarázattal szolgálni, így nemigen lehetett megfélemlíteni. Ez esetben is azt válaszolta, hogy valószínűleg nem szemtanútól származik a feljelentés, mert nem 6-7 emberrel volt, hanem 15-20 fővel. Ha szemtanú lett volna, nem kibebíttette volna az ott jelenlévők számát. De amúgy sem láthatott körmenetet, mert a reformátusoknál ilyen nincs. Jellemző volt egyenességére, hogy amikor egy névtelen levélíró lesújtóan vélekedett a gyülekezet korábbi pásztoráról, ő felolvasta a templomban, és köszönetet mondott az írójának, imígyen: „Ha engem az Úr itt több mint 70 esztendőn át éltet, már most előre tudom mi lesz róla a vélemény.”

1952-től 1965-ig tartó alsóvadászi lelképásztori működése jelentős és emlékezetes korszak volt neki és családjának, s a gyülekezetnek. Ez alatt az idő alatt különleges feladatának tekintette és végezte a Budapestről áthelyezett protestáns hitvallásúak lelki gondozását. Életszerű igehirdetései mellett a mindennapi élet realitását nagyon is szem előtt tartó gyülekezetszervező és -építő munkát végzett. A szószéken, a koporsóknál, a gyermekek oktatásában az Igét személyhez szólóan adta tovább, és tette élet-, sőt közösségformálónak. Színes előadómódján és közvetlen kapcsolatteremtésén felül népszerűségéhez az is hozzájárult, hogy a munkáskörnyezetben felnőtt városi fiú, későbbi teológiai tanár a sáros időben felhúzta a gumicsizmát, és végezte derűsen – és nem is rosszul – a paraszti munkát a parókia nagykertjében és udvarán. Nyitottsága mellett következetesen szigorú ember volt. Ezzel azonban jól összefért a humor. Lelkészi munkája mellett sokat dolgozott, rengeteg írt (bibliatanulmányokat, igehirdetéseket), de 1953 és 1964 között semmi nem jelenhetett meg tőle nyomtatásban.

Az egyházkerület visszaállítása folyamatosan napirenden volt, de nyilvános fórumot csak 1956 nyarán kapott. Az adott helyzetben ismét Koncz Sándor került a középpontba. Ő lett a változást óhajtó tiszáninneri lelképásztorok szellemi vezetője. Jellemző volt rá, hogy az egyházkormányzatra nézve folyamatosan nyílt egyházkritikát gyakorolt. 1956 első felében felterjesztéssel élt a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsához, a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Központi Vezetőségéhez és az Állami Egyházügyi Hivatalhoz. (ÁEH)¹⁰ A felterjesztés tárgya a kerület visszaállítása volt. A folyamatot az októberi forradalmi események szakították félbe.

1956 nyarán az Egyházak Világtanácsának Központi Bizottsága Magyarországon, Galyatetőn tartotta ülését. A kerület problémájára Koncz Sándor úgy szerette volna felhívni a figyelmet, hogy tekintélyes egyházi vezetők beosztását kérte a Tiszáninnen vidékére. A magyar szervezők azonban senkit sem küldtek az adott helyre. Koncz Sándor így egyetlen külföldivel sem tudott találkozni, sőt Galyatetőre sem tudott elutazni, mert azt számára megakadályozták. Ezután a külföld bekapcsolására még egy kísérletet tett, de ez sem járt sikerrel. Utána írta Alsóvadászton azt a memorandumot, amely a kerület visszaállítását tárgyalta a pataki református kollégiummal együtt.¹¹ Elválaszthatatlannak tartotta ugyanis a Tiszáninnen és a pataki kollégium ügyét. Mindkettőnek igyekezett nyilvános fórumot szerezni. 1956 nyarán már olyan lelkeszkonferenciák megrendezésére is adódott lehetőség, amelyek nemcsak a gondolat ébrentartásával foglalkoztak. Berekfürdőn Koncz Sándor előadást is tartott. A konferencia idejére lelkeszi körökben és az egyházmegyei értekezleteken kialakult a lelképásztorok állásfoglalása a Tiszáninnen ügyével kapcsolatban. A hivatalos közvetítő az állami és pártszervek, valamint a Hazafias Népfremlt felé Koncz Sándor volt. A hatóságok ekkor már egyházi belügynek minő-

sítették a kérdést, noha a megszüntetés annak idején erős állami nyomásra történt. Végül a törekvés sikerrel járt: a Tiszáninneri Református Egyházkerület önállóságát 1957. január 1-jén visszaállították. A lelképásztorok döntő többsége Koncz Sándort kívánta a püspöki tisztségre, de az ÁEH közbeszólt. Világossá vált, hogy a választásokat lebonyolító ideiglenes elnökség nem tudja kezében tartani a folyamatot úgy, hogy annak eredménye megfeleljen az állami elvárásoknak. Koncz Sándort az állam megbízhatatlannak minősítette, reakciónak bélyegezte, elszigetelésére hadjáratot indítottak, és államellenességgel vádolták. Azzal, hogy a kerületet a megújulás terrorja alatt tartja, forradalmi írakkal működik együtt, és külföldi kapcsolatai vannak. Az egyházkerületi közgyűlés utáni napokban Veres Pál vezetésével felkereste őt az ÁEH küldöttsége, és közölték vele, hogy nem járulnak hozzá püspökké választásához. Veres Pál kijelentette, ha a lelkészek ragaszkodnak Koncz Sándorhoz, akkor ez a lelkészi államsegély (kongrua) megvonását jelentheti. Ezzel sikerült hatást gyakorolni a lelképásztorokra. Koncz Sándor végül az általános tisztújításon nem is jelöltette magát, mégis 78 gyülekezet szerette volna, ha ő lesz a főjegyző (azaz: a püspök helyettese). Ám ekkor is félreállították. Bár Koncz Sándor tudatta a Hivatal vezetőivel, hogy hajlandó együttműködni az állammal a püspöki és egyéb egyházi tisztségek kérdésében, az állam képviselői pontosan tudták, hogy ő ezt az együttműködést másként érti, mint ahogy azt várták tőle.¹²

1958-ban a nyugdíjazás folytán megüresedett abaúji esperes személyével foglalkozó értekezleten a lelkészek egyhangúlag Koncz Sándort javasolták a posztra. Ezzel kapcsolatban az ÁEH vétőjét – hivatalból – Darányi Lajos püspök¹³ közölte. A vétő a püspöki, főjegyzői tisztségekkel együtt immár harmadízben érte Koncz Sándort. Ezzel minden közegyházi tisztségből kiszorították, nyilvános szerepléseit ellehetetlenítették. Végül egyházi per kezdődött és folyt ellene a végtelenségig, lezárulatlanul.

Az alábbiakban Koncz Sándor egyházi perének néhány fő vonását kívánom felvázolni. Mint-hogy a per során felhalmozódott akták száma – eddigi levéltári kutatásaim alapján – közel ötven, csupán néhány jellemző dokumentumot ismertetek. Koncz Sándor a fogalmazáshoz jól értett, ezért írásaiból – terjedelmi okok miatt – csak a fontosabb részeket idézem. A kihagyásokra (...) jellel utalok, ezek a szöveg megértését nem nehezítik. A dokumentumokban előforduló gépelési és nyilvánvaló helyesírási hibákat kijavítottam, egyébként szöveghű közlésre törekedtem.

1. sz. dokumentum¹⁴

A TISZÁNINNERI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET PÜSPÖKI HIVATALÁBÓL

1726/1959. szám.

Lobkovitz László úrnak
egyházügyi főelőadó

Miskolc

Főelőadó Úr!

Hozzám intézett levélben azt kérte dr. KONCZ SÁNDOR alsóvadási lelképásztor (...), hogy eszközöljem ki azt, hogy a Hazafias Népfrent Békebizottságának legközelebbi ülésére ő is kapjon meghívót.

Mély tisztelettel kérem a Főelőadó Urat, hogy szíveskedjék a nevezett lelképásztort a november 25-ére tervezett találkozóra meghívatni.

A lelkipásztor komoly jelét adta annak, hogy részt óhajt venni népünk ilyen irányú szolgálataiban is. Adjuk meg neki a nevelődésre is és a szolgálatra is az alkalmat.

Őszinte tisztelettel:

Sáropatak, 1959. november 16.

Darányi Lajos

püspök

1960. január 22-én írott újabb levelében Darányi Lajos megismételte kérését, mert megtudta azon református lelkészeknek a névsorát, akik nem kapnak meghívót a Hazafias Népfront békegyűléseire, és abban Koncz Sándor neve is szerepelt.¹⁵ Az egyházi előadó a kérést nem teljesítette, így Koncz Sándor kockázatot vállalva ment el egy 1960. őszi gyűlésre. Felszólalása politikai visszhangot keltett:

2. sz. dokumentum¹⁶

Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács VB. egyházi előadója

Miskolc, Tanácsház tér 1.

294/1960. sz.

Tárgy: Papok részére tartott tájékoztató előadásokról jelentés.

Állami Egyházi Hivatal

Madai András csoportvezető elvtársnak

Budapest

V. Szalai u. 10-14. sz.

Kedves Madai Elvtárs!

Az Elnök elvtárs utasítása értelmében megyénkben megtartott papi gyűlésekről jelentésemet az alábbiakban terjesztem fel:

Október 26-án megyénkben a református papok részére az előre eltervezettek szerint az öt előadásból álló előadássorozat első alkalma lezajlott.

Ezen az előadáson 214 pap vett részt. Az előadó Nándory Pál elvtárs volt. Az előadás tetszett a papoknak és élénk vita alakult ki az előadás után, de sajnos a vitát egy kissé megzavarta Koncz Sándor alsóvadászi református lelkész felszólalása, melyben az előadó felé ideológiai vitát akart kiprovokálni. Itt meg kell említeni, hogy Koncz Sándor erre az előadásra nem kapott meghívót és ennek ellenére mégis eljött. Jellemző volt ennél az előadásnál is, hogy többen jelentek meg olyanok is, akik nem kaptak meghívót. Természetesen, amikor már megjelentek, ezeket nem küldtük vissza. (...)

Más jelentenivalóm a gyűléssel kapcsolatban nincs.

Miskolc, 1960. október 29.

Eltársi üdvözléssel:

Lobkovitz László

előadó

Nem sokkal később, az 1960. november 10-én tartott egyházmegyei közgyűlésen Koncz Sándor szintén fel kívánt szólalni. A beszédét Benkő György esperes előzetesen bekérte, majd levelet küldött a lelkipásztornak, amelyben válaszára felszólító „aláhúzgálások” voltak. A levél Koncz Sándor felszólalását tartalmazta, az esperes kiegészítései. A lelkipásztor kijelentette, hogy még csak a látszatát sem szeretné kelteni annak, hogy kibújjik a felelősség alól, ezért az esperes úrnak 1961. február 23-i keltezéssel az alábbi terjedelmes választ küldte:

3. sz. dokumentum¹⁷

Nagytisztelétű Benkő György esperes úrnak
NOVAJIDRÁNY

Kedves Esperes Úr!

(...) 1.

Az aláhúzásokat, vagy más módon megjelölt szövegrészeket nézve, örömmel szolgálhat az a tény, hogy az ily módon kifogásolt mondatok az egész felszólalásnak töredék részecskéjét alkotják. Számtanilag kifejezve: mintegy 17 sort a 180-on felüli sorból. Még ennél is lényegesen kevesebb, ha az oldalhúzás, vagy a kihúzásnak is értelmezhető aláhúzás összesen 6 sorát kivesszük. Ez esetben valamivel egy huszadon felüli a kifogásolható rész.

Nyilvánvalóan reménykeltéssel látom azt is – elővéve közgyűlési jegyzeteimet – hogy ott a több indulat és kevesebb tárgyilagosság alapján más problémakörök, vagy más problémául szolgálható dolgok is felemlítést nyertek. (...)

Személyes sajnálatomra szolgál az, hogy kikapott részek, esetleg be sem fejezett mondatok vannak aláhúzva, vagy félreérthető módon megjelölve.

(Az aláhúzott részeket Koncz Sándor igen alaposan, tényekkel többszörösen alátámasztva megmagyarázta. Gondolatait hosszú oldalakon keresztül fejtegette. Kritikai megjegyzései – ahogy ő írja – lelkiismereti kötelességéből fakadtak.)

(...) 5. *A kicsinyeskedés problémaköre*

Azt kérem, hogy a kritikát ne csupán negatív szerepnek, bujkáló szenvedélynek tartsuk, hanem fogadjuk el erre nézve is jelenlegi világunk egyik legnagyobb értékének: Hruscsovna a kritikára vonatkozó magasztosan hasznos elveit. „Nem mondhatunk egymásnak csupán kellemes dolgokat, egymás szemébe kell mondani az igazságot.” Ő a tapasztalható hiányosságok kérlelhetetlen éles és elvi bírálatára tanít. A vezetők helytelenségeit, a kudarcot valló hibákat a határozott és bátor feltárás jó útra téríti. A hibák megbírálása miatt nem szabad megsértődni. Elintézésükre nem a megtorlás, hanem a kijavítás a módszer.

Ha elfog bennünket a bírálat szelleme, nyomában lássuk be, hogy a bírálat a haladás és felvilágosodás forrása. Az intellektuális és tapasztalati kritika mindig azért jogos, mert Isten nem azért helyezte a földre, hogy egymás alkotó kezét és szellemét lefogjuk, hanem hogy egymást támogatva, együtt munkálkodjunk. A kritika jótékonyan figyelmeztet arra, hogy elintézési módjainkkal ne legyünk megelégedve, még kevésbé legyünk önelégültek. Ne gondoljuk azt, hogy amit az egyik (pl. a kedves esperes úr) csinál, az minősített jó, amit pedig a másik (pl. Dr. Koncz) csinál, az okvetlen rossz. Az emberies kapcsolat nemcsak egymás kölcsönös, vagy

1 tudomány és társadalom

egyoldalú dicsőítéséből állhat, hanem az egymást jóra nevelő kritikából is. Induljunk el újra és újra egymás felé kölcsönös bizalommal. (...)

S ha a problémák bátor és határozott feltárásában sértő lenne stílusom, azért – nem emberségemben megalázottan de – keresztyénségemben alázatosan tudok bocsánatot kérni.

6. Politikai minősítés, irgalmasság problémaköre

E kérdés nem sokkal a közgyűlés előtt, a Hazafias Népfront lelkesek számára tartott összejövetelével vált számomra újra aktuálissá.

A Népfront által rendezett összejövetel előtt arra kértem illetékes egyházi tényezőket, hogy a meghívandók sorába engem is szíveskedjenek felvenni. Mivel a gyűlésre akkor meghívót nem kaptam, illetékes egyházi tényezőtől pedig azt a felvilágosítást kaptam, hogy nem ők állítják össze a meghívandók listáját, elmentem a Hazafias Népfront megyei elnökéhez a helyzet megérdeklődésére. Az elnök úr politikai minősítemem kérdéséről való hosszabb beszélgetés alatt közölte, hogy a listát ők az egyházügyi főelőadótól kapják, bizalommal forduljak tehát hozzá személyes kérdésemben. Az egyházügyi főelőadó úrtól a meghívások mikéntjét úgy tudtam meg, hogy azt az esperesek állították össze, s ő azt lepecsételve továbbította a Népfronthoz. A főelőadó úr szintén hosszas beszélgetés alatt a dolog érdemi részére tőle megszokott kedélyességgel közölte velem, hogy az egyházban úgy látszik érvényes: „aki kulák volt, kulák marad listával, vagy lista nélkül” s ezt értsem esetemre.

A fent leírt aktualitás nyomán újra felvetődött bennem az esperes úrra irányulva politikai minősítemem kérdése. Azért mondom, hogy most újra, mert 1958 nyarán a sárospataki továbbképzőn órák hosszát beszélgettük erről együtt. A dolog úgy történt, hogy nyugdíjazás folytán az új esperes személyének jelölésével foglalkozó abaúji értekezleten, a lelkesek egyhangúsággal engem jelöltek elsőnek esperesül. Darányi püspök úr erre hivatalból közölte az ÁEH vétóját, ami engem immár a püspöki, főjegyzői tisztségekkel harmadízben ért. Ezután a jelölés több személy között megoszolva, a többséget jelenlegi esperesünk kapta. E jelölő gyűlés estjén közöttünk létrejött a már említett hosszas beszélgetés. Az esperes úr részéről – amint ő kifejezte – e beszélgetés mottója az volt, hogy ő azért lehet majd esperes, mert én nem lehetek. Részemről pedig az a kérdés volt domináló, hogyha esperes lesz, a tényeknek megfelelően, testvéri szívvel igyekezzék engem abból a politikai homályból kihozni, amiben a vétók bizonyága szerint benne vagyok.

(...)

Az 1956-os események során az volt a Tiszáninneni egyházi helyzet, hogy Gaál István tiszavidéki püspökhelyettes telefon értesítései alapján a borsodi egyházmegye elnöksége és az abaúji egyházmegye akkori esperese meg akarták s kis részben meg is szervezték a törvénytelen egyházi Intéző Bizottságot. Az eleddig is ún. „baloldali” egyházkormányzók – a realitások figyelembevétele nélkül – a további élen maradás óhajával, a „jobboldal” felé fordították szekerük rúdját. Egy 25 tagú értekezleten ennek elnökéül engem akartak kijelölni. Én azonban sem az Intéző Bizottságot, sem annak elnökségét nem vállaltam el. Az elnökséget nemcsak visszautasítottam, hanem 13 indokkal az Intéző Bizottságot is ellehetetlenítettem. Mértéktartásom és határozottságom miatt az ott jelenlévő Darányi Lajos és Újszászy Kálmán¹⁸ meg is dicsérték. A továbbiak során is harcoltam mindenfajta törvénytelenység, egyházi hőzöngés ellen. Feleltem szavam ama „teológiai véstörvényszék” ellen is, amit – ahogy nekem elmondták – a borsodi egyházmegye akkori gondnoka főleg a mostani egyházkerületi főjegyző ellen tervezett, vagy szervezett?

Mindebből akkor sok minden nem volt világos. De az a tény, hogy a szóban forgók a maguk javára, az én káromra úgy tisztázták a dolgokat, hogy – az újságok szavait használva – ők

a ténylegesített egyházi jobboldalról „felfelé buktak”. Én pedig benne maradtam az általuk gyártott árnyékban.

Mire az ÁEH kérésére mindez általam fogalmazottan is tisztázódhatott volna, az egykori baloldaliak, majd jobboldaliak, benne ültek olyan egyházi pozíciókban, ahonnan a tisztázás nem volt remélhető. (...)

Az esperes urat kértem a körülöttem lévő homály oszlatására. Most már ha valóban az esperes úron is múlik a népfronti meghívás kérése, újra aktuálissá válik e kérés. (...)

Alsóvadászon, 1961. február 22-én és 23-án.

Atyafiúi szeretettel: Dr. Koncz Sándor

lelképásztor

teológiai tanár, egyetemi magántanár

Koncz Sándor hátrányos megkülönböztetése a bemutatott iratokban szembeötlő. Ezt követően államellenesség vádjával eljárás indult ellene.

4. sz. dokumentum¹⁹

Feljegyzések és megjegyzések

dr. Koncz Sándor alsóvadászi lelképásztor fegyelmi ügyével kapcsolatban

Dr. Koncz Sándor fegyelmi ügyének iratait a tiszáninneri egyházkerület elnökségének, ill. a Borsodi Ref. Egyházmegye elnökségének megbízó levelével vettem kézhez, mint a borsodi egyházmegye fegyelmi bíróságának kirendelt lelkészelnöke, tekintettel arra, hogy úgy az abaúji egyházmegye elnöksége, aki azzal hárította el a fegyelmi eljárás lefolytatását, hogy nemcsak az abaúji egyházmegye elnöksége, hanem az egész abaúji lelkészi kar érdekelt a dr. Koncz Sándor féle ügyben, és a borsodi egyházmegye elnöksége, aki szintén megsértett voltát és érdekeltségét jelentette be, nem volt hajlandó a fegyelmi bíróság eljárását lefolytatni, ezért, mint helyettest a fegyelmi bíróság lelkészi elnökének tisztére kiküldtek 1961. június 24-én.

Dr. Géresi János ügyésznek a véleménye szerint is, de valóságosan is, az 1961. június 24-ig, immár 8 hónap óta húzódó ügy iratai kuszáltak és teljesen hiányosak voltak. A hiányos iratanyagot előbb pótolni kellett, hogy azt ügyészi véleményezésre ki lehessen adni. (...) Augusztus 1-re minden iratot sikerült összeszednem. Közben a borsodi egyházmegye elnökségét több ízben kértem, hogy nevezzen meg ügyészt, akinek a törvény előírása szerint a fegyelmi ügy iratait vádirat elkészítése céljából megküldhessem. A borsodi egyházmegye az ügy nekem való átadása után 5. hétre nevezett meg ügyészt, név szerint dr. Berei Miklós sátoraljaújhelyi ügyvéd, zempléni egyházmegyei ügyész személyében. (...)

Darányi Lajos püspök úr az ügyet szept. 5-én megtartott elnökségi megbeszélés elé vitte, a megbeszélés után azt az utasítást kaptam, hogy expressz levélben küldjem el az iratokat Bereinek, a püspök úr pedig telefonon felkéri dr. Bereit arra, hogy mindaddig nyilatkozatot ne tegyen, míg vele a püspök úr maga nem fog beszélni. A püspök úr Berei tájékoztatását úgy végezte el, hogy szept. 13-án Sárospatakról autóval hozta Miskolcra, ahol dr. Dienes István főgondnok urat, Ráski Sándor²⁰ egyházkerületi főjegyzőt, és engem, mint a kirendelt bíróság lelkészelnökét egybehívott, s mintegy élénk állítva Bereit, utasított, hogy beszéljünk vele. Berei a megbeszélés végén írásban visszaadta ügyészi megbízását.

1 tudomány és társadalom

November 8-án kaptam értesítést az egyházkerület elnöksége, ill. a borsodi egyházmegye hivatalától, hogy az ügyész, akinek az iratokat megküldhetem dr. Géresi János ügyvéd, Eger. (...)

Az ügyről való véleményem:

Az ügyet nekem való átadás időpontjától kezdve igyekeztem rendbe hozni, s mindent idejében benne elintézni. Azonban ügyész hiány miatt az ügyben újabb és újabb akadályok álltak elő. (...) Első renden ott látom a bajt, hogy az egész kérdésből nem lett volna szabad fegyelmi ügyet csinálni. Ha pedig fegyelmi ügyet csináltak, akkor azt úgy kellett volna végrehajtani, hogy abból ne ez a csőd jöjjön ki. (...) Másik megjegyzésem az, hogy ez nem lett volna szabad fegyelmi ügy legyen. Ez az ügy az avulttá vált egyházi törvényeink keretein belül nem oldható meg. (...)

Miskolc, 1961. dec. 29.
Dabóczy István
kirendelt lelkészi elnök

5. sz. dokumentum²¹

A Borsod megyei Református Egyházmegye Nagytiszteletű Fegyelmi Biróságának Miskolc

Dr. Koncz Sándor alsóvadászi lelkipásztor ellen elrendelt ügyben 912/1960. sz. alatt f. évi nov. 13-án kelt, vádindítványt bekérő megkeresésére közlöm, hogy a rendelkezésemre álló iratanyag sem alaki, sem tartalmi szempontból nem alkalmas az 1933: 6. tc. 60. §-ában megjelölt vádindítványra.²²

Az Abaúji Ref. Egyházmegye nagytiszteletű elnöksége által kifogásolt magatartás az 1960. nov. 10-én, Miskolcon megtartott egyházmegyei közgyűlésen dr. Koncz Sándor alsóvadászi lelkipásztor által hozzászólás egyes kitételei képezik. Ezekről tehát az érintett egyházmegyei elnökség akkor szerzett tudomást, mégis a fegyelmi eljárás célzó intézkedéseiről dr. Koncz Sándor lelkipásztor hivatalosan csak (...) 1961. aug. 3-án szerzett tudomást. Ez ideig ugyanis a fegyelmi iratok között semmi olyan intézkedés nem található, amelyből kitűnne, hogy az illetékes egyházmegyei elnökség a fegyelmi eljárás elrendeléséről szóló határozatát az eljárás alá vont címére megküldte volna. Ilyen intézkedésnek nem tekinthető az 1961. január 13-án, majd február 18-án kelt esperesi felszólító levél, melyben az említett közgyűlési felszólalás szövege, ill. további adatok lettek bekérve, mert ezek tartalmából a szándékolt fegyelmi eljárásra még következtetni sem lehetett.

Ezen túlmenően, a már lefolytatott előkészítő eljárás során is több ilyen törvényi rendelkezés lett figyelmen kívül hagyva. Dr. Kormány Károly jogtanácsos 1961. febr. 14-én 2/1961. számú írásbeli véleménye szerint a megküldött beszédészöveg nem tartalmaz olyan kifejezést, mely a 6. tc. 46. §-ában felsorolt fegyelmi vétségeket megvalósítaná. A fegyelmi eljárás megindítását indítványozó jogtanácsosi nyilatkozat pedig egyáltalán nem is tétetett. Ennek ellenére lefolytatott eljárás során a nagytiszteletű elnökség által 1961. aug. 3-án kelt 264/1961. 2. számú végzéssel kijelölt vizsgáló biztos napjáról és helyéről sem az illetékes ügyészt, sem a panaszost, illetve panaszlottat nem értesítette, így a jogtanácsos, a panaszos és a panaszlott kihallgatásánál nem lehettek jelen, miáltal a 6. tc. 74. §-ában előírtak nem lettek betartva. A most megjelölt két utóbbi törvénysértés miatt az egész eljárás megisméltendő lenne, azonban

véleményem szerint ez ma már nem időszerű, mivel a fegyelmi alapját képező kijelentések óta több mint egy év eltelt.

Az 1933: 6. tc. egyházmegyei törvény nem rendelkezik az elévülésről, s így peranalóg az idevonatkozó állami törvény, jelen esetben az M. T. 5. 190. § (sic!) alkalmazandó. Eszerint: „Ha a fegyelmi vétség elkövetése óta több mint 1 év eltelt, vagy ha a fegyelmi vétség elkövetéséről az igazgató több mint 3 hónapja tud, a fegyelmi eljárást lefolytatni nem szabad.” Jelen esetben az idézett törvényhely mindkét fordulata bekövetkezett, mivel egyrészt a kifogásolt kifejezések megtörténtéről az illetékes felettes szerv több mint 3 hónapja tudott, anélkül, hogy a fegyelmi eljárás megindításáról az eljárás alá vontat kiértékelte volna. Másrészt pedig, a vétség elkövetésétől több mint egy év eltelt, anélkül, hogy érdemi fegyelmi intézkedés történt volna. (...)

A nagytszeteletű elnökség 1961. aug. 3-án kelt végzésében vizsgálat tárgyává tette dr. Koncz Sándor 1960. nov. 24-én megtartott egyházkerületi tanácsülésre beadott beadványát is, melyben tárgysorozatra kérte tűzni egyes szolgálati engedély megtagadása miatti sérelmét. Erre a beadványra Ráski Sándor egyházkerületi főjegyző úr a tanácsülésen részletes választ adott, amit dr. Koncz Sándor tudomásul vett, s ennek eredményeként beadványát visszavonta. Dr. Koncz Sándor felszólalásában és beadványában kritika tárgyává tette feletteseinek nem kellően megindokolt intézkedéseit. Ugyanis a fegyelmi iratokból kitűnően, bizonyos szolgáltatásokban akadályozva volt, melynek indító okát felettesei nem adták meg részletesen írásban, s ennek eredményeként a nevezett arra a következtetésre juthatott, hogy vele nem törvényszerűen bának. Ez a vélt sérelem készítette a beadványban foglaltakra, amit a felettes szerv kellő megvilágítása után vissza is vont.

(...) Koncz Sándor vélt sérelmei következtében használta az esetleg kifogásolható kifejezéseit, amit egyrészt a kellő magyarázat hatására már visszavont, másrészt (...) elitelendő kifejezéseit megbánta és a fegyelmi eljárás mellőzésével a legmesszebbmenő elégtételre is hajlandó. (...) Indítványozom a nagytszeteletű elnökségnek a fegyelmi eljárás mellőzésével a békés úton való elintézését.

Eger, 1961. dec. 27. Mély tisztelettel: dr. Géresi János

A másolat hitelül: Miskolc, 1961. dec. 29. Dabóczy István

A fentiekre válaszul Géresi az alábbi levelet kapta:

6. sz. dokumentum²³

Borsodi Református Egyházmegye Fegyelmi Bíróságának elnökségétől

dr. Géresi János egyházmegyei ügyész úrnak

Eger

1961. dec. 27-én keltezett ügyészi véleményezésre tisztelettel a következőket válaszolom:

Ügyész úrnak azt a véleményezését, mely szerint a fegyelmi eljárás megszüntetendő, az elnökség nem fogadhatja el. Ezért az összes vonatkozó irattal úgy küldjük vissza újból Önnek az ügyet, hogy azt szíveskedjék még egyszer áttanulmányozni, s a vádiratot elkészíteni.

E. T. 6. tc. 58. szakasza 3. bekezdése világosan intézkedik arra vonatkozólag, hogy a hivatalból megindított fegyelmi eljárás esetében az ügyész a vád képviselétől nem léphet vissza.

Az egyházi tk. 6. tc. 148. § 2 bekezdése meg arról rendelkezik, hogy a fegyelmi vétség elévü-

lése 5 év. Tehát nem áll meg az ügyész úr ama állítása, hogy az egyházi tk. nem rendelkezik az elévülésről. (...)

Az összes irat alapján a vádiratot elkészíteni szíveskedjék.

Miskolc, 1962. január 20.

dr. Zombor Ferenc

e. m. gondnok

Dabóczy István

e. m. tanácsbíró

bíróság lelkészi elnöke

Ugyanezen a napon keltezett levelében Dabóczy arra kérte Komjáthy Aladár egri esperest, hogy Géresi Jánossal a Koncz Sándor-féle ügy egyházkormányzati és szolgálati vonatkozása-it beszélje meg, hogy az ügyész a vádiratot elkészíthesse.²⁴ Az elnökség a Koncz Sándort jól ismerő Técsy Béla mezőcsáti lelkésznek is szerepet szánt az ügyben. Mint vizsgálóbiztos azt a feladatot kapta, hogy Koncz Sándor újbóli kihallgatását Egerben folytassa le.

Az ügyben felvett jegyzőkönyvet Dabóczy István 1962. február 16-án vehette kézhez. A vizsgálatot a hevesi egyházmegye esperesi hivatali helyiségében tartották. Técsy Béla vizsgálóbíró és Koncz Sándor vádlotton kívül az idézésen részt vett Géresi János is. Koncz Sándor elismerte, hogy az 1960. november 10-én tartott egyházmegyei közgyűlésen felszólalt, felszólalását írásban beterjesztette, amelyhez még magyarázatot is fűzött. Kiegészítenivalója csupán annyi volt, hogy ha bárkit bármivel is akaratlanul megsértett, akkor bocsánatot kér. Ilyesmi nem állt szándékában. Elmondta, hogy Miskolcon 1960. november 20-án az egyházkerület egyesített ülésén az oda beterjesztett iratokat visszavonta. A bizottság mindezt jóváhagyta, tudomásul vette. Koncz Sándor továbbá kijelentette, hogy senkit nem kívánt meggyanúsítani és a kérdésben lévő ellentéteket az egyházkerületi főgondnokkal tisztázta. Vallomását zárva felajánlotta segítségét az egyház és az állam közötti jó viszony további mélyítésére.

Az ügyben teendő további intézkedéseket e jegyzőkönyvben foglaltaktól tették függővé.

7. sz. dokumentum²⁵

Borsodi Egyházmegye Fegyelmi Bíróságának Elnökségétől

Végzés

Az abaúji egyházmegye elnöksége 38/1961. számú iratában dr. Koncz Sándor alsóvadászi ref. lekipásztor ellen hivatalból elrendelt fegyelmi eljárás során, az abaúji egyházmegye elnökségének kérésére az egyházkerületünk elnöksége a Borsodi Egyházmegye Fegyelmi Bíróságát jelölte ki az eljárás lefolytatására és ezzel a hivatkozással ez ügyben az E. T. VI. tc. 68. szakaszára utalással vizsgálatot rendelt el. Vizsgáló biztosnak Dr. Marsalkó Bertalan ónodi lekipásztort jelöljük ki, akit felhívunk arra, hogy a bírói eskü letétele céljából elnökségünk előtt jelenjen meg.

Az iratokból kitérően az E. T. 6. tc. 46. szakaszának 3., 4. és 9. pontjában írt fegyelmi vétség jelei mutatkoznak meg az alábbiakban:

1. Az abaúji egyházmegye 1960. november 10-én tartott közgyűlésén dr. Koncz Sándor alsóvadászi lekipásztor olyan felszólalást tett, amelyet illetékes esperes rágalalmazásnak minősít

tett, és amely felszólalás általában az egyházi tekintély lealacsonyítására lehet alkalmas, és egyházi hatóságok előtti rágalmazásnak minősülhet.

2. Az 1960. évi novemberben tartott kerületi közgyűlést helyettesítő kerületi tanácsülés elé, tárgyalásra olyan beadványt terjesztett elő, mely lényegében törvényellenes magatartással és intézkedéssel vádolta meg az egyházkerület lelkész főjegyzőjét, és amely beadványt még annak tárgyalása előtt, mint alaptalant visszavonta.

3. Diósgyőrben 1960...tartott (sic!) lelképásztori találkozóval kapcsolatban, szándékolt, de elmaradt előadásának ügyében beadványaiban olyan színezetet adott Ráski Sándor esperes, egyházkerületi lelkészi főjegyző magatartásának, amelyik az egyházi tekintély lealacsonyítására és az álláshoz szükséges tekintély megingatására lehet alkalmas. A hivatkozott beadványokban nem nevezte ugyan meg azokat a személyeket akik az általa felhozott megjegyzéseket és kitételeket használták, alkalmazták, hanem óvatos burkolással más meg nem nevezett személyek szájába adta mindezeket, és Ő maga csak beadványba foglalta. (...)

6. Az abaúji egyházmegye esperesének igazoló jelentést kérő felhívására egy rendkívül terjedős beadványában megint csak burkoltan, de az olvasó előtt világosan kivehető módon név szerint meg nem nevezett különböző egyházi előljárókat az egyházi ellenforradalomban való részvétellel gyanúsított, önmagát úgy emelve ki, mint aki ezzel kapcsolatos törvényellenes cselekedeteket gátolt vagy megakadályozott, míg mások, egyházi előljárók ilyen célú és irányú összefüggésben részt vettek.

7. Ugyanezen beadványában a borsodi egyházmegye ezidőbeni gondnokát, kerületünk főgondnokát úgy említette, mint aki ezidőben valami egyházi véstörvényszéket óhajtott életre hívni. (...)

A vizsgáló biztos feladataként jelöljük meg a továbbiakban Benkő György abaúji esperes tanúként meghallgatását arra nézve, hogy dr. Koncz Sándor milyen tényállítást vagy magatartást tekint olyannak, amit rágalmazásnak minősített. Ráski Sándor borsodi esperes tanúként hallgatandó meg.

Ezt a vizsgálatot 15 napon belül kell befejezni és a határidő leteltével az így felvett jegyzőkönyv betérjesztését kérjük a vonatkozó összes iratokkal.

1962. március

A végzés ellen Koncz Sándor az alábbiak szerint fellebbezett:

8. sz. dokumentum²⁶

Dr. Koncz Sándor, Alsóvadász

Az Abaúji Református Egyházmegye Fegyelmi Bíróságának Időszaki Tanácsához

Elnökségén át

Méra

Az Abaúji Református Egyházmegye Elnökségének /továbbiakban: abaúji elnökség/ 153/1962. sz. Miskolc- Novajdrány, 1962. márc. 16-án kézhez vett, és az Abaúji Református Egyházmegye Fegyelmi Bírósága Időszaki Tanácsának Elnökségétől /továbbiakban: abaúji bíróság/ 153/1962. sz. Gönc- Méra, 1962. márc. 21-én kézhez vett végzései elleni fellebbezés, azokkal a tényekkel és tapasztalatokkal kiegészítve, melyek (...)1962. márc. 23-án jutottak tudomásomra, amikor is az iratokat az abaúji bíróság fent idézett végzése alapján megtekinthettem.

1 tudomány és társadalom

1. A békesszerszerzés legyen e fellebbezés első szava, gondolata és kötelessége. Fellebbezek tehát az összes érdekelthez a békének azzal a forró óhajásával, mely a gondba merült világ, az evangéliumi világosság és a magasabb fokú emberiség szolgálata e konkrét ügyben is. Többszörösen megismételve, melyekre tárgyi bizonyítékokkal rendelkezem, most újra őszintén kijelentem, hogy az egymás közötti békesség megteremtésére teljesen nyitott vagyok. A testvéri békességet azért is jó útnak látom, mert ez ügy és személyem körül a szocialista és egyházi törvényesség magas igénye sajnálatosan keveredik a törvénytelenséggel. Zavart okoznak még az evangélium, a teológia, az etika, az egyházpolitika és a politikai pletyka szempontjai is. (...) A még nagyobb elmérgesítés senkinek sem használ. Nem is lehet tehát senkinek sem érdeke. Sőt, a megbékélés elmaradása egyházi területen megszüli, vagy ha már megszülte, fokozza a személyi és jogbizonytalanságot, mely máris a nyugtalanság nagy hullámaivé veti körülöttünk egyházkerületünkben, a mostani napokban. (...) A békéltetés, békéltető tárgyalás, egyezkedés útját az Egyházi Törvény /E. T./ is előírja: II. tc. 65. §, VI. tc. 63. §. A békéltetéshez nemcsak törvényes alap van az E. T.-ben, hanem részemről szolgáltatott jogalap is. Az Egerben 1962. febr. 16-án felvett jegyzőkönyvben az abaúji vonatkozások mindegyikére bocsánatot kértem, ami miatt a Borsodi Református Egyházmegye Fegyelmi Bírósága /továbbiakban: borsodi bíróság/ elnöksége által 264/61/1962. sz. Miskolcon, 1962. márc. 5-én kelt végzésében az eljárást megszüntette.

2. Tisztelettel megfellebbezem az abaúji bíróság illetékességét, melyet az eljárás folytatására az abaúji elnökség küldött ki. (...) A borsodi bíróság elnöksége imént idézett végzésében az ellenem „folyamatban lévő fegyelmi ügyben” eljárás megszüntető végzést hozott. Mielőtt e végzés a törvényi határidő leteltével jogerőre emelkedett volna, tehát a borsodi végzés törvényes fellebbezési ideje alatt, az abaúji elnökség végzésben kiküldte kebelbeli bíróságát az ellenem való eljárás lefolytatására. Amikor én az abaúji elnökség végzését megkaptam, a borsodi bíróság végzését általános jogvédelemből és egzisztenciális önvédelemből még aznap megfellebbeztem. (...) E tény tiszteletteljes bejelentése azt jelenti, hogy fellebbezésem révén a borsodi bíróság funkciója nem szűnt meg. „Kettős” fegyelmi illetékesség jogi lehetetlenség ugyanazon személynél, ugyanazon idő alatt. Fellebbezésem révén illetékes maradt a borsodi bíróság az ügy továbbvitelére, elejtésére, feljebbvitelére, melyet a kerület delegált. Több szempontú ellentmondás az, hogy az abaúji elnökség a saját kérésére a kerület által delegált borsodi bíróság végzését nem ismeri el, hanem még jogerős funkciója alatt, mintegy helyette, saját kebelbeli bíróságát küldi ki. Miért kérte akkor eredetileg is a bíróküldést? Ha az abaúji elnökség a borsodi bíróság ellenem folytatott fegyelmi eljárásának megszüntetését sérelmezte, joga volt fellebbezni a borsodi bírósághoz és ott kérni a most szándékolt eljárást. A borsodi végzés jogerőre emelkedése előtt azonban semmiképpen nem volt joga a kérésére kiküldött borsodi bírósággal szemben a saját fegyelmi bíróságát kiküldeni. Mindennek következtében az abaúji elnökség ellenem hozott végzését, az abban foglalt indítványt és az azzal kapcsolatos intézkedéseket időelőttinek is kell minősítenem. (...)

Jogaimat azonban most érvényesíteni kívánám, mely a Magyarországi Református Egyház teológiai akadémiairól szóló 1951. évi 1. egyházi törvénycikkhez fűződő zsinati határozat 2. pontjában így van: „A zsinat a négy egyházkerület egyesített teológiai akadémiainak rendes tanárait és más olyan alkalmazottait, akiknek ez a főfoglalkozásuk, a magyarországi református egyház alkalmazottainak minősíti s úgy rendelkezik, hogy ezeket a tanárokat és más alkalmazottakat az egyetemes konvent a két teológiához ossza be. Azokat a teológiai tanárokat és más alkalmazottakat pedig, akiknek beosztására a két teológiai akadémia nincs lehetőség, jogaik és illetményeik csorbíthatatlanul hagyásával, más, megfelelő szolgálatra alkalmazza. (...)

Ezeket felül az E. T. VI. tc. 41. §-a alapján „elfogult, vagy aggályos” címen „kifogást teszek” az abaúji elnökség végzése által kiküldött bíróság ellen. Az elfogultságom bejelentésének egyik oka az, hogy az abaúji elnökség, amikor bíródelegálást kért, maga is érezte az elfogultságot. Különben nem kért volna az E. T. VI. tc. 43. §-a alapján bíróküldést. (...) Az elfogultság bejelentésének indoka még az is, hogy az abaúji elnökség nem vette tudomásul az ő kérésére delegált borsodi bíróság végzését.

3. A borsodi bírósághoz beadott fellebbezésemben kifogásoltam az egész eljárás „törvényességét”. (...) Itt, ha hosszadalmas kitérőnek látszik is, de szerény jogtanulmányi fejezetet kell írnom. A szocialista törvényesség elvi és gyakorlati betartása elkerülhetetlen az egyházi törvénykezésben is. (...) Hogyha az egyházban bármi oknál fogva mellőzték volna, vagy velem kapcsolatban a közel és legközelebbi múltban ténylegesen mellőzték a jog mindenkor klasszikus elemeiből összetevődő eljárásjogi garanciákat, akkor ezek a szocialista törvényesség korszakában semmiképpen nem mellőzhetőek. S aki mellőzi, az az adminisztratív intézkedéseknek kijáró megítélések alá kerül. Ez ellen pedig küzdeni még a félreértések kockázatát és az átmeneti kudarcok veszélyeit vállalva is azért kell, mert ez a fejlődés útja, még ha ezt, a szocialista fejlődést gátló, adminisztratív intézkedésekkel megterhelt emberek nem is látják, vagy éppen a helyes irányban küzdőket tartja megrögzött frazeológiájuk reakciónak, visszahúzó erőnek.

Hogy miről is van szó lényegében, hadd hivatkozzam az Izvesztyija nem régi számában A. Bovin: Igazság a jogszolgáltatásban címmel közölt cikkére. Erősen bírálja azokat, akik kétségbe vonták „a szocialista törvényesség egyik alapelvét, amely szerint elmarasztaló ítéletre csak akkor kerülhet sor, ha a bűncselekmény ténye és a vádlott bűnössége abszolút pontossággal, kétséget nem tűrő hitelességgel bizonyosodott. (...) Bármilyen nehéz legyen is az igazság kiderítésének útja, mégis minden bíró kötelessége a végsőig kiküszöbölni a kétségeket és megállapítani a teljes igazságot. (...) Egyoldalú a végzés, mert a „hol”, „mikor”, „kik előtt”, „milyen alkalommal”, stb. való konkrétumainak teljes mellőzésével nagy általánosságban állapít meg olyat, amit semmiképpen nem bizonyít. (...)

4. Megfellebbezem az abaúji bíróság „időszaki tanácsának” összehívását. Az abaúji elnökség végzésében a terhemre rótt megállapítások idejére nézve ez áll: „az utóbbi években”. Az E. T. VI. tc. 13. § pedig többek között azt mondja, hogy az időszaki tanácsot halasztást nem tűrő ügyekben kell összehívni. Mi tette szükségessé, hogy ami általánosságban megfogalmazva évek óta folyik, az most egyszerre annyira halaszthatatlan lett, hogy még a borsodi végzés jogerőre való emelkedését se lehetett megvárni. (...) E halaszthatatlanságot egybevetve az eljárásjogi garanciákkal, tisztelettel kérem az abaúji bíróság elnökségét, hogy hatálytalanítsa az időszaki bíróság összehívását, mert az semmiképpen nem felel meg a törvényi rendelkezéseknek.

5. Jogellenesnek tartom, ezért megfellebbezem azt a tényt, hogy a fenti végzések közül egyik sem hivatkozik tc.-re. Ez hivatalosnak mutakozó bírósági iratoknál szokatlan, de lehetetlen is, mert a jogbizonytalanság tényét árasztja. Közismert, hogy szinte nincs sajtónkban egyetlen nap sem, amikor a szocialista törvényességről, az adminisztratív félreértések mellőzéséről ne lenne szó. Szocialista törvénykezésünk gondosan ügyel arra, hogy az ember védekezése szempontjából öntudatosan ellenőrizhesse a törvényt. (...)

Alsóvadász, 1962. március 27.

Atyafiúi szeretettel:

Koncz Sándor

református lelkipásztor, egyetemi magán- és teológiai tanár

1 Tudomány és társadalom

Oldalakon át sorolhatnánk Koncz Sándor érveit. Gondolatait megalapozottan, érvekkel, indokkal jól felvértezve vezette elő. Fellebbezésének záró soraiban kérte az eljárás megszüntetését és a tárgyalás leállítását. Egészségi állapota sem volt megfelelő, egyik fülére szinte egyáltalán nem hallott. Mind fizikai, mind pszichikai ereje megfogyatkozott.

A személyét ért megkülönböztetések ellen többször is felemelte a szavát. 1964 márciusában megüresedett Sárospatakon a református egyházközség vezető lelkészi helye. A patakiak kifejezésre juttatták, hogy a szóban forgó állást Koncz Sándorral szeretnék betölteni. De Koncz Sándor sajnos ekkor is mással volt elfoglalva: 1964. március 16-án is Prantner Józsefnek, az ÁEH elnökének írt terjedelmes levelet, még mindig hátrányos megkülönböztetésének ügyében. Kérte – mint annyiszor 1957-től – hogy ez alól személyét mentse fel.²⁷ A Tiszáninneri Református Egyházkerület elnöksége, sőt Darányi Lajos is – püspökké választása után – folyamatosan eljárta Koncz Sándor felmentésének ügyében, és képzettségének megfelelő állásokra jelölték.

Az 1964-es püspökválasztáson – Darányi Lajos nyugalomba vonulásakor – személye ismét a jelöltek sorába került, de ekkor sem engedték őt megválasztani. Tizenhárom évi alsóvádaszi lelkipásztorkodás után 1966-ban került vissza Sárospatakra, s a Tiszáninneri Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményi Levéltárának igazgatói tisztét töltötte be. Ezekben az években megbízott lelkészként is szolgált, de ambícióit már visszafogta. Haláláig teljes odaadással, érdeklődéssel vett részt a közös munkában. Élete folyamán nem tehetette mindig azt, amit akart vagy szeretett volna, mégis aktív szolgálatban, munkavégzés közben fejezte be életét. Szolgálatát betöltött szolgálat volt. Személyében az egyház „jó és hű” szolgáját vesztette el.

Jegyzetek

¹ *Életrajzát lásd: Szentimrei Mihály: Dr. Koncz Sándorra emlékezünk... = Theologiai Szemle 1993. 5. szám; továbbá: Dr. Koncz Sándor: Életrajzi vázlat és bibliográfia. Készült 2000-ben, gépirat, szerkesztette: Dr. Koncz Gábor, 230. o. Tanulmányozható: Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Nagykönyvtára (a továbbiakban: SRKNk.). A Zempléni Múzsában az elmúlt években Koncz Sándor több írását közöltük, vö: A Zempléni Múzsza 2001-2005. évi I-V. évfolyamainak tartalomjegyzéke, összeállította: Bolvári-Takács Gábor = Zempléni Múzsza, VI. évf. 2006/1. szám, 93, 99.o.*

² *A későbbiekben fontos lesz, ezért most rögzítsük: az Egyetemes Konvent a református egyház legfőbb kormányzótestülete volt. Feladata: minden irányban képviselni az egyházat, gondoskodni a közös érdekű ügyek elintézéséről, a zsinati határozatok végrehajtásáról. Az állam és más közösségek felé a Konvent volt a református egyház legfőbb képviselője. A Zsinat döntött az egész református egyházat egyetemesen érintő ügyekben. Jogköre: az egyház legfőbb törvényhozó, határozó és végrehajtó testülete. Megállapítja az egyház tanait, alkotmányát, határozatot hoz egyházkerületek létesítéséről és megszüntetéséről, meghatározza az egyházi törvénykezés és fegyelmezés rendjét, szabályrendeleteket alkot az ünnepekről stb. A Zsinat évente ülésezett. Két ülés között az egyház ügyeit a Zsinati Tanács irányította. (A Konvent funkcióját ma a Zsinati Iroda tölti be.)*

³ Az Egyezményt 1990. március 19-én bontotta fel a Németh Miklós miniszterelnök és Kocsis Elemér püspök, a Zsinat lelkészi elnöke.

⁴ Koncz Sándor: Kollégiumunk nevelői feladata, SRKNk. An. 11164.

⁵ Bojtor István: Misszió a Tiszán innen. A Tiszáninneri Református Egyházkerület missziótörténete 1950 és 1956 között. Megjelent a Kazinczy Ferenc Társaság gondozásában, Miskolc, 1996, 70.o.

⁶ Koncz Sándor levele Bojtor Istvánhoz, 1981. október 14. Idézi: Bojtor István: i.m. 71.o.

⁷ Koncz Sándor: Feljegyzés...személyével is kapcsolatos egyházi eseményekről, Alsóvadász, 1958. (kézirat) SRKNk. An. 3719. 2.o. A jó káderségre történő utalás arra vonatkozott, hogy édesapja diósgyőri vasgyári esztergályos munkás, édesanyja papírgyári munkásnő volt.

⁸ Dienes Dénes: Koncz Sándor Alsóvadászon = Sárospataki Református Lapok, XLVI. évf. 2-3. szám 21.o.

⁹ A kuláknak minősített lelkész Makay Kálmán volt, pedig egyetlen hold földdel sem rendelkezett.

¹⁰ Az egyházak felügyeletére 1951-ben felállított kormányhivatal, amely 1989-ig működött, 1957-59-ben a Művelődésügyi Minisztérium egyik főosztályaként.

¹¹ „Szelíden és rendíthetetlenül”. Dr. Koncz Sándor Memoranduma, 1956. Sajtó alá rendezte: Dienes Dénes, Alsóvadász, 1994.

¹² Erről bővebben lásd: Koncz Sándor: Gondolatok az egyház és állam kapcsolatáról (kézirat), SRKNk, An. 3764.

¹³ Darányi Lajos (1905-1971) sárospataki lelkész, 1957-1964 között a Tiszáninneri Református Egyházkerület püspöke.

¹⁴ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár (Mezőcsáti Fióklevéltár), a továbbiakban: BAZmLt. (Mcs.) 51/1960.

¹⁵ BAZmLt. (Mcs.) 38/1961.

¹⁶ BAZmLt. (Mcs.) 294/1960.

¹⁷ BAZmLt. (Mcs.) 311/1962.

¹⁸ Újszász Kálmán (1902-1994) 1931-től sárospataki teológiai professzor, 1948-tól a kollégiumi Nagykönyvtár igazgatója. 1952-től az egyházi kezelésben maradt tudományos gyűjtemények megszervezője és vezetője. 1957-63 között a Zempléni Egyházmegye, 1964-1991 között a Tiszáninneri Református Egyházkerület főgondnoka.

¹⁹ BAZmLt. (Mcs.) 62/1962.

²⁰ Ráski Sándor (1920-1977) miskolci lelkész, a borsodi egyházmegye esperese, és a Tiszáninneri Református Egyházkerület főjegyzője, 1964-től haláláig püspök.

²¹ BAZmLt. (Mcs.) 62/1962.

²² A dokumentumban idézett egyházi törvényeket terjedelmük miatt nem áll módomban bemutatni. Lásd: A Magyarországi Református Egyház Törvényei. Az 1928. évi május hó 8. napján megnyílt Negyedik Budapesti Országos Zsinat által alkotott kilenc törvénycikk, A Magyarországi Református Egyház hivatalos kiadványa, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai RT. Nyomása, Budapest, 1933.

²³ BAZmLt. (Mcs.) 76/1962.

²⁴ Uo.

²⁵ BAZmLt. (Mcs.) 311/1962.

²⁶ Uo.

²⁷ BAZmLt. (Mcs.) 5129.

Kelemen Judit

Liszt Ferenc szimfonikus költeményeinek irodalmi vonatkozásai

2006. július 31-én, Liszt Ferenc halálának 120. évfordulóján a világhírű zongoraművész, zeneszerző és karmester emléke előtt tiszteleg a magyar zenei élet. Az ünneplő muzsikások népes táborához csatlakozva készült jelen tanulmányunk, amely – kissé talán rendhagyó módon – nem zenei, hanem irodalmi aspektusból mutatja be Liszt szimfonikus költeményeit.

Liszt Ferenc, megelégedve a zongoravirtuózok mozgalmas, nyugtalan vándoréletét, az udvari színház karnagyi kinevezésével érkezett Weimarba. Goethe és Schiller városa igazi szellemi töltetkezést és művészi megújulást ígért a zeneszerzőnek, aki végül 1848 és 1861 közt élt és alkotott Németország egykori fényes kultúrközpontjában. Nagy kihívást jelentett számára a zenekarral való közvetlen kapcsolat lehetősége, hiszen korábban többnyire csak zongoraműveket komponált, most viszont alkalmá nyílt a zenekarvezetés, a hangszerelés, a hangszínkeverés technikájának közelebbi megismerésére, kipróbálására és csiszolására. A weimari esztendők alatt keletkezett zenekari műveinek többsége, beleértve a tizenkét szimfonikus költeményből álló ciklust,¹ valamint azokat a programzenéket, amelyek csupán a műfaj tágabb értelmezésében sorolhatóak e kompozíciók körébe (Faust-szimfónia, Dante-szimfónia, Két epizód Lenau Faustjából, 2. Mefisztó-keringő).

A szimfonikus költemény műfaji meghatározása az 1856 tavaszán megjelent hat darab, az első hat kiadott szimfonikus költemény partitúrájának címében (*Symphonische Dichtungen*) szerepelt elsőként. „Új bornak új tömlő kell!” – idézte a Bibliát a mélyen vallásos Liszt, utalva a tartalom és a forma kapcsolatára, amelynek során az egyikben végbement változás a másik változását is magában hordozza. Ennek ellenére a szimfonikus költemény műfajt nem tekinthetjük előzmények nélkülinek. A „programzene”, amelyben a zeneszerző sokszor konkrét irodalmi vagy képzőművészeti alkotásból meríti ihletét, vagy érzelmeinek kivetítését szóban megfogalmazva is megjelöli a partitúrában, elsőként a kevés fennmaradt ókori zenei emlék közt bukkan fel; a műfaj talán legismertebb példája pedig Vivaldi *A négy évszak* című hegedűverseny-ciklusa, valamint Beethoven *Pastorale*-szimfóniája.

Liszt a szimfonikus költemények programjait általában a partitúra előszavában fogalmazta meg, hisz szerinte „a programnak nincs más célja, mint az, hogy már előzetesen utaljon azokra a pszichológiai tényezőkre, amelyek az alkotásban testet öltenek. A zeneszerző esetleg meghatározott benyomások alapján komponálta művét, s ezeket azután teljesen át akarja vinni a hallgató tudatába”.² Az előszó gondolatait követően Liszt több alkalommal is közzétette a teljes költeményt vagy az inspiráció forrásául szolgáló képzőművészeti alkotást, így gondoskodva a hallgatóság teljes műélvezetéről.

Az ifjú zeneszerző még vándorévei alatt a párizsi szalonok egyik kedvence volt, és szoros kapcsolatba került a művészi és társadalmi élet vezéregyéniségeivel, a kor híres festőivel, költőivel, íróival. E barátságok igen ösztönzően hatottak a széles látókörű, haladó gondolkodású fiatalemberre. Ekkoriban keletkezett zongoraművei közt is szép számmal találunk irodalmi, képzőművészeti indíttatású kompozíciókat, e hatások azonban főként weimari darabjait

vizsgálva válnak nyilvánvalóvá. Tekintsük át azokat a szimfonikus költeményeket, amelyek irodalmi művek hatására formálódtak Liszt keze alatt!

Az egyes sorszámot viselő kompozíció – *Ce qu'on entend sur la montagne* [Amit a hegyen hallani] – Victor Hugo azonos című költeménye nyomán keletkezett. Kissé szokatlan és nem túl szerencsés cím ez egy zenemű számára, német nyelvterületen a darab egyszerűen csak Hegy-szimfóniaként (*Berg-Symphonie*) él a köztudatban. Victor Hugo 1829 nyarán írta meg a verset, amely *Őszi levelek* című kötetében jelent meg 1831-ben. (Liszt ekkor Párizsban élt.) A teljes költemény a partitúra valamennyi változatának³ előszavában olvasható.

Hugo verse a természet és az emberiség kontrasztját vetíti elénk: az általa dicsőített, magasztalt, folyamatosan megújuló természet mellett a szenvedő emberiség a maga gyarló tetteivel, tökéletlenségével csupán negatív pólus lehet. A vers kezdősorai az óceán partjára vezetik az olvasót: a költő egy sziklaszirtről figyeli a vizet és a földet. Álmodozásából váratlanul iszonyatos, zavaros lárma zökkenti ki, mely végül két, egymással ellentétes karakterű dallammá tisztul:

*Egyik az óceán szava: fény! diadal!
A csevegő habok himnusza volt e dal;
másik a föld felől áradt ki a világba,
ez volt az emberek szomorú mormolása⁴*

Liszt számára e költemény nagyszerű lehetőséget kínál a tomboló szenvedélyek, az éles kontrasztok bemutatására: a békés természet és az emberi kétségbeesés zenei motívumai váltakoznak a mű egésze során. Eleinte széles tablókban festi meg a vers két ellentétes pólusát, később a különféle karakterek, motívumok sűrű váltakozásba, változatos kombinációkba csapnak át, folyamatos feszültséggel görgetve előre a muzsikát. Liszt művének kb. egyharmada követi szigorúan a költeményt, a továbbiakban már az ő képzelete szárnyal. Van azonban egy olyan dallama, amelynek bizakodó hangvétele hiányzik a költeményből: az „Anakoréták dala”-ként⁵ emlegetett korál. Hugo utolsó sorai megválaszolatlan, rezignált kérdésként lebegnek a szirt felett:

*Vajon hol itt a cél, vajon hol itt az út,
a lélek mit tegyen, s mi jobb: tenyészni? élni?
s mért vegyíti az Úr, ki könyvét maga érti,
ebben a végzetes nászban örökön át
az emberi sikolyt s a természet dalát?⁶*

Liszt átszellemült, csendes, lassú befejezésének imája azonban megadja a választ: béküljön meg az emberiség és a természet, olvadjanak eggyé az istenségben.

A kettes számot viselő, egyik legnépszerűbb szimfonikus költeménye – *Tasso. Lamento e trionfo*. [Tasso. Panasz és diadal] – keletkezési indítékát Goethe 100. születésnapja szolgáltatta: a poéta tiszteletére rendezett ünnepségsorozat keretében 1849. augusztus 28-án Weimarban színre vitték Goethe drámáját, a Torquato Tassót, s erre az alkalomra nyitányzenét rendeltek Lisztől. A folyamatos javítások eredményeként a mű 1854-re szimfonikus költeménnyé változott. Lisztet azonban nem a Goethe-mű inspirálta – valójában nagyon távol állt tőle a költőóriás egyénisége és stílusa, a weimari Goethe-kultusz pedig kifejezett ellenérzést váltott ki belőle. A *Tasso* előszavában Liszt maga is hangsúlyozta, hogy „közvetlenebb befolyással volt reánk a hódolattal teljes részvétel, amellyel Byron idézi a nagy költő szellemét, mint

a német poéta műve.” Torquato Tasso (1544-1595) szomorú sorsa tehát Goethe mellett az angol romantika kiválóságát is meghihlette. A téma valóban romantikus költők tollára kívánczik: a ferrarai udvarban élő poétát meghurcolják, mert egy hercegnőt szeret, művészetét pedig elutasítják, mert nem értik. Történelmi tény, hogy Tassót elmebetegként fogva tartották, s esztendőket töltött a Szent Anna kolostorban. Hogy valóban beteg volt-e, vagy csupán útjában állt valakinek, nem tudjuk. Sorsának Goethe-féle önéletrajzi jellegű feldolgozása „klasszikus” tanulsággal szolgál: „rend, fegyelem, önmagunk szenvedélyeinek legyőzése nélkül elbukunk”.⁷ A forradalmár lelkületű Liszt nem nagyon értékelte Goethe üzenetét, sokkal közelebb érezte magához Byron *The Lament of Tasso* [Tasso panasza] című költeményének szenvedélyes ábrázolásmódját. Byron magát Tassót beszélteti a börtönben. A monológ Byron állásfoglalását tükrözi: Tasso áldozat, „akit épelméjűen vetettek örültek házába, amiért hercegnőt szeretett. [...] Ez a külvilágtól elszakított, négy fal közé zárt Tasso végső kétségbeesésében csak azért nem lesz öngyilkos, hogy ne szentesítse az elmebetegség rá sütött vádját.”⁸ Liszt muzsikája azonban tovább viszi Tasso „rehabilitációját”: a megkésített, diadalmas igazságszolgáltatás hangja képezi a mű befejező részét. Ennek is megvan a realitásalapja: élete végén Tasso tehetségét felismerték, VIII. Kelemen pápa babérkoszorúval akarta megjutalmazni, de a sok szenvedésbe belehalt a költő, s már csak temetésén kapta meg az őt megillető tiszteletet. A szimfonikus költemény tehát Tasso életének három színhelyét ábrázolja: „először felidéztek a hősnek nagy árnyékalakját, amint még ma is ott bolyong Velence lagúnái közt, azután találkozunk vele, amint büszke és bánatos arccal szemléli az ünnepségeket Ferrarában, ahol mesterműveit alkotta, végül követjük Rómába, az örök városba, amely a diadal koronáját nyújtotta neki, dicsőítve őt, mint vértanút és mint költőt.”

Liszt harmadik népszerű szimfonikus költeménye a *Les Préludes* [Előjátékok]. A kompozíció irodalmi vonatkozásait illetően kevesen tudják, hogy Alphonse de Lamartine meditációjának címe csak utólag fonódott össze Liszt művével. Valójában Joseph Autran költő Lisztnek aján-dékozott költeménye – *Les Aquilons* [Az északi szél; szárnyaló himnusz a szabadsághoz] – szolgált a zenemű alapjául. Kettejük barátságát jelképezendő, Liszt férfikari művet komponált a költemény feldolgozásával, majd további három verse is kórusmű írására inspirálta Lisztet: *Les Flots* [A hullámok], *Les Astres* [A csillagok] és *La Terre* [A föld]. E négy férfikari kompozíciót aztán *Les Quatre Éléments* [A négy elem] címmel foglalta össze, és a ciklushoz zenekari nyitányt írt. Az átdolgozások során a nyitány önállósodott, s bár a négy kórusmű zenei anyagából készült, a szimfonikus költemény címűl Autran versciklusa helyett végül Lamartine művét választotta Liszt. Az óda nagy terjedelme miatt csak tartalmi kivonatát adta meg a rövid előszóban: „Mi más is életünk, mint előjátékok szakadatlan sorozata ahhoz az ismeretlen dallamhoz, amelynek első, ünnepélyes hangját a halál csendíti meg? A szív fénylő hajnala a szerelem. Melyikünk sorsát nem zavarja azonban meg a boldogság első áradata után a vihar ereje, amely durva leheletével széttépi a gyengéd illúziókat, villámával lesújtja annak oltárát? És melyik mélyen sebzett lélek nem keres ilyen megrázkódtatások után nyugalmat a természet idilli csendjében és saját emlékeiben? A férfi azonban nem sokáig képes ilyen nyugalomban élni, és mikor a trombita felharsan, elsőnek rohan a csatába, a legveszélyesebb posztra, hogy a küzdelemben ismét visszanyerje önmagát és belső erejét.”

1854. február 16-án a Maria Pavlova nagyhercegnő születésnapjára rendezett udvari ünnepségen színpadra állították Gluck *Orfeuszát* – erre az alkalomra kérték fel Lisztet, hogy elő- és utójátékkal foglalja keretbe a művet. A későbbiekben az előjáték önállósult, és még ugyanebben az esztendőben el is készült a negyedik szimfonikus költemény.

Az ókori görög mitológia közismert történetének muzsikává formálódását nem csupán Gluck operája ihlette. Inspirációja forrásául Liszt az előszóban egy, a Louvre-ban látott, Orfeuszt

ábrázoló etruszk vázára hivatkozik, egyértelmű programot azonban nem ad, nem akarja életre kelteni Orfeusz és Euridiké szép történetét. E kompozíciót Liszt ars poeticájának szokás tekinteni: a mítoszból számára egyedül a művész és a művészet hivatása fontos. Mint írja: „Ma, akárcsak egykor és mindörökké, Orpheusz, azaz a Művész feladata, hogy szétterjessze dal-laminak hullámain, vibráló akkordjait, mint valami édes és ellenállhatatlan fényt, hogy bevonja vele az egymásnak ellentmondó elemeket, amelyek egymást tépik szét minden egyes ember és valamennyi társadalom kebelében.”

Liszt ötödik szimfonikus költeménye is az ókori görög mitológiából meríti témáját, s e kompozíció keletkezésében is szerepet játszott a képzőművészet és a színház. Johann Gottfried Herder költő szobrát 1850-ben avatták fel Weimárban, színházi előadást is rendeztek, s az ünnepség részeként Herder egyik darabja, *A láncaitól megszabadított Prometheus* c. dráma részleteinek Liszt általi megzenésítése is felcsendült. Egy nyitányt és néhány kórusművet írt Liszt ez alkalomra – szimfonikus költeményként ezúttal is a nyitány önálló sodott. A *Prometheus* mondanivalója Liszt ars poeticájának újabb megfogalmazását mutatja be: „a született nagyságban, a jövődő megszabadulásban való töretlen hitet fejezi ki, [...] rendíthetetlen bizalmat egy felszabadítóban, aki a sokáig kínzott rabot majd földöntúli régiókba emeli, oda, ahonnan elrabolta a ragyogó szikrát [...], és végül a könyörületeség beteljesedését, ha eljön a nagy nap!”

A hatodik szimfonikus költemény – *Mazeppa* – inspirálója ismét egy Victor Hugo-költemény volt. Hugo *Les Orientales* [Keleti énekek] című verseskötete 1829-ben jelent meg, s Lisztre a kötet forradalmi hangulata mellett főként Mazeppa története gyakorolt óriási hatást, amelyhez Hugo mottóként Byron sorait idézte. Byron Mazeppája 1819-ben jelent meg, ezúttal azonban azt feltételezhetjük, hogy Byron ábrázolásmódja helyett Hugo heroizmusát részesítette előnyben. Hugo Mazeppája a zseniális művészt szimbolizálja, aki „éppúgy elevenen van <lovához>, géniuszához kötözve, mint Mazeppa a maga paripájához, az vágat vele hegyen-völgyön, árkon-bokron át, akarata ellenére, összerogyásig: meghurcolja, de egyszersmind az egekbe röpti. Mert a meghurcolt zseniális művész a porból – királyként emelkedik fel.”⁹ Újra a Tassóból már ismert liszti gondolatsor vetül elénk: a meg nem értett, üldözött művész sok megpróbáltatás, szenvedés után végül megkapja az őt megillető elismerést.

Zárójelben azért meg kell jegyeznünk, hogy a valódi Mazeppa, az Ivan Sztjepanovics Mazépa (sic!) nevű ukrán nemesember élete korántsem állítható követendő példaként a lelkes utókor elé. Valóban lóra kötötték, meztelenül, az állat farának fordítva, s csak amikor a megkorbácsolt, kövel megdobált ló szilaj vágóját követően végkimerülésben összezsugorult, akkor találta rá szolgálai. Csakhogy mindez egy felszarvazott férj bosszúja volt, s nem politikai vagy művészeti nézeteiért hurcolták meg, mint ahogy Hugo költeménye sugallja. Ezt követően Mazépa karrierje árulások és intrikák sorozatának köszönhetően magasan ívelt, míg végül magát a cárt is elárulta. (Puskin *Poltava* c. elbeszélő költeménye örökítette meg az orosz-svéd csata eseményeit, s benne Mazépa dicstelen tettét.) Végül kivégezték. Liszt nyilván nem ismerte a valódi Mazépa történetét, őt a francia és az angol romantika poétái által megrajzolt hős lényé ragadta magával.

Zongorista vándorévei alatt Liszt Pestre is eljutott, s a virtuóz játékmódjával és haladó eszméivel rokonszenvező, őt ünneplő hangverseny-látogató közönség mellett a magyar társadalmi és irodalmi élet vezéralakjaira is hatást gyakorolt. 1840 végén Vörösmarty Mihály *Liszt Ferenchez* címmel ódát írt számára, de a költeményt a muzsikusként csak 1846 tavaszán volt alkalma megismerni (Egressy Gábor, a híres színész előadásában). Köszönétképpen készült a kilencedik, *Hungaria* – címében és zenéjében is magyaros hangvétellű – szimfonikus költemény. Liszt ehhez nem fogalmazott külön programot, de több kompozíciójához hasonlóan ez-

úttal is a küzdelem és a diadal ívét fedezzük fel zenéjében, amelynek párhuzamait Vörösmarty költeményében talán az alábbi sorok tükrözik leginkább:

*Legyen hangod a vész zongorája,
Melyben a harc mennydörgése szól,
S árja közben a szilaj zenének
Riadozzon diadalmi ének.*

Carl August nagyherceg emlékművének alapkövetétele (1857) jeles esemény volt Weimar polgárainak életében. Az ünnepséghez kapcsolódóan leplezték le három költő – Goethe, Schiller és Wieland – szobrát, ez alkalomra Liszt Schiller *Die Ideale* [Az ideálok] című költeményét választotta megzenésítésre. A kompozíció ezúttal is liszti önarcképet festve követi a költemény szerkezetét, s a Lendület, a Csalódás és a Munkálkodás alcímekkel tagolt egységek a zenében is kifejezésre jutnak – mi több, Liszt belenyomtatta a partitúrába a költemény sorait. Schiller egy olyan művészsorsról ír, amelyben az elmúlt ifjúság már magával sodorta az egykori ideálokat, a hajdani lelkes ifjú álmait, kinek a csúcs felé közeledve egyre kevesebb a barátja, egyre magányosabb, egyre több csalódással kell szembenéznie, s csak az igaz barátság enyhítheti sebzett lelkének fájalmát. Schiller gondolatainak összefoglaló verssorait közöljük:

*Kihúnyt a víg Nap, mely világot
Ifjúságom ösvényeiben,
Eltűntek mind az ideálok,
Melyektől ittasult szívem.*

*Merész álmaitól űzetve
Az ifjú mind lendült bele,
Midőn a gond még nem nyűgözte,
Az élet sodró medribe!*

*De alig ért az út felére,
Szétszóródott a víg menet,
Ki erre, ki amarra tért le,
S egymás után elszöktek.*

*Te, ki minden sebet begyógyítsz,
Barátság, halk, finom kezéd,
S ontod velem a lét adóit,
Kít végre most megleltelek.*

*S te, készséges, hű párja annak,
Lelkemnek másik vígasza,
Munkálkodás, mely sose lankad,
Lassan alkot, nem ront soha,*

*S bár az örök, nagy Építőnek
Csak porszemét nyújt néha föl:
Adósságból az Időnek
Percet, napot, évet töröl.*¹⁰

A kompozíciót záró, győzedelmes hangvételi zenei szakaszhoz Liszt az alábbiakat írta: „Életünk legfőbb értelme, hogy ragaszkodjunk ideálunkhoz, és szüntelenül munkálkodjunk megvalósításán. Ennek értelmében voltam bátor, és Schiller költeményét kiegészítettem az első tételben felhangzott motívumok ujjongó, megerősítő visszatéréssel, a záró apoteózissal.”

Liszt Weimarban komponált szimfonikus költeményeinek rendkívüli sorozatát az 1858-ban keletkezett *Hamlet* zárja. S bár eredetileg Shakespeare drámájának weimari előadásához készült nyitányként, az inspiráció forrásául az angol költőóriás művészete helyett Bogumil Dawison lengyel színész weimari vendégszereplése szolgált, akinek Hamlet-alakítása magával ragadta Lisztet. E romantikus szerepformálás hatásáról így ír a programban: „Dawison nem alkotott Hamletből határozatlan álmodozót, [...] hanem egy tehetséges, vállalkozó szellemű, jelentős politikai elképzelésekkel teli herceget állít elénk, aki a megfelelő pillanatra vár, hogy bosszúját véghez vigye és elérje célját, ami nem más, mint királyként uralkodni nagybátyja helyén.” A zenemű tehát Hamlet portréját rajzolja meg, a töprengő, a harcos és az őrült királyfi alakja mellett csupán Ophelia finom sziluettje tűnik fel a mű középrészében. E lírai muzsikát Liszt utólag illesztette a kompozícióba, s zenei előzmény és következmény nélkül e rövid szakasz teljes elkülönülése a „szerelmespár” tragikus idegenségét szimbolizálja. Hamlet gyászzenéjével ér véget a kompozíció.

Jegyzetek

¹ Az utolsó, tizenharmadik szimfonikus költemény húsz évvel később, Rómában keletkezett.

² Jean Chantavoine: *A szimfonikus költemény* (fordította: Peterdi Mária) *Bibliotheca Musica* 14, Zeneműkiadó, 1964, 13. o.

³ *Liszt évekig (olykor évtizedekig!) javította-csiszolgatta szerzeményeit; egy-egy műnek több változata is készült, pontosan jelezve Liszt zenekari komponálásának fejlődési állomásait.*

⁴ Nemes Nagy Ágnes fordítása

⁵ *Anakoréta: ókeresztény remete – az askézis sajátos formáit gyakorolták, pl. az oszlopos szentek egy oszlop tetején imádkozva töltötték életüket.*

⁶ Nemes Nagy Ágnes fordítása

⁷ *Hamburger Klára: Liszt kalauz*, Zeneműkiadó, 1986, 26. o.

⁸ *uo.*

⁹ *ua.* 42. o.

¹⁰ *Jékely Zoltán fordítása*

Novotny Tihamér

Somogyi György festőművész szigetei, avagy mi is az insula-filozófia?

Szigetszentmiklósnak és térségének ma két *kiemelkedően jelentős* festőművésze van: Somogyi György (1946) és Puha Ferenc (1951). S mindjárt hozzá is kell tennünk, ezt a minősítést nem érdemtelenül szerezték. Rajtuk kívül persze voltak itt más fontos művészelődök is, akikkel a sors inkább csak játszadozott, mintsem kegyeskedett volna: például az „alföldi iskolához” sorolható, az élete utolsó periódusában, elsősorban Paul Klee hatására letisztuló Nádasy János (1907-1989) és az önmagában mindig kételkedő, állandó önvizsgálatban élő, kifinomult érzékenységgű, választott halállal halt Kocsis László (1926-1972). Mindketten tanáreberek, Olaszországot (is) megjárt művészek – és milyen érdekes, tipikus s különös fejlemény –, képeikben a környezet-centrikus, táj- és emberszerető, nemesebb megnyilvánulásaiban mindig a lényegi kérdéseket feszegető alföldi festészetet a konstruktív, szerkezetes szentendrei törekvésekkel keresztező alkotók. Nem véletlen tehát, hogy Somogyi György a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola egykori növendékeként tiszteletből Kocsis Lászlóról, Puha Ferenc pedig Nádasy Jánosról írta szakdolgozatát.

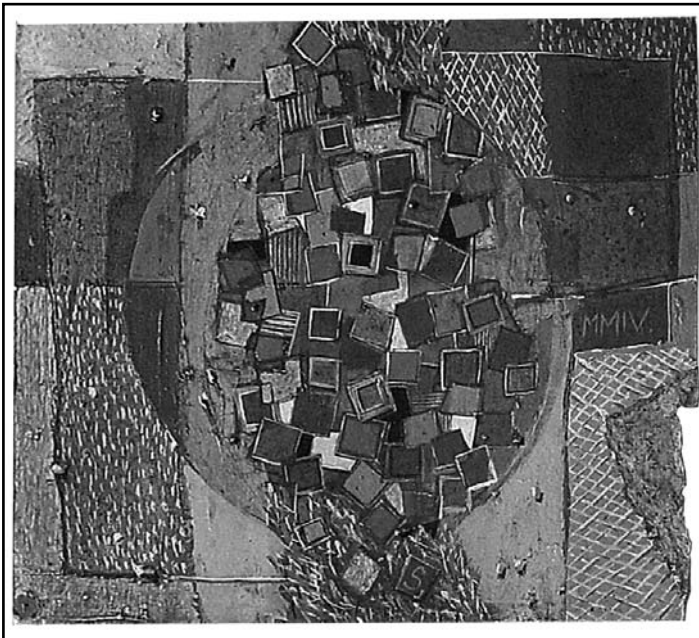
S folytatva a jelenkori művészettörténet óráit, azt is konstatálni kell, hogy a két pályája csúcán járó, világot látott alkotóember hallatlanul *szívós* és *következetes* munkával tudta csak elérni, (hogyan is lehetne másképp!?), hogy a semmi nevezetességgel nem bíró Szigetszentmiklós és térsége kikerüljön az ismeretlenség homályából. Ténykedésük közül a legfontosabbakat említve: 1982-ben megalakítják az *Insula*, 1994-ben pedig a nemzetközi kitekintésű *Patak* Csoportot, s ugyanebben az évben Szöllösi Nagy Klótild egykori igazgatónő közreműködésével létrehozzák a kiváló összetételű Baktay Ervin Kortárs Képzőművészeti Gyűjteményt a dunaharaszti B. E. Gimnázium és Vízügyi Szakközépiskolában, 2001-ben pedig, szintén *Patak* elnevezéssel, Egyesületet alapítanak, s még előbb, Kőszegi János vezetésével, ugyancsak *Patak* Galériát nyitnak (1999), amelyek révén kiállításokat, könyvbemutatókat és elméleti tanácskozásokat szerveznek a Szigetszentmiklósi Városi Galériában és Községi Házban, valamint a Kőszegi érdekkörébe tartozó „Faházban” stb. stb. A *szívós* és *következetes* munka azonban a művészi világuk beérésére, minőségére és megigazulására még inkább vonatkozik. Rendkívüli teljesítményüket tehát feltétlenül méltányolni kell.

Számomra Somogyi és Puha festészete úgy viszonyul egymáshoz, mint Vajdáé és Kornissé az 1930-as években. Egyénileg más-más vérmérsékletűek, a lírai absztrakció közös nevezőjére hozható stílusuk is eltérő, művészetük kiindulópontja azonban ugyanaz: a közvetlen természeti és építészeti környezetükből eredeztethető. Gyökereiket ugyanabba a talajba eresztették, a lombkoronájuk hasonló nagyságú, de különböző ékességű. Képtetjű ikreként, úgymond megértették a hely szellemét, amelyből egy új, az egyetemesség ajtajait nyitogató *genius loci*-t teremtettek. Mivel a Zempléni Múzsza 2004. márciusi száma már foglalkozott Puha Ferenc festészetével, most Somogy Györggyel is illendő lesz megtenni ugyanezt. (Ugyanakkor művészettopográfiai szempontból megjegyzendő, mindketten a Sárospataki Nyári Képzőművészeti Szabadiskola tanárai.) Nem véletlen tehát, hogy 2005-ben pályájuk egyik fénypontjaként,

mintegy mérlegre téve elért eredményeiket, *Kettős sziget* címszó alatt állították ki munkáikat a révkomáromi Limes Galériában.

De mit is jelent Somogyi György számára ez az úgynevezett *sziget*-, azaz *insula-filozófia* vagy *-program*? Mert tudtommal mégiscsak ő ennek az ars poetica-i kulcsfogalomnak a megalkotója. Az *insula* latin kifejezés, amely nemcsak szigetet és egy orvosilag meghatározott speciális sejtcsoportot jelent, de eredeti értelmében átvitt képesítésű antik városépítészeti fogalmat is takar, amely a keskeny síkattal, illetve az ámbitussal (nyitott tornáccal vagy folyosóval) elkülönülő, önálló házhelyre, zártkertes lakóházra vonatkozott. A szó mai használatakor egy-egy háztömbre, több, elválasztás nélkül egymás mellé épített ház együttesére is gondolhatunk. A lényeg tehát a körülhatárolásban, az elkülönülésben, a szigetszerűségben lelhető fel. Jellemző, hogy Somogyi művészetének induló, illetve hosszantartó korai korszakában, amelyre az említett mestereken túl igen nagy hatással lehetett Kmetty János, Barcsay Jenő és Kondor Béla, vagy esetleg (?) az Európai Iskola más mesterei is, úgymint Gadányi Jenő, Martyn Ferenc, Martinszky János, Vajda Júlia és Gyarmathy Tihamér, a kubisztikus megformáláson és szerkezetességen túl, gyakran zárt szigetrendszeret képezve lebegnek az absztrakció különböző fokozataiként meghatározódó, szerveződő, összefoglaló jellegű, mértani vezetésű, építészeti és a természeti formák. A *szigetszerűség* tehát mint architektonikus, geometrikus és organikus kompozíciós rendezőelv és mint képi szemléleti egész határozott tematikájú munkák sorozataiban jelenik meg festészetében, 1969-től egészen 1987-ig. Ezeket a tematikákat

Kompozíció

azok az újra és újra visszatérő, összefoglaló képcímek is jelezik, mint amilyenek a *Város*, a *Ház*, a *Kompozíció*, a *Cím nélkül*, a *Sziget*, az *Insula* vagy a *Bucka*. Több művét pedig egyenesen *Kocsis László emlékére* ajánlja, aki a Magyar Képzőművészeti Főiskola Tanárképző Tanegyetemén a mestere volt, s akit később atyai barátjának mondhatott, de ajánlhatta volna, például Paul Klee-nek is, akinek korszakalkotó művészete és *Pedagógiai vázlatkönyve* meghatározó erővel hatottak rá.

Az építészeti és a természeti látvány rajzosan szerkezetes elemei, a falusias és kisvárosias házak, tetők, ablakok, kapuk, kerítések, udvarok, kertek, telkek, buckák, halmok, fák, bokrok és égitestek (a Nap és a Hold) leginkább mértani síkokra bontott és abroszszerűen kiterített, halványabb vagy erősebb színek mentén kontúrozódó kis szigetei maguk is egy-egy nagyobb szigetcsoportot alkotva állnak össze a képmező oldal és/vagy felülnézeti pozíciókat egyszerre mutató, horizontvonal nélküli, imaginárius térben. Koncentrált összefogottság és kimunkált líraiság, ésszerűen tagolt, arányos vázszerűség és érzelemittas, finom háttérlelékrajz, elvont formák és fogalmi hangulatok, kemény színkontrasztok és lágy színharmóniák, szerkezetes lebegések és összesimuló, egymásba csúszó kristálylapszerűségek váltogatják egymást ezeken a képeken.

A '80-as évek közepétől kezdve azonban érzi, hogy minden érzékenysége ellenére foglyává vált egy nem igazán egyéni témavilágnak és képtideáknak, ezért még általánosabb alapokra, még elemibb és még egyetemesebb szerepkörű mikro-komponensekre szeretné építeni a saját, senki máséval össze nem téveszthető, folytonosan újjá- és újraépíthető festői univerzumát. A váltás 1987-ben történik meg. Talán Hans Hartung vagy P. Jackson Pollock hatására hirtelen elkezd gesztusképeket festeni – mindenesetre a francia lírai absztrakt és informel festészet, illetve az amerikai absztrakt expresszionizmus felszabadító élményét kétségtelenül érezni új munkáin (*Tél*, 1987; *Gesztus*, 1987; *Firka*, 1987). A dologban a legérdekesebb az, hogy Somogyi, vidéki és természetszerető ember lévén, azonnal felfedezi a hasonlóságot a szél zilálta fűcsomók és nádasok közléről szemlélt rajzos látványrészletei és a saját spontán kézmozdulatai között. Ennek ellenőrzésére mikrokozmoszos fotótanulmányokat is készít a Duna-melléki lápvilágok kusza zombékjairól, a folyóparti uszadékok halmazairól, a homokbuckák és az ártári területek hallatlanul gazdag vegetációjáról, valamint a fákon, bokrokban és réteken lakó különféle madarak káoszából rendet teremtő fészkeiről, hogy természeti tapasztalatait felhasználva megismételhessen valami hasonlót a műalkotásaiban (*Fészek a buckákon*, 1989; *Bucka*, 1989; *Nap*, 1989; *Hold*, 1989). Hovatovább mesterségesen létrehozott fű, sás, levél stb. halmaz-szituációk lefényképezésével, majd festészeti, grafikai átültetésével folytatja a káoszról és a rendről szóló jelanalíziseit. Munkásságára nézve akár szimbolikus értelmű is lehetne mindaz, amit a *Készül a fészek* (1995) című munkájában összegez. Itt ugyanis egy olyan deszkából, téglából és más törmelékanyagokból létrehozott kísérleti halmazhelyzetet konstruált, amelybe mint ha a régi világ dekonstrukciója is beleépült volna. Mintha a ház, a tanya, az „insula” összeomlott volna ugyan, de annak halmazati elemei éppúgy „építőkövekként” működnek egy új *fészekrakó* szituációban, mint a hajdani ház vagy városképekben a természetes kubusokból származtatott és levezetett geometrikus síklapocskák rendszerei. A város-, illetve a tájépítészeti fogalomköréhez kapcsolt „insula” jelentése tehát szélesebb, általánosabb alapokra helyeződött és *fészek-építő* programmá változott. A *ráció* és *emóció* világa beleolvadt a *biosz* és a *logosz* világába. A művész a természet jeleit és azok elképesztően változatos elemi konstellációit aprólékosan megvizsgálta, elvont ábécévé alakította, és rájött arra, hogy ebből az atomizált, képlékeny jelrendszerből – a teremtés mintájára – minden, ami lehetséges felépíthető és megvalósítható. „Egyfajta *bioromantika* ez – mondaná, ha élne Kállai Ernő –, amelynek törekvése, hogy a szellemet az »ősanyához«, az élet ősforrásaihoz és ősi ösztöneihez vezesse vissza.” – Majd így

folytatná. – „Az a tudat, amely megérti az én és a természet csíraszerű lényének és struktúráinak összefonódását, talányosan vonzóan érzi a mikro- és röntgenfelvételek látványát. Ezek éppoly ösztönzőek a bioromantika számára, mint az aktfestészetnek az anatómia tanulmányozása. (...) Megrendítő a művész számára, amikor az őscsíraszerű organikus struktúráknak ebben az erőjátékában ugyanazokat az alapfeszültségeket és ritmusokat éli át, mint amelyeket az a koncentráció tett meghitt ismerőssévé, amellyel saját egyéni lényének mélységeire figyel. Minél pontszerűbb a teremtmény növekedése, minél közelebb áll az ősnemzéshez, annál elementárisabb az a szellemi feszültség, amely saját létezésének egyszerű tényéből adódik. Tudatunk korlátai sehol sem húzódnak annyira közvetlenül és ijesztően a túlvilág határain, mint a mikrokozmosz megpillantásakor.” (Kállai Ernő: *Bioromantika* (1932), in: *Művészet veszélyes csillagzat alatt. Válogatott cikkek, tanulmányok*, Corvina Kiadó, 1981, 148, 150. o.)

Somogyi György tehát a '90-es évek eleje óta lényegében csak szigeteket és fészkeket rakva teljesen új alapokra helyezte művészetét [*Alba Insula*, 1992; *Kompozíció* (*Egy kép a műteremből*), 1993; *Fehér kép*, 1993]. Szemléletében nemcsak megújította, de újjáalkotva újra is értelmezte régi világát. Hagyományos kvadrát, illetve részekből álló összerakott vagy formázott vásznain, valamint vegyes technikával készített munkáin környezetének vizuális élményét átlényegítette, plasztikus világát színes jeltörmelékekbe és absztrakt formarendszerekbe integrálta, jelhalmozó kompozícióit azonos sűrűségű vagy lépték- és ritmusváltó, decentralizált felületi megoldásokat is alkalmazó, szín, fény, folt, vonal és formakadenciákkal is élő, rétegesen felépülő optikai képpé alakította (*Egy nap Böszörményben*, 1997; *Káosz és rend*, 1998; *Kompozíció*, 2000; *Az én szigetem*, 2001; *Kompozíció*, 2003; *Ovális képek*, 2004). Művészetében sajátos módon ötvöződnek az értékcentrikus alföldi festészet, az európai iskolás hagyományok és a francia lírai absztrakt és informel festészet, például Jean Bazaine, Roger Bissière és Alfred Manessier tapasztalatai és vívmányai. Munkássága valóban elismerést érdemel.

Kompozíció III.

Vitányi Iván

Amatőrművészet a mai Magyarországon

Az úgynevezett amatőrművészet a modern társadalom egyik érdekes és fontos jelensége. Méghozzá egyszerre több szempontból is: az egész művészeti élet, a társadalom mindennapi élete, az élet minősége, a felnővekvő nemzedék társadalmi beilleszkedése szempontjából egyaránt. Ez azt is jelenti, hogy rendkívül komplex jelenség. Ha az egészet akarjuk vizsgálni, filozófiai, szociológiai és pszichológiai vonatkozásban egyaránt sokkal mélyebbre kell ásni, mint amit az éppen jelen lévő amatőr művészeti mozgalmak adatai – tehát a most szóban forgó könyv is – mutatnak. Ugyanakkor azonban e meglévő mozgalmaknak éppen ezek a mélyebb összefüggések adják meg az igazi értelmét.

Filozófiai értelemben arról van szó, hogy az esztétikum, mint alapvető emberi érték, nemcsak a művészetben van jelen, hanem az egész emberi életben. A szép, a jó és az igaz egymás testvérei, egymás nélkül nem léteznek. Nemcsak a szorosabban vett művészet hordozza az esztétikai értéket, hanem a mindennapi élet, a viselkedés, az öltözködés, a ruházkodás, a lakás. De ott van az esztétikum a cselekvésben és az erkölcsben, az élet értelmességében, a közösséggel való kapcsolatban is. Ott van mindenben, amit az ember mond, vagy – tágabb értelemben a modern informatika és kommunikációelmélet nyelvén – amit az ember kommunikál. Ahogy a nyelvész, Roman Jakobson mondta, minden emberi mondatnak van egy „referenciális” és egy „poetikus” funkciója, minden emberi megnyilvánulásunk át meg át van szöve az esztétikummal. Még akkor is, amikor nem veszünk róla tudomást. A művészet maga csak mintegy sűrítője a mindig is jelen lévő poézisnek.

Éppen ezt vizsgálja a szociológia: hogyan él az esztétikum a társadalomban. A történelem kezdetén, a törzsi és népi társadalmakban a művészet nem vált szét az élet más jelenségeitől. A paraszti nyelvben nincs is rá szó, mind a művészeti, mind a kultúra terminusa későbbi eredetű. A paraszti gondolkodás és eszmélkedés ismeri a dalt, a mondókát, a használati tárgyak készítését, a táncot, de valamennyit az életbe szöve használja. Énekel és táncol a lakodalomban, a temetésen, a fonóban, munka közben (aratáskor), de nem tart színelőadást, koncertet vagy kiállítást. Nincsenek művészek (még kevésbé hivatásosok és amatőrök) meg nem művészek. A fejlettebb társadalmakban, mindenekelőtt az újkor polgári világában azonban szétválnak és többszörösen rétegződnek ezek a funkciók. Az egész életet a differenciálódás jellemzi, kialakulnak és elkülönülnek az egyes foglalkozások. Külön réteggé alakul az értelmiség, benne a művészek. És kialakulnak azok a csoportok is, amelyek már szisztematikusabban foglalkoznak a művészettel, mint a népi-paraszti társadalomban, de nem olyan szisztematikusán, mint azok, akik hivatásuknak is választják.

A két csoport között soha nincsen kínai fal. Különösen, ha azt is tudomásul vesszük, hogy a professzionális státus önmagában nem garantálja az értéket. Mindig lehetnek és vannak olyanok, akik foglalkozásuk szerint professzionista művészek, de műveik értéke csekély. (Ez a Mozart-Salieri ellentét örök forrása – bár Salieri persze csak Mozarthoz viszonyítva volt kontár, a szakmai tudásnak birtokában volt.) És mindig lehetnek, vannak olyanok, akik nem is akar-

nak a művészetből megélni, mégis a legmagasabb értéket teremtik meg. Mint például Franz Kafka, aki mindvégig megmaradt banktisztviselőnek, és művét meg akarta semmisíteni. Még azt is hozzátehetjük, hogy a két foglalkozásszerű ágazat között mindig is volt egy dinamikus feszültség. Olykor, amikor a profi művészet valamely műfajban megmerevedik, epigon jellegűvé válik, az amatőrök oldaláról jön a megújulás. (Így volt ez például a színházi életben vagy a táncban a 20. század elején.)

Érdekesek a számszerű összefüggések. Magam jó harminc évvel ezelőtt a zenei életben számoltam végig. A professzionista zenészek aránya (akik abból élnek és megfelelő végzettséggel rendelkeznek) a társadalomnak 2-3 százalékát alkotják. Amatőrzenével szervezeten a társadalom 10-15 százaléka kerül kapcsolatba. A zene valamilyen igénnyel rendelkező közönségét 20-30 százalékra lehetett akkor becsülni. Ezek az arányok azóta változtak valamit, részben a beat- és a popjellegű zenei műfajok előretörése, részben a telekommunikációs eszközök fejlődése által. A rétegződés azonban ma is fennáll.

Az amatőrművészet ily módon konkrét társadalmi funkciót tölt be. A társadalomnak a foglalkozásszerű művészeknél sokkal szélesebb rétege számára teremti meg az esztétikai kifejezés és az esztétikai öröm lehetőségét. Az ifjúság soraiban belőlük rekrutálódnak mindazok, akikből majd hivatásos művészek lehetnek, mindazok, akik értő közönségként fogadják be a művészetet, a felnőtt lakosság körében pedig ők az esztétikai érték tudatos hordozói.

Mindezt végiggondolva érthetővé válik az amatőrművészeti mozgalmak történelmi és jelenbeli jelentősége. Történelmi jelentőségéről is beszélhetünk, hiszen már a 19. században megtaláljuk kezdeteit (énekkarok, zenekarok, színjátszó körök formájában), a 20. században pedig minden nagy történelmi korszakban fontos szerepet vittek az új nemzedékek magatartásának kialakításában. Elég itt a harmincas évek nagy művészeti mozgalmaira (például a Kodály és Bartók szellemében megújult énekkari mozgalomra, a hirtelenül több száz csoportban szerveződő néptánc-mozgalomra) gondolnunk. Ugyanígy említhetjük, hogy a hetvenes-nyolcvanas években a drámai körök, a táncházak, a néptánccsoporthoz vagy a képzőművészeti körök munkájában szinte elemi erővel tört fel az a demokrácia iránti igény, amely aztán később a kilencvenes évek változásaiban öltött testet.

Nem naiv játszadozásról van tehát szó, hanem széles körű társadalmi jelenségről. A felnövekvő új nemzedékek nemcsak esztétikai értéket sajátítanak el, hanem a közösségi magatartás, a szolidaritás elemi formáit is, nemcsak magukat fejezik ki, hanem identitásuk megformálásába is itt kapnak segítséget. Anélkül, hogy ezt szüntelen és dagályosan kellene kimondani.

Aki részt vett ilyen munkában, tudja, hogy a fiatalok és felnőttek tíz- és százezreinek – nem túlzás: millióinak – nyújtott életre szóló élményt. Érdekes azonban, hogy erről sokszor megfeledkeznek. 1956 után sokan azt hitték, hogy az amatőrmozgalmaknak már vége, azokat csak felülről hozták létre. Nagy volt aztán a csalódásuk, hogy pár év alatt több tagjuk lett, mint bármikor azelőtt. 1970 körül meg arról cikkeztek a folyóiratok, hogy a népművészeti mozgalmaknak van vége, az új jelenségek (például a könnyűzene új hullámai) mindenestül elsodorták. Újabb csalódás érte őket: a táncház-mozgalom, a tárgyformáló népművészet nagyobb erővel jelentkezett, mint azelőtt. 1990 után is sok volt az aggódó, sőt sok volt a kárörvendő hang is. Ők azt gondolták, hogy az egész amatőrmozgalom a sztálinizmus terméke, nem lesz rá többé sem igény, sem szükség. És mit látunk: a mozgalmak ma is élnek. Mint ahogy élnek az Amerikai Egyesült Államokban, Francia- vagy Németországban és Japánban, meg Fekete-Afrikában és Dél-Amerikában, mindenütt más és más formában, más és más körülmények között, más eredménnyel, de mindenütt.

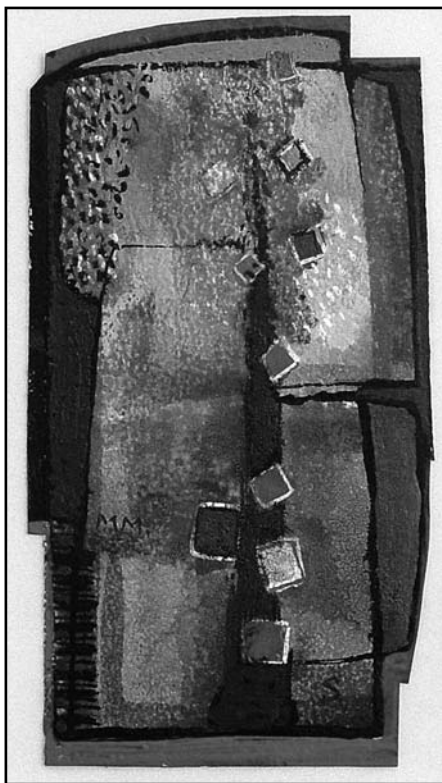
Igaz, sokszor nehezen, sokszor kínlódva, sokszor önmagukkal, sokszor meg új jelenségekkel birkózva. Éppen azért van ez így, mert élő, szerves jelenségről van szó. A társadalmi átala-

kulás maga is sok nehézséget hozott (többek között a külső körülményeket, tehát mindennek előtt a „fenntartókat” tekintve). Volt egy megrendülés, voltak, vannak és lesznek válságok is. Egészében véve azonban a mozgalom ma is szerves, rangos része az egész társadalom egyetemes művelődésének.

Ez a könyv képet igyekszik adni az amatőr művészeti mozgalom, pontosabban mozgalmak jelenlegi helyzetéről és problémáiról. Amint a mozgalom is sokszínű, sokszínű ez a kép is. Nem is mindig egyenletes, műfajok, irányzatok és olykor a szerzők szerint sem. De őszinte a kép, és így együtt áttekintést nyújt az egészről. Remélem, sokan forgatják majd haszonnal mind a mozgalmak résztvevői, mind támogatói, sőt talán azok is, akik eddig nem voltak közel hozzájuk, de most szeretnének többet tudni róluk. És talán segít majd a mozgalmak új sikereiben is.

(Alkotó emberek. Amatőr művészetek az ezredfordulón; főszerkesztő: Kovácsné Bíró Ágnes, szerkesztő: Tóth Zsuzsanna, társszerkesztő: Kiss László; kiadja a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Közművelődési Főosztálya, 2001; 2. javított kiadás: 2005)

Kompozíció

Cs. Varga István

Búcsú Gennagyij Ajgitól

Moszkvában 2006. február 21-én elhunyt Gennagyij Ajgi, a kétnyelvű-egylelkű csuvas költő. 1934-ben született, bibliai szegénységben, s később Moszkvában is a világ peremén élt és alkotott. 1960-tól az orosz nyelvet választotta költői nyelvéül. Kívívta csuvas és orosz költőtársai becsülését, lengyel, német, francia, olasz, angol költők elismerését. Csingiz Ajtmatovval együtt jelölték az irodalmi Nobel-díjra.

A csuvasok az óbolgárok és az egyik legnagyobb hun törzs, a szuvarok ivadékai – nekünk, magyaroknak szegről-végről rokonaink. A szuvarokat a perzsa krónikában fehér vagy ezüst hunokként emlegetik. Ennek a sokat szenvedett, maradékok maradékaiként mégis megmaradt népnek fia: Gennagyij Ajgi, akit már életében magáénak vallott Csuvasföld soknemzetiségű „Közép-Volga”-vidék és az „orosznyelvűség” jogán az orosz irodalom is.

Szülei „Hunnadi”-ra, vagyis a „Hunok fiá”-ra akarták keresztelni, de az akkori hivatalos szervek csak a hangzásban ehhez közel álló „Gennagyijt” engedélyezték. Apja verselő tanítóként az elsők között fordította csuvasra Puskint. Ajgi anyagi ágon sámánok leszármazottja. Gyerekkorától, főleg édesanyjától sok varázsigét, ráolvasást tanult. Versei 1949-től jelentek meg. Szülőföldjétől távol is tisztán megőrizte anyanyelvét, a csuvas szellemiséget, útra bocsátó népe lelkületét. A szellem kivételes embere egyetemes és csuvas nemzeti értékeket magas esztétikai szinten volt képes kifejezni, az univerzális ember és az univerzális Isten közt folyó párbeszédben. Hatalmas műveltséget szerzett. Mélyen ismerte a képzőművészetet, korunk Nietzsche-reneszánszát, a modernitásban szorosan összekapcsolódó Nietzsche és a történelmi emlékezet jelentőségét. Nem véletlen, hogy költészetét rokonnak érezte Malevics művészetével.

Lírájában eredeti módon egyesít három forrást: a csuvasok hagyománytisztelő kultúráját, az orosz avantgárd esztétikáját és a 20. századi francia költészet számos eredményét. A sokáig tiltott, majd nehezen megtűrt, de oroszokban népszerűvé sosem lett szabadverset művelte. Természet közeli lélek volt, művei a költői szó lélektiszta művészetével létfilozófiai mélységekbe világítanak. Természetszeretetében, világfelfogásában, poézisében a Mindenség rejtőzik, a transzcendencia szépsége ragyog. Nem dermedt magányba, sorsa ellen sem lázadt, nem perlekedett Istenével. Versvilága éltető szellemi és lelki energiákkal telített kozmosz. Szemléletének karakteres ismérve egy végtelen bizonyosság: a kegyelem áradó hite a történelemben, az emberiség üdvösség-történetében. Versei „konstruktívan” szerkesztettek, sosem kihűlt, élettelen alkotások. Saját ikonográfiájuk van, ikonszerű építkezéssel a művészetek ősi egységét teremti újjá. Nagy elődök, képzőművészek felszabadítóan hatottak rá. Művésze a csuvas sámánénekek, ráolvasások, mondókák, nyelvben megőrzött szellemi-lelki tapasztalatok mélységeiből ível az egyetemes kultúra magaslataira.

Az UNESCO-nak csuvas költészeti antológiát készített, a csuvasok történelmét, sorsát, kultúráját ismertette világnyelveken. Adyéhoz hasonlítható nemzetföltéssel népének reményhitét erősítette a megmaradásra. Csuvas költőtársaival kiadta a francia és a lengyel líra csuvas

nyelvű kincsházát. Pompás magyar lírai antológiát publikált, amely Bornemisztól Pilinszkyig és Csoóri Sándorig reprezentálja költészetünket.

Ajgi első magyar nyelvű kötete gondos válogatásban, Rab Zsuzsa és Oravecz Imre fordításában látott napvilágot, és méltán aratott kritikai elismerést: *A sámán fia* (1973). Spiritusz rektora volt az egri kiadású *Csuvas szó* antológiának (1985). Párizsban, Moszkvában, Berlinben is jelentek meg Ajgi-kötetek. Nálunk Páskándiné Sebők Anna szerkesztésében vehettünk kézbe Ajgi-kötetet, mégpedig Baka István, Cseh Károly, Zalán Tibor kiváló fordításában: *A sámán templomai, avagy korszakadék*.

Magyar vonatkozású versciklus bizonyítja: a magyar irodalom Ajgi számára áradó ihletforrást jelentett. „Magyar ciklust” alkotott. Többek közt Csontváry, Ady, Móricz, József Attila előtt tisztelgett nekik dedikált költeményekkel. Versírásra ihlette a *Cantata profana*, a *Hét krajcár*, Csontváry művészete és sorsa, Törőcsik Mari színészi talentuma, Radnóti mártírúma, Pilinszky intellektuális-spirituális költészete. Verset szentelt a tragikus sorsú költőelődnek, Mihail Szeszpelnek, akinek – a szovjet uralmi jelképek eltűnése után is – méltán áll szobra Egerben. (*Az inség zsoltárai* című Szeszpel-kötet 1989-ben Cseh Károly fordításában látott napvilágot.) Alkotó képfantáziáját az *Utolsó utazás. Wallenberg Budapesten 1988.* című költeményében, az eszmei, erkölcsi indítékokon túl, az „Úr választottjaként” tisztelt Wallenberg áldozatossága, Varga Imre szobrászművészete és számos egyetemes képzőművészeti és zenei inspiráció gyűjtötte fel.

Ajgi szellemi, lelki hidakat épített a csuvas és orosz irodalom, valamint a világirodalom között. Ő a tisztaság és lélek szerinti rend költője. Epilógusának fohásza: „*add Istenünk a csendet orvosul – / s ablakon túl az út kitarja kapuszárnyát / csapzottan és búsan száll a semmiségbe / >ennyi az egész< úgymond suttogásnyi >földi út<*”.

Gennagyij Ajgi versei

Városon túli ház

Konsztantyin fiamnak

titokkal zsúfolt Létünk
tündöklő
csodák otthona –

lélek
aranylik
ablak-négyszögében:

bomlik
a barka

– gügyörész
kisfiam –

s legbelül a szeplőtelen Ragyogásban két rejtelem
– nyíló rügy és nyíló értelem – egymásra lel

És: túl a réten virágzik a zab

ó az álom
maga a lélek –
mindig ott van
minden horzsolásban:
átszökik
a k ö z ö s örömnépébe
s a megmaradt
(nem emberi hangon énekel)
áztizegve
az e g é s z e n
egyre messzebb
virágzik

És: érintés nélkül

félni kell
a gyermeki ujjak és a zelnicemeggy
zsenge leveleitől is

mert:

rettenetes a világ – senki és semmi nincs:
Istenen kívül
(szállj magadba – és védj jól az eszedbe:
hatalmasabb Ő
a jósnáál!)

kivéve:

téged – tudhatod

Hosszú séta

erősödik
a nappal
Ragyogása
(levegő-alkotta
Teste
egyre nő)
a rózsák
visszataszító
sebében

Este

magányosan
ring egy kinyílt rózsza
mint ügyetlen csecsemő
ki ölelne tárt karokkal:
s nincs kit

(A verseket fordította: Cseh Károly)

A miskolci Új Holnap Stúdió bemutatkozik

2004 őszétől működik az *Új Holnap Stúdió*, a miskolci *Új Holnap* irodalmi folyóirat égisze alatt, a Miskolci Galériában, tehetséges fiatal irodalmárok részvételével. A tagok zöme középiskolás és egyetemista, akik különböző irodalmi pályázatokon tűntek fel. Az ő útjukat szeretnénk egyengetni, s ha nem is Esterházy Péter módján, bevezetni a szépirodalomba. Az irodalom, hisszük, birodalom – spirituális –, és nem iroda-lom.

Fiatalok, fiatalok, akikben a viharos tenger erejével hánykolódik a lélek, akikben télen is kiszöndül a rét, virágba borulnak a fák. A stúdió vezetőjeként elsősorban azt szeretném elérni, hogy az én szemüvegemen, vagyis a kívülálló szemén át lássák – no nem a világot, hiszen az az ő szemükkel nézve a legizgalmasabb és leghitelesebb, hanem a saját írásaikat, a lelkükből leledzett művet. Nem kis feladat, és nem is hálás, de ha sikerül elérnem, boldog leszek, mint ahogy örülök sikereiknek is. Mert sikerek vannak, és remélem, lesznek is még. Persze bizonyosan jönnek kudarcok is, amelyeket nehezebb elviselni. Erre is, arra is igyekszem őket fölkészíteni. S hogy kik ők? Íme:

Balajthy Ágnes a Lévay József Református Gimnázium végzős diákja. Első novellája az *Új Holnapban* jelent meg. Az idei sárvári Diákírók és Diákköltők Országos Pályázatán a tanulmány kategóriában első, novella kategóriában második helyezést ért el.

Bán Olivér idén végez a Miskolci Egyetem Bölcsészkarán, magyar szakon. Versei jelentek meg az *Új Holnapban*, a *Parnasszusban*, a *Spanyolnáthában*.

O. Bodnár István a Miskolci Egyetem másodéves gépészmérnök hallgatója. Az *Új Holnapban* több ízben szerepelt verseivel. Közölte őt az *Ezredvég* is.

Korpa Tamás a Herman Ottó Gimnázium végzős diákja. Versei jelentek meg az *Új Holnapban*, az *Ezredvégben*, a *Kapuban*. *Sion hegyén* című rockoperáját idén tavasszal mutattak be, miskolci középiskolások részvételével, a Diósgyőri Vasas Művelődési Központban. Az idei sárvári Diákírók és Diákköltők Országos Pályázatán a vers kategória első helyezettje volt, s idén is – nem először – megnyerte a miskolci Így írunk mi diák irodalmi pályázatot, vers kategóriában.

Siska Péter a Miskolci Egyetem bölcsész hallgatója. Verseivel az *Új Holnapban* mutatkozott be, szerepelt az *Ezredvégben* is.

Tatár Balázs János a Fényi Gyula Jezsuita Gimnázium tanulója. Először az *Új Holnapban* publikált, majd közölte őt a *Spanyolnátha* és az *Ezredvég*. Tagja a Célpont Csoportnak és a „kettőegészóközt” (performance) társulatnak. Társszerzője az *ÁlkárPátRáz* webáriumnak.

Viczai Henrietta újságíró. Első kötete *Hajnali kárhozat* címmel 2002-ben jelent meg, verseivel szerepelt az *Új Holnapban*, az *Ezredvégben* és a *Zempléni Múzsában*.

(A bevezetőt írta: *Fecske Csaba*)

Bán Olivér

Áramszünet

dél körül ritka
sűrű sötét
órák óta
nincs áram
a telefonomba próbáltam írni
de tömzsi ujjaimmal
jól elbénáztam
elszállt az egész
talán most sikerül
nézném a meccset
szerinted is
azt kellene inkább
de nincs áram
szédülök a szomszéd
szivattyújának a szagától
a Tisza már nála is
a pincében van

0. Bodnár István

szokásom

megnézem a hajléktalant
jövőbeli munkám

felkelek
majd egy nap
szokásom
papucs
keresése
kihívásoknak
engedek
majd s
ki (is) megyek
szokásom

kicsiket
harapni (csak úgy)
ellenségből
meg
egészséges
táplálkozás
(h)a kit
szeretek
abból
nagyot...
szokásom

felkelek
egy nap majd
étkezem
jövök
megyek török
törnek
elfogadok
cselekszem
élek?! mert
szokásom

Korpa Tamás

Kant mester a tengerről álmodik

Torna felett repedt el a tenger központi boltozata; csapdosta vad hullámain, zöldes rojtjait lebegtette a felhők közül. Egy biedermeier-pillanat.

A Dekkán-fennsíkon láttam ily összegubancolódott szeleket, égtájakat, égöveket üvöltöni. Az egek csatornáján kettős kötéssel biztosítva eresztették a meghegesztett Bárkát. Spielberg és Vilnius között kiszakadt a vitorlából egy vászongalamb a Skandináv fenyvesek irányába, majd hirtelen koordinátákat váltott s befűrődött a sztratoszférába. Többé sohasem láttam gesztenyebarna szemét – jól emlékszem.

Gyakorta mondogatták: Königsberg partjaihoz bilincseltek a tengert. Sose láttam a martalóc apályt, ahogy kítakarja a korhadt hajóroncsokat szemlére délután három órákor. A tenger itt van a nyomomban, utánam lohol, agancsos viharokat ringat tér és idő állandó viszonylagosságában biztosan. A tenger a szemedben kéklík, búgó kagylóhéjjak őrzik ujjlenyomatát. A felhők közé folyatták a tengert: függőlegesen hullámszik az északi sarkon, vagy talán csak a bizonytalanság tükröződik vissza a jégről.

Olvad a Hold, vékony sarló, Amazónia fáiba beletörnének fogai talán. Holnap ár lesz, vagy megsüllyednek a tektonikus lemezek s beszívja a magma a tengert, csillapítani szomját. Ósrobbanás lesz: amit nem láttam sose volt, csakhogy álmomban nagy víz lehettem, hömpölyögtem a partokat élvezve. Königsbergtól néhány lépés a kikötő -egy hajóra sem emlékszem egész életemben. De a gesztenyebarna szemű vászongalamb az én utamat járta, s a szemem volt maga a tenger.

Siska Péter

Rövid napok

Merül az égbolt,
alkonyként hasad a határ –
a Nap vádlón,
szavak nélkül ácsorog
a távolban,
akár egy átázott
öregasszony.

Horizont

Kiürült fény járja
a folyosókat,
magában suttogva –

bezárt ajtók dallama.

Egy vörös alak int:
hangokká süllyed a szó,
s odakinn egyedül

ébred a horizont.

Úton valahová

Az idegen fák
mögött
egy háztömb imbolyog;
nevektől részeg a szél.

Az ablakok kacagnak,
s láz-kabátban
bolyong a Hold:
lezárt utca minden perc.

Tatár Balázs János

nyolcféleképben

I.

Cravalli: A városra ereszkedve (1939)

átitta a zilált önmagát belém
 zuhanáskor csendben maradt
 várta hogy az elkerülhető
 elkerülhetetlenbe váltson
 mint ahogy mi is egyesből
 rükvercbe

II.

Vajda: Ikonos önarckép (1936)

csak a szentség hiányzik kezemből
 a háttérben hagytam
 mégis
 glóriámat teszem elétek

III.

Verescsagin: A háború apoteózisa (1871)

a keselyűknek túl kemény vagy
 hozzám se voltál gyöngédebb
 koponyádon rágcsálnak
 tudom hogy ott vagy
 tudom hogy ott
 tudom hogy
 tudom

IV.

Whistler: Noktürn kékben és ezüstben (1872)

odaát még fénylik
a horizont meg gömbölyded
formáid nem fékezem
a vízen egy folt ring
talán csak hullád az
nem tudom

V.

Balla: Elvont sebesség és zaj (1913)

most a fényekbe kerültél
a vérközeli lázálmodba
most a kanyaron túli valóság
ejtett rabul
feléd akarok fordulni
feléd akarok fordulni
feléd a karok fordulnak

VI.

Picasso: Avignoni kisasszonyok (1907)

csendéletembe kúszol megint
megsokszorozod magad
hogyminden egyes nő képében
a v i g n o n i n a k tetteve alakod
szétzúzd bennem azt a kis
morfondírózó egyveleget

VII.

Munch: A sikoly (1893)

ultrán túli vonyítás hallik ki
 a világ amplitúdója vele leng
 hajlataik megnyúlásra készülnek
 bennük nyúlok én is utánad
 hogy egy s i k o l y b a n egyesüljünk

VIII.

Magritte: Hamis tükör (1928)

és én mégis belenézek
 elveszek benne
 hamis
 valódinak hiszem
 hamis
 felhők közé emelkedek
 fehérék közé
 hamis
 valódinak hiszem
 hamis
 sötét vár az origóban
 hirtelen-sötét
 valódi
 hamisnak hiszem
 valódi
 a könny a felhőkön túl van
 belőlük művé alkotom
 valódi
 hamisnak hiszem
 valódi

Viczi Henrietta

Előtte*(Ráosztinak)*

Végső soron minden kiderül...
A lángot formáló ujjakat láthatod,
Végignézheted a mindentudó csöndben,
Hogy ágyad mellé térdepel a fájdalom.

A halál nem köszön,
Csak mint jó postás előbb érkezik,
Hozza a keretezett leveleket,
És önmagunkkal szembesít.

Miattam lettél hitehagyott.
A szó a szádból megszökött.
Pedig ezerszer kérdezted: mikor jössz nekem,
S gondoltam jól elvagy két korsó sör között.

Lassan kitagadod magadat az életből,
Rozsdás árnyad a küszöbön.
S ha öröksége is van is ez ötvennyolc évnek,
Talán csak annyi: köszönöm.

Végső soron minden kiderül.
Tudjuk a halál nem köszön,
A szó a szánkból megszökik,
Rozsdás árnyunk a küszöbön.

Balajthy Ágnes

Utazás

Fáradtan ültünk a vonaton. A Balaton még látszott az ablakból, hatalmas táskáinkat csak nagy nehezen tudtuk felpakolni a csomagtartókra, aztán Zsuzsa a vállamnak dőlt, és már aludt is. A fiúk ugyanezt tették.

Tulajdonképpen úgy terveztük, hogy utoljára még hülyéskedünk egyet itt a vonaton, úgy teszünk, mintha nem találnánk a jegyünket, és az örületbe kergetjük a kalauzt, jobbnál jobb zenéket hallgatunk és hangosan énekeljük őket hogy a folyosón álldogálók szúrós pillantásokat vessenek ránk, de aztán nem lett az egészből semmi: a többiek egymás vállára dőlve szundikáltak, én meg az ablakon bámultam kifelé és a tegnapi éjszakán gondolkodtam, ami miatt ma olyan álmosak vagyunk, a tegnapi éjszakán, aminél szebb még nem akadt az életemben. Talán csak egy: mikor először láttam a tengert. Akkor nagyon készültem az élményre, de nem olyan volt, mint amilyennek akaratlanul is elképzeltem, nem az a pálmafás-jachtos azúrkék pocsoya, hanem a hideg és félelmetes Balti-tenger. Egész éjszaka ott álltam pulóverekbe meg kabátokba burkolózva a monumentális luxushajó fedélzetén, néztem a vizet, ami olyan gyilkosan nyugodt volt, olyan hatalmas, és úgy félttem, mint tán még soha, de aztán keleten lassan elpirult az ég, a többiek is körém gyűltek, és már nem félttem, csak bámultam azt a zöld foltot a messzeségben, amiről azt mondták, hogy Helsinki.

Jó volt akkor a füledt, csupa verejtek- sör- és műbőrszag vonatban ülve a jeges frissességre gondolni, de én tulajdonképpen a vonatszagot is szeretem, és azt éreztem, hogy mégiscsak az utolsó szárszói éjszaka volt a legszebb. Kiszöktünk a táborból, azaz valójában nem szöktünk, senkit sem zavart, hogy nem vagyunk benn, de azért mégis szöktünk, a főkapu helyett úgy másztunk át a kerítésen, mint az ötödikesek a napköziből menekülve, aztán leereszkedtünk a partra. Sorra beültünk minden helyre, pocsek borokat ittunk, és hatalmasakat ettünk, részeg német turistákkal beszélgettünk Hindenburg és Hitler viszonyáról, később megsértődtek, mert az egyik fiú szidni kezdte a Bayern Münchent, de nem, nem ez volt a lényeg, hanem a hajnal a vízen. Kettő körül döntöttünk úgy, hogy bemegyünk a tóba. Nem volt hideg, csak kellemesen hűvös, sima és megnyugtató. Majd egy órát gázoltunk a vízben, míg végül találtunk egy stéget, egy igencsak rozoga és megviselt faalkotmányt, ami azonnal megtetszett nekünk, olyan matulabácsisan nézett ki. Nagy nehezen felmásztunk rá, aztán reggelig csak feküdtünk rajta, és bámultuk az eget, ami lila volt, mély lila, a tó is csupa ibolyaszín és némaság, csak a nádasban mozgott néha valami. Lassan kezdett el pirkadni, vadkacsák úsztak előttünk, ügyet sem vetve ránk, az északi part egyre tisztábban derengett a hajnali ködben, s mi magunkba szívtunk mindent, a vizet, a napkeltét, a vadkacsák tollainak színét. Nem beszélgettünk semmilyen fontos dologról, halkan folytattuk a baromságainkat és a piszkálódást, de azért pontosan megjegyeztünk mindent, a fűrészporszagot, a szálkák szúrását, vizes bőrünk nyomát a deszkákon, mert éreztük, hogy ez most mennyire irtózatosan szép, és mennyire fontos lesz egyszer, és hogy ha valaki majd a fiatalságról beszél nekünk, akkor tudjuk, hogy ez volt az.

Mikor végül lekaszálódunk a stégről, már reggel volt. Egy szót se szoltunk egymáshoz, kicsit szégyelltük magunkat és szomorúan ballagtunk vissza a józsefáttilás sínek mellett. Ezért aludt hát mindenki a hazafelé úton, én is megpróbáltam szundítani, de nem tudtam, az utazás öröme pezsgett bennem, és arról ábrándoztam, hogy milyen is volt idefelé. Akkor is rekkenő volt a hőség, a pályaudvaron az a tömeg nyüzsgött, amit úgy imádok, kisgyerekek, mosolygós négerék, hátizsákos hippik és ideges öltönyös alakok áradata, a vonatom is tömve volt, balatoni csúcsforgalom, az utat a peronon kuporogva töltöttem, egy nagymamakülső asszony hűtőládájának dőlve, félig egy megállapíthatatlan nyelven beszélő szakállas fickó ölében, köttem micimackós hátizsákos kislányok szorongtak, azzal kötöttem le őket, hogy befonhatták a hajamat, fölöttem az apjuk itta egyik sörét a másik után, a sörhab néha a térdemre csorgott, de nem vette észre, csak azt látta, hogy Salingert olvasok és elmesélte, hogy sráckorában az volt a kedvenc könyve.

Azt hiszem, még soha nem voltam egy helyiségben annyi emberrel összezsúfolódva, mint akkor, de az utazásban pont ez a jó: hogy majd megdöglessz a melegben, elzsibbadt minden tagod, arra sincs hely, hogy megmozdítsd a kislábujjad, a térdedre Borsodi csorog, és akkor valaki borostásan, törődötten és lehangolóan negyven évesen arról kezd el mesélni, hogy sráckorában nem akart más lenni, csak Holden Caulfield.

Közben már rég elhagytuk a Balatont, a vagon teljesen megtelt, összébb húzódtunk, hogy egy kisfiú még beférjen a fölkébe, aztán nemsokára ő is elszundikált, csendesen néztem a többiek fáradt, izzadó arcát, ahogy egymásnak dőlve szinte ájultan aludtak, egyre mélyebbre és mélyebbre hatolva abba a másik világba, ami bizonyára tele volt a nyárral, naptej-illattal és lustán csapkodó hullámokkal, de én nem most nem vágytam erre, hanem futást akartam, száguldást, bármit, ami kaland: a fölkébe zárva ezt nem tehettem, hát csak ábrándoztam a szabadságról, Erdélyről, a stoppolásról. Szabadság, Erdély, stoppolás: erre gondoltam, és máris cikáztak körülöttem az emlékek: sátorozások, nedves, zöld erdők, poros országutak, lerobbant Dáciák és lovas szekerek. A stoppolás az utazás művészete, ezt már Kerouac is tudta, de én csak akkor ébredtem rá igazán, mikor egy fesztivál után kialvatlanul, piszkosan és lesülve álltam ki az út szélére, valami furcsa vakmerőség hatására teljesen egyedül, úgy, hogy tudtam, majd négyórányi út vár rám. Nem messze tőlem egy hasonlóan megviselt csiki fiú próbálkozott, elmesélte, hogy már két órája áll itt, s aztán együtt várakoztunk egy plakát hátoldalára mázolt Harghita felirattal, csak álldogáltunk és álldogáltunk a fáradtságtól majd eldőlvén a rekkenő hőségben, a ránk ügyet sem vető autósok által felvert porfelhő közepén, úgy éreztük, hogy sose ér véget ez a gyilkos délelőtt, hogy a tűző naptól csontjaink végül megolvadnak, s szétfolynak az aszfalton, mikor hirtelen lefékezett mellettünk valaki. Egy pillanat, s már egy fekete Mercedes légkondicionált belsejében ültünk két öltönyös-nyakkendősférfival, akikkel egész úton a kolozsvári irodalmi életről beszélgettünk. Hát igen. Stoppolás nélkül ilyen dolgok nem történnek az emberrel.

A vonat lassan begördült Pestre, a többieket felráztam, elkezdtünk lázasan pakolni, aztán leverekeztük magunkat valahogy, és ott álltunk a pályaudvaron. Belekezdünk még valami blőd beszélgetésbe, de már éreztük, hogy a közös útnak itt a vége, s ez olyan furcsa volt. Habár Zsuzsa meg én az egész hetet a fiúkkal töltöttük, mégis idegenkedtünk egymástól egy kicsit és finoman adagolt szurkálódással tartottuk meg a három lépés távolságot. A fiúk most sután megöleltek, pusztit adtak, morogtak valamit arról, hogy jó lenne ugyanígy együtt jövőre is, aztán eltűntek az aluljáróban. Nemsokára én is elbúcsúztam Zsuzsától, és elindultam a Keletibe. Volt még időm a miskolci gyorsig, hát csak ültem egy padon, éhesen, mert pénzem már jegyre is alig maradt, és tovább álmodoztam. Szeretem a Keletit, talán mert pont olyan megviselt, piszkos és valahol mégis szép, mint a szülővárosom: annyiszor ültem már itt, hogy szinte

otthon érzem magam, ismerem ezt a szagot, ezeket az arcokat és ezer meg ezer emlék bújik itt elő belőlem. A pályaudvarokról mindig annyi minden eszembe jut; a Déliről persze maga a Balaton, mintha a tizedik vágány mögött már ott lebegne a vize, a debreceni viszont annyira hihetetlenül csúnya, érkezéskor mindig azt érzem egy percre, valahol Oroszországban vagyok, nem is tudom mért, Oroszország biztos szép. Ha a szegedit látom, félek és a halálra gondolok, emlékszem, tavasz volt, az aszfalt csillogott a reggeli záportól, és a lány testét nem is láttam, csak azt, ahogy a vérét súrolják a sínekről. Az eső nem tudta lemosni. De ha a szegedi a halál, a csopaki talán a szerelem, a barátnőm úgy ölelte meg ott a kedvesét, hogy mindenki, aki látta őket, kénytelen volt hinni valami szerelemfélében. És a sárospataki a gyerekkor: a tábor, amit már rég kinőttem, de mégse hagyom ki soha, s ha megérkezek, boldogan érzem, hogy a levegőnek még mindig vattacukor íze van. Az otthoni pályaudvarra viszont nagyon büszke vagyok, a Tiszai maga a rock, annyit énekeltek róla, a dallamokat sose tudom kiverni a fejemből, ha onnan indulok valahova. A Keletiről csókok jutnak az eszembe, ízük a számban csak cappuccino, nem méz és áfonya, de azért édesek, és egy kicsit mindig nehéz otthagyni őket, akkor is az volt, egy órányi várakozás után.

A vonat nehézkesen döcögött velem haza, úgy vonszolta magát, mint valami sebzett állat, és minden megállóban megállt, hogy erőt gyűjtsön. Lassacskán elkezdett alkonyodni, egyedül voltam a fülkében, fáradtan bámultam a repedt ablaküvegen keresztül a frissen learatott búzamezők szénakazlait, behunytam a szemem, egy téli éjszakára gondoltam, mikor egy puha és meleg vonatfülkében utaztam át Lengyelországot, odakinn hideg volt és mesekönyv-tél, szikrázva hullott a hó a szénfekete égből, félttem, remegtem, mert annyira egyedül voltam, úgy szerettem volna, hogy valaki leüljön mellém, és nem jött senki, de azért mégse rádióznám ki azt a lengyel éjszakát az életemből soha. Valahol Füzesabonynál aztán emberek özönlötték el a vonatot, hozzám egy házaspár ült be a kisfiukkal, egy öregember, meg egy kurva. Igazi, hamisíthatatlan kurva volt, elképesztően rövid szoknyában, gyilkosul magas sarkú cipőben, agyonfestett hajjal, a vastag tus mögött fáradt és szomorú volt a szeme. A kisfiú élvezte az utat, megállás nélkül fecsegett, mesélt és bohóckodott, látszólag a rá nem igazán figyelő szüleinek szánta a vicceket, de azért valójában nekünk, idegeneknek szólt a játék, s néha egy-egy röpke mosollyal éreztették is vele, hogy figyelünk, és hálásak vagyunk. Már nem sokkal Miskolc előtt kezdett el azon tanakodni, hogy mit is vegyen a szülinapi pénzből, távcsövet, vagy inkább játékpuskát.

– Távcsövet, mindenképpen távcsövet – szólalt meg hirtelen a kurva, aki egész eddig hallgatott.
 – A puskával csak ölnék az emberek, gyilkolásznak mindenkit. A távcsóval viszont láthatod a csillagokat.

– Bizony – csatlakoztam én is. – A csillagok sokkalta érdekesebbek.

Akkor már lehetett látni a város fényeit, kora este volt és kicsit hűvös, megborzongtam, mikor leszálltam.

Most itt ülök a buszszomon, már tényleg csak néhány perc és otthon vagyok, remélem, a kisfiú a távcsövet választja, de ez az egész élet mégiscsak szomorú, már Szárszó se igazi, csak valami, amire lehet emlékezni a szegedi Anna Karerina meg az erdélyi Dáciák között, és lassan csak Zsuzsa marad, aki igazi barát, de elfelejtem sok-sok ember nevét, akiket ott szerettem, lassacskán aztán az arcuk is elfelejtem, felissza őket az idő, és ha ilyen dolgokra gondolok mindig közel állok ahhoz, hogy elbőgjem magam. Aztán eszembe jutnak a húgaim, akik néhány perc múlva majd a nyakamba ugranak, anyukám, aki sztrapacskával vár, a szomszédok, akik holnap majd átjönnek köszönni, és a hátam mögött kitérgetik hogy hol voltam megint, és hogy is telhet nekem erre a sok mászkálásra, és már nem akarok sírni. Egyébként is: néhány nap, és már megint egy pályaudvaron fogok állni. Indulásra készen.

Takács Béla

Humánium és hivatás

Száz éve született Szabó Gyula

Szabó Gyula, a Sárospataki Református Kollégium Gimnáziumának egykor nagyhírű igazgatója 1905. november 22-én született a mai Szlovákiához tartozó Ung megyei Csicsserben. A kurtanemes Szabó-család tagjai közül egyik-másik vezető szerepet játszott a falu és az egyházközség életében. Önéletrajzában írja: *„Családunkban régi tradíció volt, hogy egy-egy fiút, nemzedékről-nemzedékre elküldtek Patakra tanulni. Így kerültem én is Patakra 1916 őszén, tanítónk Bóczér István és lelkipásztorunk, dr. Magda Sándor ajánlatára és biztatására.”*

Az ősi pataki gyakorlat elevenedik fel Szabó Gyula önéletrajzának sorai nyomán: lelkipásztor és tanító ajánlja a szülőknek, hogy adják be diáknak az eminens tanulót a pataki iskolába. A történelem folyamán sok száz parasztyerek indult el az ország különböző részeiről a Kollégium felé, hogy többre vigye, mint az apja. Nem a faj, a néptől való elszakadás motiválta ezt az igyekezetet, hanem a kiválasztódás szép törvénye: tovább tanulni, magasabb szinten szolgálni azt a népet, ahonnan származott.

Szabó Gyula első otthona Patakon Novák Lajos teológiai tanár gárdája lett. Később két évig a Darab-, a Rehó-, majd a Deák-gárdában, és rövid ideig a Maklár-gárdában is lakott. A legkedvesebb tanárai Karádi György, Csontos József és Batta István voltak. A gimnáziumban jeles tanuló volt, de az érettségén két tárgyból, latinból és természetrajzból, csupán jót kapott. Vakációi – mint annyi más hozzá hasonló parasztyermeknek – munkával teltek. *„Rendszeresen segítettem az otthoni mezői munkálatokban, kaszáltam, arattam, csépeltem.”* – írja.

1924 szeptemberében beiratkozott a pataki teológiai akadémiára. Tanárai előtt már felvételkor említette, hogy idővel szeretné megszerezni a tanári oklevelet is, mert első-sorban a nevelői, oktatói munka iránt érzett magában kedvet és elhivatást. A teológiára azért iratkozott be, mert lelkipásztora is akart lenni a reá bízott ifjaknak. A teológus Szabó Gyula indexe meglehetősen unalmas, mert szinte kivétel nélkül jeles és kitűnő osztályzatot találunk benne. Ezeket a szép eredményeket akkor értékelhetjük igazán, ha tudjuk, hogy teológus éveit menekült diákként töltötte Patakon. Szülei és testvérei a Csehszlovákiához csatolt szülőfaluiban maradtak, ő csak szökve juthatott el hozzájuk. A határátlépések izgalmai később is felbukkantak rossz álmaiban.

A lelkészképesítő vizsgák sikeres letétele után egy időre megvált Pataktól, hogy a régi diákokhoz hasonlóan külföldi egyetemet látogasson. Az angol nyelv iránti rokonszenve már teológus korában megmutatkozott. Az óraadó Forgács Gyula pataki lelkipásztor ösztönzésére határozta el magát, hogy mint ösztöndíjas Edinburgh-be megy. 1928-ban elnyerte a skót református egyház ösztöndíját, és az Edinburgh-i kollégium diákja lett. Itt nemcsak a teológiai előadásokat hallgatta, hanem járt a filozófiai és pedagógiai szakokra is. Külföldi útjáról hazatérve a pataki iskola anyagi támogatásával beiratkozott a Pázmány Péter Tudományegyetemre angol-latin-történelem szakos tanárjelöltnek. Alig végezte el az egyetemet, amikor 1930-ban a minisztérium egy évre Aberdeenbe küldte angol nyelvi tanulmányainak folytatására. Itt

nyelvészeti, irodalmi, filozófiai és pedagógiai tanulmányokkal foglalkozott. Szabó Gyula azonban csak fél évet tölthetett külföldön, mert a pataki iskolának szüksége volt rá. Ennek az a magyarázata, hogy 1930 szeptemberében lerakták a pataki Angol Internátus alapkövét, s az intézmény, egy év alatt felépülve, a következő tanév elején megnyitotta kapuit. Szabó Gyula azzal az ígérettel, hogy az egyetemi tanulmányait itthon befejezheti, visszatért Sárospatakra, és 1931 szeptemberében elfoglalta tanári állását. Angol és magyar nyelvet tanított különböző osztályokban. Neve ettől kezdve összeforrt az Angol Internátus és az angol nyelvoktatás történetével. Az intézmény létrehozásával a pataki iskolának az volt a célja, hogy olyan református magyar ifjakat neveljen, akik szigorú valláserkölcsi alapon állva, a nemzeti műveltség történeti fejlődésének eredményein iskoláztatva, az angol nyelvi készségük és a sportokban való gyakorlottságuk révén az angol felső iskolák egyenjogú rendezés hallgatói és külföldön a magyar nemzeti érzés értékes munkálói lehessenek. Ebbe a nagy munkába kapcsolódott be Szabó Gyula. 1934-ben megnősült: feleségül vette szülőfaluja lelkipásztorának, a későbbi felvidéki református püspöknek, Magda Sándornak a leányát, Saroltát.

Az 1934-es év más szempontból is jelentősnek bizonyult életében: a nyugdíjba vonuló Elekes Imre helyett, 29 évesen, megválasztották az Angol Internátus igazgatójává. A nyelv tanításában olyan eredményeket ért el, hogy a növendékek angol nyelvű színelőadásokat tartottak, önképzőkört alapítottak, sőt angol nyelvű újságokat szerkesztettek. Egy 1937-ben Patakra érkező brit parlamenti képviselő ezeket mondotta: „*Legnagyobb élményem magyarországi tartózkodásom alatt kétségkívül a sárospataki látogatásom volt. Nagy-Britannián kívül sehol nem láttam ilyen jól megvalósított angol nevelést, mint Patakon.*” Ennek nyomán Szabó Gyula 1937-ben három hónapos tanulmányútra Cambridge-be utazhatott, ahol továbbképző tanfolyamon

vett részt. Visszatérése után még nagyobb erőfeszítéseket tett az angol nyelv tanítása érdekében. Erről a munkáról a külföldi lapok is megemlékeztek, hasonlóképpen az angol nyelven előadott Shakespeare-előadásokról is. 1939 tavaszán újra három hetet töltött Angliában. Ez volt az utolsó külföldi útja, mert többet nem távozott el Patakról, kivéve 1951-et, amikor az édesanyja temetésére ment át Csehszlovákiába.

A második világháború viharai 1944 végére elérték Sárospatakot is. Aki tehette, menekült nyugat felé. Szabó Gyula azonban itthon maradt. Ahogy nem hagyta el Patakot a háborús időkben, éppúgy ragaszkodott az iskolához a békés állapotok bekövetkezése után is. Ezt azért hangsúlyozzuk, mert 1946-ban a vallás- és közoktatásügyi államtitkártól bizalmas levelet kapott, amelyben az államtitkár felajánlotta számára a debreceni tankerületi főigazgatói állást. Az államtitkárnak további tervei is lehettek vele, mert levelének utolsó mondata így hangzik: „*Szeresd a magyar nevelés ügyét általánosságban és úgy, mint Sárospatakot, és gondoldj arra, hogy a debreceni főigazgatói székből könnyebben tudnálak oda hozni, ahol én is szívesebben szeretnék látni.*” Szabó Gyula azonban Patakon maradt, és 1947-ben, Tárczy Árpád lemondása után, az iskola főhatósága őt választotta meg a gimnázium igazgatójává. Urbán Barnabás közigazgató e szavakkal köszöntötte: „*Kipróbált munkássága, jelleme, bölcsessége, tudása és egész egyénisége a legteljesebb biztosíték számunkra, hogy méltó utód került a megüresedett tisztségbe.*” Szabó Gyula igazgatóvá történt megválasztásával egyidejűleg lemondott az Angol Internátus vezetéséről, helyette Maller Sándort bízták meg az igazgatói teendők ellátásával.

Mozgalmas, népünk történetében, társadalmi életünk fejlődésében súlyos változásokat hozó korszak elején vette át az igazgatói tisztelet Szabó Gyula. A kezdeti időkben még érvényre juthattak a pataki főiskola angol orientációs hagyományai, még működhettek született angol tanárok az Angol Internátusban,

a gimnáziumban. 1947-ben a British Council pedagógus tagjai, angol vendégek, háromhetes angol nyelvi és művelődési tanfolyamot tarthattak Sárospatakon. A növendékek angol nyelvű színelőadást rendeztek a városban, sőt Budapesten is, időnként angol, amerikai zászló lengett a főiskola homlokzatán, mert a követek itt tartózkodtak. Szabó Gyula azonban bölcs előrelátással megérezte, hogy ez az út előbb-utóbb lezárul a pataki iskola előtt. Az 1948. február 18-án tartott értekezlet megnyitó beszédében kijelentette: *„Iskolánk eddig is sokat tett a demokrácia célkitűzéseinek munkálásában, de még határozottabban ki kell nyilvánítanunk és meg kell bizonyítanunk minden munkánkkal, hogy iskolánk a demokrácia mellett áll, s annak ügye a mi ügyünk is. A haladás útját kell járnunk teljes szívvel és odaadással, mint ahogy őseink is mindig ezt tették. Igyekezzünk azért a demokrácia szolgálatában végzett és végzendő munkánkat még eredményesebbé tenni. A múlt dicsőségének és szolgálatainak puszta emlegetése nem viheti előbbre az életet. A nevelők építő, hívő, új utakat kereső és heroikus lelkületével kell szolgálnunk a magyar életet, jobban mint valaha.”*

Megérzése igaznak bizonyult. 1950-ben államosították a tanítóképzőt, 1951-ben bezárták a teológiát, s végül 1952-ben államosították a Sárospataki Református Kollégiumot és gimnáziumát is. Ez oly nagy lelki megrázkódtatást jelentett számára, hogy életében először gondolt arra, elköltözik Patakról. A kollégium iránt érzett szeretete és ragaszkodása azonban erősebbnek bizonyult. Elhatározta tehát, hogy tanártársaihoz hasonlóan tovább szolgálja azt az intézményt, amely – ha más formában is – de csak a pataki iskola maradt, s a tudomány e fellegvárában volt mit megőrizni.

Amikor Szabó Gyulát az államosított pataki gimnáziumban az iskola felsőbb szervei igazgatóhelyettesként, illetve tanárként alkalmazták, nyilván az az elgondolás vezette őket, hogy a gimnáziumnak szüksége van egy tapasztalt, az intézmény ügyeit minden vonatkozásban jól ismerő munkatársra. Nála megfelelőbb személyt aligha találhattak volna erre a tisztségre, s ő ezt a feladatot a legteljesebb mértékben betöltötte. Kitűnik ez azokból a nyilatkozatokból, amelyeket a pataki gimnázium igazgatói munkájának értékelése során tettek. 1966-ig végezte a tanítás és az igazgatóhelyettesi teendők felelősségteljes munkáját, s az év végén leköszönt. Szerénységére jellemző, hogy a vele együtt nyugdíjba vonuló tanártársai számára rendezett összeövetelen sem vett részt, nem akarta, hogy őt bármilyen formában is ünnepeljék. A sok munkával eltöltött 35 év után kissé megfáradva kezdte el a pihenést a pataki iskola szomszédságában, a Szemere utcában. Életének több mint fele a kollégium szolgálatában folyt le, a nyugalom éveit is a közelében akarta tölteni. Pihenése nem meddő szemlélődés volt. Talált magának munkát, elsősorban angoltudását szerette volna minél több pataki tanulónak továbbadni, ezért magánórákat adott. Egészségi állapota kielégítő volt, de az évek múlásával egyre fáradékonyabb lett. Korábbi műtétje következtében szervezete lassanként leromlott, régi, zömök, erőteljes alkata megtört.

1972. február 2-án hirtelen és váratlanul halt meg. Kívánsága szerint a pataki református templomból temették, és ugyancsak végakaratára szerint csupán egy bibliai ige és imádság hangzott el koporsója mellett, a 90. szoltár két versén kívül. Életútja az utókor számára a pataki iskoláért mindig tenni akaró, pataki diákmúlttal, kiváló szaktudással, mély emberiséggel rendelkező, a történelmi idők szükség-szerűségét felismerő felelős pedagógust és intézményvezetőt példázza.

(1997)

Bojtor István

Széphalom szelleme

Húsz éves a Kazinczy Ferenc Társaság

A Kazinczy Ferenc Társaság létrehozására többen is gondoltak. 1984-ben a február végi evangélikáció után Panyuscsikné Kovács Mária tanárnővel Göncruszkán beszélgettünk. Szóba jött a „Kazinczy-ház” is. Nagy nyelvújítónk holdvilágos estéken gyakran kocsizott Bányácskáról (amelyet ő Széphalomnak keresztelt el) Göncruszkára. Klára húgát ugyanis Krajnik József kassai táblabíró vette feleségül. Szép udvarházukban nevelték az író gyermekeit. József és Ferenc sógorok igen szerették egymást, és a két testvér, Ferenc és Klára is. A család utolsó leszármazottja, Kazinczy Mária (meghalt és eltemetve Göncruszkán 1954-ben) elköltözése után az üresen álló épületet halálra ítélték. Ebben az időben kiadták a jelszót, „pusztuljon mindaz, ami régi”. A lakosság nekibuzdult és szanaszét hordta az ősi bútorokat, tárgyakat. A termelőszövetkezet burgonyát tárolt benne, és takarékosági okokból régi könyvekkel, iratcsomókkal fűtötték a helyiségeket, hogy idejében csírázzon a vetőgumó. Panyuscsikné Kovács Máriaival egyetértettünk abban, hogy a ház megmentése alaposan meghaladja képességeinket, és csak összefogással érhető el. Elutaztunk tehát Sátoraljaújhelybe, ahol Kovács Dániel főiskolai tanár szívesen és azzal fogadott bennünket, hogy éppen most tervezi egy Kazinczy Ferenc Társaság megalapítását. Ezután Gulyás Mihály író, szerkesztőt kerestük fel, aki Sinka Istvánhoz és Veres Péterhez hasonlóan magyar gondolkodású és erősen baloldali volt, több kiténtetés tulajdonosa. Számunkra azonban elsősorban Abaúj szelme, hiszen Garadnán született, ott is

hunyt el 2003-ban. Szeme fölcsillant, mikor meghallotta, hogy Abaúj múltját és egyben jövőjét szerelnénk menteni. Hangsúlyozta, hogy az értelmiség kötelessége tisztelni, megbecsülni a hagyományokat és erre nevelni a nemzetet. Összekötéseivel a „Kazinczy-ház” megmentése érdekében megmozgatta a járást, a megyét, sőt országos illetékeseket is. Ő volt az, aki a hibás kommunista intézkedéseket előadásaiban és írásaiban bíráltni merészelt. Csodálkozásomra visszamosolygott: – *Nézd, nekem ezt is lehet.* Találkoztunk Hőgye Istvánnal, az újhelyi Zempléni Levéltár igazgatójával és Szabó Sándor encsi tanárral, múzeumvezetővel, akik éppen akkor vetették magukat intenzív Kazinczy-kutatásba.

Először 1984. október 12-én Sátoraljaújhelyben, Hőgye István szobájában gyűltünk össze. A falról Kazinczy Ferenc képe nézett ránk. Hazaszerető, hagyományt, népet, történelmet, művészetet, nyelvünket szerető kis csapatunk tudományos fokozattól, pártállástól, a társadalmi és vallási hovatartozástól függetlenül, vita nélkül, tökéletesen egyetértett a Kazinczy Ferenc Társaság megalapításával. Többszöri találkozásunk eredményeképp a Hazafias Népfront „szárnyai alatt” elkészült az alapszabály, amelyet Sátoraljaújhely Városi Tanácsa is jóváhagyott, Daragó Ferenc és Katona Rezső segítségével köszönhetően. A Városi Tanács Hatósági Osztálya II. 242-3/1985 szám alatt engedélyezte a Társaság működését. Sátoraljaújhelyben vagy Sárospatakon legyen a központja? Kazinczy Ferenc a sátoraljaújhelyi levéltárban dolgozott. Ez eldöntötte a kérdést.

A közösségek szervezetbe tömörülnek, és módszert, célt tűznek ki maguk elé. Két hibás szélsőség kísért. Egyik a túlszervezés, ahol a bürokrácia útvesztőiben tanácstalanul bolyonganak a cselekedni vágyók. Másik hiba a szabadelvűség, ahol mindenki mindent úgy csinál, ahogy akar. Összetartás, közös cél és módszer nélkül széthull minden. Hála Istennek, Társaságunkat egyik hiba sem rendítette meg. Mindenki megtalálta önként vagy fölkérésre vállalt helyét. Az elnök dicsősége nem ragyog jobban a pénztárosénál, s nem előzi meg a 180 oldalas könyvet író a most belépő új tagot. Egyenlőképpen tiszteljük, segítjük, sőt szeretjük egymást, társadalmi munkában dolgozunk. A Társaság legfőbb szerve a Közgyűlés, ahol bármely tag föl szólalhat, javasolhat és bírálhat. A Társaság rendes tagját ajánlásra az elnökség fogadja el és veszi nyilvántartásba. Pártoló tagok lehetnek azok a magyar vagy külföldi állampolgárok, akik Társaságunk célkitűzéseit szellemileg vagy anyagilag segítik. Tiszteletbeli tagokat az elnökség javaslatára hazai vagy külföldi állampolgárok közül választhatunk. Társaságunk súlyának első jeleként megalakulásunk után Péchy Blanka színművészt és Újszászy Kálmán professzort tüntettük ki ezzel a címmel. Péchy Blanka (1894-1988) érdemes művész hozta létre 1962-ben a Kazinczy-díj alapítványát. *Beszélni nehéz* című könyvét többször kiadták. Hatása egész Magyarországra kiterjedt. Újszászy Kálmán (1902-1994) teológiai tanár, Szabó Zoltán professzortársával népfőiskolát alapított és faluszemináriumot kezdeményezett Sárospatakon. A *falu* című tanulmányában (1936) leszögezi, hogy a falut tanítani kell, és nemzeti értékünként tisztelve kell rá építeni. Mindkét tiszteletbeli tag példát mutatott az értelmiségnek, hogyan kell magyar népünk szellemi és anyagi fölemelkedéséért kötelességtudóan és felelősségteljesen dolgozni.

Az alakuló közgyűlés 1985-ben Kováts Dániel nyelvészt, irodalomtörténészt, a

sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskola főiskolai tanárát választotta elnöknek. Rendkívüli tudása, magyar népünk iránti szeretete, közösséget összefogó és eszmei irányító képessége, személyiségének varázsa, tudományos és közéleti aktivitása páratlan. Nyugalomba vonulása után családjá közelébe, Szegedre költözött. Sárospatak és Sátoraljaújhely egyaránt megtisztelte őt díszpolgársággal. Kováts Dánielt követően közgyűlésünk Fehér József irodalomtörténészt, a Kazinczy Múzeum igazgatóját választotta elnöknek. Tudományos felkészültsége, Társaságunk tagjai iránti baráti magatartása, intézményvezetői gyakorlata miatt erre kiválóan alkalmas. Alelnökünk 1985-ben Gulyás Mihály és Bencsik János tokaji múzeumigazgató lett, a jegyző Fehér József. A Társaság megalakulásakor Hőgye István volt a titkár, aki később betegsége miatt lemondott, és Kiss Endre József könyvtáros vette át feladatát. A pénztáros Kissné Nagy Zsuzsa.

A Kazinczy Társaság célja, hogy tiszta szellemiséggel, igaz tudománnyal tápláljon bennünket. A globalizáció korában élünk: az egész világot átfogó, mindenkire vonatkozó világuralmi törekvés egymás leutánzását, azonos szintű és színű életformát hoz létre. A félművelt népréteg boldogan illeszkedik ebbe. Változó divatot utánoz. A reklámozók nyereségvágyból pillanatonként váltogatják vagy csomagolják át a régi árucikkeket. A Kazinczy Társaság nem a globalizációt, a konzumárut propagálja, hanem a népi, nemzeti, történelmi értékek föltárásával üde forrásvizet kínál. Országépítő feladat megoldására hívja az egyéneket és a vele egyetértő tudományos szervezeteket. Lehetőséget ad írók, helytörténészek, tudósok alkotásainak kibontakozására. Ha föllapozzuk a *Széphalom* évkönyvet, ismert és ismeretlen tehetségek nevét olvashatjuk, akik értékes munkájukkal, szellemi kincsekkel gyarapítják az olvasókat. Társaságunk tehát nem valami újat kezdett, hanem régi, elszakadt fonalakat kötött össze, és az

előttünk járók – a kassai Kazinczy Társaság vagy Zemplén vármegyei Kazinczy Kör – nyomába lépett.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyét a hátrányos helyzetű vidékek közé sorolják. Infrastrukturális szempontból jogosan. Magyarország szegény vidéke, de csak anyagilag. Történelmi, szellemi vonatkozásban első helyen áll. Nagy hiba volna ilyen szellemi, történelmi forrásvidéken az irodalmi munkát elhagyni. Vidékünkön megmaradtak hatszáz-kilencszáz éves templomok, négy-ötyszáz éves egyházi edények, népi varrottások, ősi eszközök, gazdag őskori lelőhelyek. Itt készült el a magyar nyelvű remekmű, Károlyi Gáspár Bibliája. Kazinczy Ferenc világot járt nyelvújító Széphalomból irányított, tanított és tájékoztatót. Éppen idejében alakult meg 1985-ben a Kazinczy Ferenc Társaság, hogy tisztogassa a magyar gondolkozást, gyarapítsa tudásunkat, mert az Európai Uniónak nem mutatós vásári dolgokkal, hanem csak páratlan értékű magyar kincseinkkel lehetünk büszke tagjai.

A Kazinczy Társaság munkájának zömét irodalmi kiadványok alkotják. Színvonalas szakmai anyagot kínálnak igényes olvasóiknak. Első helyen Kazinczy Ferenc életművét gondozzuk.

Az irodalmi és tudományos kiadványok között legtekintélyesebb a *Széphalom*. Első kötete 1986-ban jelent meg, szerkesztette: Kováts Dániel. A világos barna színű, puha kötés fedőlapján: „Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1. szám”. Középen a Társaság emblémája. Klasszicista stílusban görög templomra emlékeztető oszlopos bejárat. A mauzóleumot Kazinczy Ferenc tervezte, legkedvesebb rajzai közé tartozott. Az évkönyv hátlapján: 1986. Ára 70 Forint. 328 oldalon, B/5 formátumban, egyszerű gépirással jelent meg. Tellinger István grafikai illusztrálják. Ízléses, áttekinthető, jól olvasható. A megyei levéltár miskolci műhelyében sokszorosították, 800 példányban. Csorba Csaba volt akkor a levéltár igazgatója, aki a Társaság megalakulásától

kezdve elnökségünk tagja. A *Széphalom* külalakja azóta megszépült, terjedelme növekedett, tartalma változatlanul elsőrangú. A legutóbbi, 15. szám 2005-ben jelent meg. Valamennyit Kováts Dániel szerkesztette, kivéve az 1990-ben készült 10. kötetet, amely az ő 70. születésnapjára készült. A Társaság belső információáramlását szolgáló *Hirlevél* első száma írógéppel készült 1984. november 1-jén. Azóta évente kétszer folyamatosan megjelenik, Fehér József, Hógye István és Kováts Dániel szerkesztésében. Életrajzokat, eseményeket, előadásokat találunk benne.

A Társaság által vagy gondozásában kiadott művek száma igen jelentős, 1985-2006 között mintegy 70 könyv jelent meg. Ezek között kuriózumok a facsimile kiadások: így a *Biblia Kazinczy Ferenc szavaival* (1991) vagy az *Imádságok Kazinczy Ferenc szavaival* (2004). A *Tövises és virágok* két kiadásban jelent meg. A legnagyobb munka azonban kétségtelenül a *Sátoraljaújhely lexikona* (2001), amelyről a *Zempléni Múza* 2005. évi 2. száma Katona Rezsóné tollából részletes ismertetést közölt.

A Társaság rendezvényei közül igen tekintélyesek a szabadegyetemek: Gönc: Károlyi és a reformáció (1990); Encs: Anyanyelvünk (1992); Szikszó: Honismeret (1996); Felsővadász – Kassa: Irodalmi hagyományok (1998); Fony: Kazinczy emlékhelyek (2000); Sátoraljaújhely: Történelmi személyiség (2002); Fony: Magyarság és európaiság (2004). A helyi, regionális, országos konferenciák célja az anyanyelv ápolása, a népi-nemzeti értékek hasznosítása, tanulmányi versenyek, pályázatok kiírása, honismeretre nevelés. Munkánkat ezen túl kiállítások, emlékünnepek, koszorúzások, valamint gazdag belföldi és határon túli kapcsolatok jelzik.

A *Széphalom* legrégebb és legújabb lapjait forgatom. Mi volt ebben fontos és jó? A tanulás, önismeret, önbecsülés, bátorítás. Korszakváltásban, világfelfordulásban élünk. A kommunizmus közösséget, államit, egyen-

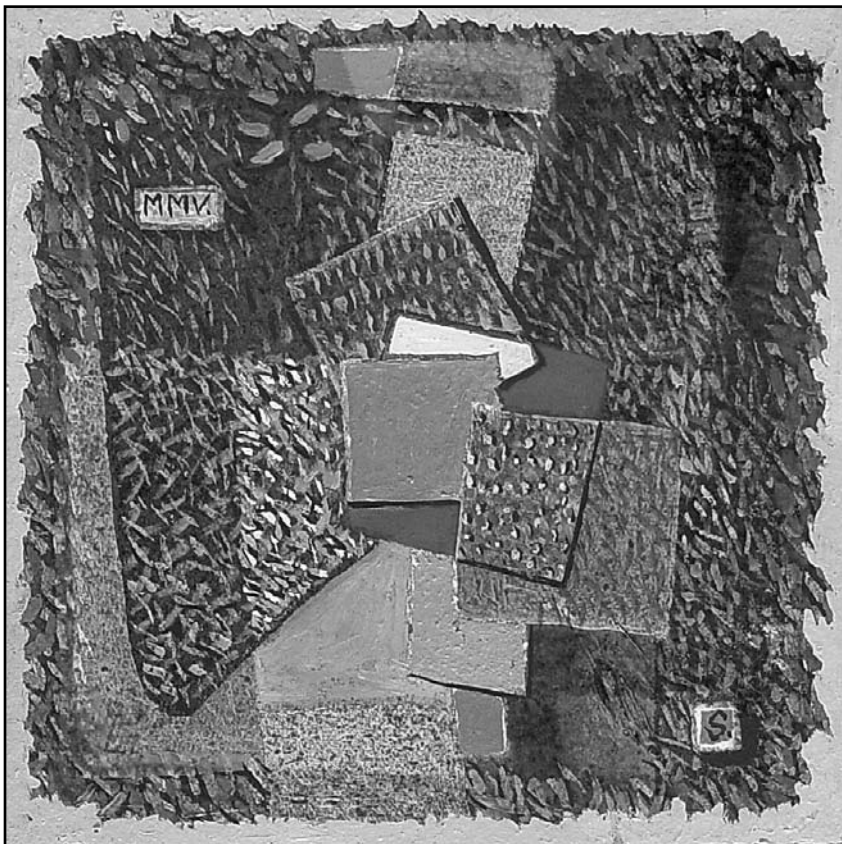

lőséget propagált, az 1990-es politikai változás után privatizációt sürgetnek és milliommokat ünnepelnek. A *Széphalom* sem régen, sem újabban nem került ellentmondásba önmagával, munkáját éppen úgy helyeselték a rendszerváltozás előtti társadalom tudósai, mint jelen időnk szellemi vezetői. A körülmények, gondolkodások, politikai változások közepette a *Széphalom* fölött nem szállt el

az idő. Éppen olyan érdekes és értékes, mint húsz évvel ezelőtt. Az 1985-ben elfogadott társasági alapszabályt nem kellett módosítanunk, kiadványainkat sem kell szégyelnünk vagy zúzdába dobunk.

Húsz év alatt kicsírázott és felnövekedett egy piciny mag. Adja Isten, hogy a virágzásnak indult Kazinczy Ferenc Társaság terebélyesedjen minél erősebb termőfává!

(Szerkesztőségünk kegyelettel emlékezik a közelmúltban elhunyt Hőgye Istvánra.)

Kompozíció

Pintér János

A nemzet múzeuma

A Magyar Nemzeti Múzeum alapítása óta eltelt két évszázad alatt hatalmas mennyiségű, zömében páratlan és pótolhatatlan tárgyi és dokumentációs anyag gyűlt össze az intézményben. Igaz ez akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy a 19. század utolsó harmadától egyes gyűjteményei, mint önálló múzeumok (Iparművészeti Múzeum, Néprajzi Múzeum, Természettudományi Múzeum, Szépművészeti Múzeum) működtek tovább. Kiválásuk során a gyűjtőkörükbe ítélt műtárgyakat is magukkal vitték, bár ennek a döntésnek átgondoltságát és szakszerűségét egyes esetekben még ma is vitatják. Arról sem szabad megfeledkeznünk a régészeti leletek és a műtárgyállomány számbavétele során, hogy a második világháború alatt, Budapest ostroma idején a bombázások, belövések és fosztogatások következtében szinte minden gyűjteményt jelentős kár ért. Mindezek ellenére bizvást állíthatjuk, hogy a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött nemzeti kulturális örökség nélkül csak hiányos ismereteink lennének a Kárpát-medencében a honfoglalás előtt élt népek múltjáról és a magyarság napjainkig tartó történetéről. Ugyancsak nehezen vitatható az is, hogy a Nemzeti Múzeum is hozzátett valamit a magyar és az egyetemes kultúra gyarapításához, fejlesztéséhez a mögöttünk hagyott kétszáz esztendő során.

Ez a kiadvány azzal a céllal készült, hogy számot adjon a Magyar Nemzeti Múzeumban és vidéki fiiláléiban (Vármúzeum – Esztergom, Mátyás király Múzeum – Visegrád, Rákóczi Múzeum – Sárospatak)

őrzött és gondozott muzeális anyagokról. Nem tekintettük feladatunknak az intézmény történetének részletes feldolgozását – elsősorban terjedelmi okokból –, hanem arra törekedtünk, hogy a több mint 700 ezer darab régészeti emlékanyagot, a 320 ezret meghaladó numizmatikai anyagot, a 110 ezer darab feletti emléktárgyat, a félszázazernyi képzőművészeti alkotást, a közel 700 ezernyi dokumentációs és fénykép anyagot csoportosítva és egyúttal részletesen bemutatva tárjuk az olvasó elé. Szándékunk volt az is, hogy bemutassuk, miként alakultak a múzeumba bekerült műtárgyak gyűjteményekké, és ez utóbbi anyaga, összetétele hogyan változott tartalmilag és mennyiségileg. A műtárgyak nagyobb részéről a nagyközönségnek nincs tudomása, hiszen nem szerepeltek a különböző állandó vagy időszakos kiállításokon, és a kiadványok sem tesznek róluk említést.

A kötet elkészítése során határozott törekvésünk volt, hogy a könyv ne csak a múzeumi szakmának szóljon, azaz ne magunknak írjunk, hanem mindazoknak, akik érdeklődnek hazánk kulturális öröksége, értékei iránt. Az érdeklődés a társadalom részéről jelentősen megnőtt az utolsó évtizedben, még ha ez a látogatottságban látványosan nem is jelentkezik. Ma már Magyarországon is elfogadott álláspont, hogy a múzeumoknak az emberek ismeretgyarapítási igényeit kell kielégíteniük magas színvonalon, kellemes, kulturált körülmények között. De a társadalom nemcsak a látnivalókra, a „kirakatra” kíváncsi,

hanem a színpalak mögötti világra is. Ezért beszélünk, mint a közeli jövőben megvalósítandó feladatról, a tanulmányi raktárak kialakításáról, ezért biztosítunk esetenként lehetőséget a nyilvánosság elől elzárt gyűjteménytárak, raktárak, restaurátorműhelyek stb. megtekintésére. Ha támogatókat (anyagiakat és erkölcsieket) akarunk szerezni a múzeumoknak és azok szerzői tevékenységének, akkor többet kell mutatnunk magunkból. A társadalom részéről jogos az igény arra, hogy megtudja, a múzeumok vajon jól sáfárolnak-e a fenntartásukra, működésükre fordított összegekkel, és hogyan tesznek eleget annak a kötelezettségüknek, amely szerint gyűjteni, őrizni, feldolgozni és bemutatni kell a profiljukba tartozó műtárgyakat, műkincseket. Ehhez a megismeréshez, megismertetéshez kívánt a Magyar Nemzeti Múzeum hozzájárulni jelen kiadványával. Ezért a szerzőknek tudományos megalapozottságú, képekkel, jegyzetekkel és ajánló bibliográfiával ellátott, olvasmányos stílusban összevált kéziratos kellett készíteniük.

A bevezető tanulmány ismerteti a kétszáz esztendő legfontosabb történéseit az alapítástól napjainkig. Itt olvashatunk azokról a fordulópontokról, amelyek a múzeum működését számottevően befolyásolták. Így a különböző gyűjtemények kiszakadásáról (esetenként kiszakításáról), vagy éppen beolvadásáról, a két világháború közötti Gyűjteményegyetemmel összefüggő változásokról, a második világháború pusztításairól, az intézményi struktúra alakulásáról stb. Ezt követően találkozunk a 36 szerző által feldolgozott 47 gyűjtemény történetével, amelyhez csatlakoznak az említett három filiálét 10 szerző által bemutatott fejezetek. A tanulmányok írói valamennyien az intézmények munkatársai, az egyes gyűjtemények jelenlegi kurátorai. A régészeti gyűjteményektől az Éremtáron, az Ötvösgyűjteményen vagy éppen a Történelmi Képcsarnokon át a Fényképtár és a Textilgyűjtemény anyagáig széles skálán

helyezhető el a Magyar Nemzeti Múzeum műtárgyállománya. Ahhoz, hogy ezt a szerzői tevékenység, hatalmas tudományos és művelődéstörténeti forrásanyagot egységes mederbe tudjuk terelni, a szerkesztőbizottság közreműködésével a szerkesztő megfogalmazta azokat a legfontosabb szempontokat, amelyeket a szerzőknek figyelembe kellett venniük. Ezek az alábbiak: 1.) A gyűjtemény létrejötte, fejlődése, a gyűjtési szempontok változásai. 2.) A gyűjtemény anyagának csoportosítása. 3.) A gyűjtemény elhelyezése, raktári körülmények, állagvédelmi állapot, nyilvántartási helyzet. 4.) A gyűjtemény közzétételének eredményei és hiányai. A gyűjteményismertetőben ki kellett térni arra is, hogy a műtárgyállomány mennyiben és hogyan szolgálta a múzeumi alapfeladatok megvalósítását. A publikációkban szerepeltetni kellett azokat a munkatársakat, akik tevékenységükkel hozzájárultak, vagy éppen meghatározó szerepet tölthettek be az adott gyűjtemény gyarapításában, fejlesztésében. Nagyobb időszakokként (általában tízévenként) ismertettük a műtárgyállomány gyarapodását, s végül közöltük a 2001. december 31-ei állapotot.

A tanulmányok többsége úttörő jellegű munka eredménye, mert kevés átfogó ismertető jelent meg a múzeum gyűjteményeiről, illetve csak azok egy-egy része kapott publikációs lehetőséget. A különböző múzeumtörténeti kiadványok nagy vonalakban szóltak a jelentősebbnek ítélt (tehát nem valamennyi) gyűjteményről, illetve jobbra Fejős Imre feldolgozásait ismételték. A szerzők munkáit a múzeumi irattárakban, adattárakban található dokumentumok, valamint levéltári és könyvtári források felhasználásával készítették el. Az egyes dolgozatokhoz az adott gyűjtemény jeles darabjairól készült fényképeket mellékeltek. A műtárgyak egy része nem először szerepel a kiadványban. Mint a Nemzeti Múzeum unikális műkincsei, jelzik az adott gyűjtemény kvalitásait, ugyanakkor más

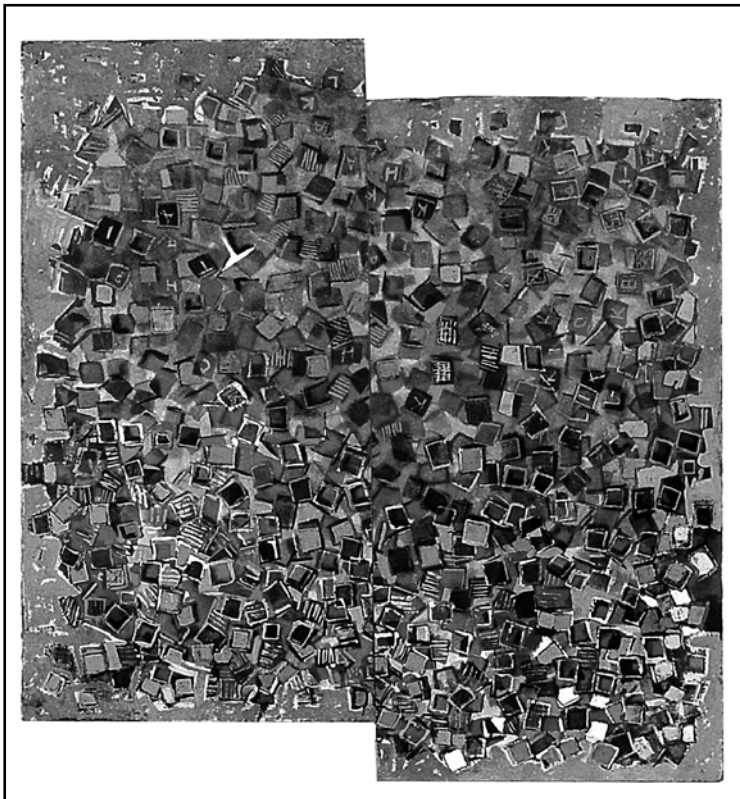

emléktárgyak eddig még sohasem kerültek a nyilvánosság elé, vagy csak szűk kört érintő szakmai kiadványban jelentek meg. Végül az irodalomjegyzékben a felhasználó, illetve az ajánlott publikációkat tüntették fel a szerzők.

A múzeum alapításának 100. évfordulóján jelent meg „A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene” c. jubileumi kiadvány. Ezt

a ma már alig néhány példányban fellelhető könyvet, mint alapmunkát használják az intézmény múltja iránt érdeklődők. Szándékaink szerint a jelen kötet is azzal a céllal készült, hogy az utánunk következő nemzedékek biztos kiindulópontként használhassák további kutatásaikhoz, ismereteik gyarapításához. Bízunk benne, hogy ez a törekvésünk sem lesz eredménytelen.

(A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei, szerkesztette: Pintér János, Budapest, 2002. A bicentenáriumi alkalmából megjelent, közel 800 oldalas, nagyalakú, gazdagon illusztrált kötet szerkesztői előszava részletének közlésével köszöntjük hazánk első számú közgyűjteményét.)

Sziget

Kaló Béla

A Parnasszus körül

Kalász László versei és
Erdélyi Z. János Thomas Bernhard - fordításai

(*Posztumusz mítoszok*) Hét esztendeje immár, hogy elhunyt Kalász László (1933-1999), az észak-magyarországi Bódva-völgy József Attila-díjas költője, aki a sárospataki tanítóképző elvégzése után egész életét egy kis borsodi faluban, Szalonnán élte le, s lett egy nemzedék csaknem feledésbe merült legendája. Halála előtt egy évvel jelent meg tizedik kötete, a *Nagy jövő mögöttünk*, s most napvilágot látott hátrahagyott verseinek posztumusz kötete: *A világ dallama*. A már ismert és az évtizedek alatt sokat méltatott Kalász-képen ez a verseskönyv nem változtat, legföljebb még árnyaltabbá teszi azt a pikúrát, amelyet róla alakított ki korábban a (még) versolvasó közönség.

Kalász a *Kalevala* költője, balladás magyar lélek, amely már kiveszett nemcsak a lírából, de a közgondolkodásból is. Anakronisztikus? Inkább mitikus, amennyiben elfogadjuk Cassirer definícióját a mítoszteremtő elméről: „*Sohasem passzív módon észlel, tevékenysége nem merül ki a dolgok puszta szemlélésében. Minden megfigyelése az érzelem és az akarat aktusaiból származik.*” Kalász törzsi költő volt, amennyiben a törzsi szervezet még hordozza a hagyományokat, a nemzeti sajátosságokat. Vagyis nem divatos, nem européer. Internacjonalizmusa legföljebb megyehatárokat lépett át, a Cserehát „magaslatairól” nem volt érdemes tovább néznie.

Kalász bölcs volt. Képes volt függetleníteni magát életstílusunk anarchikus ritmusától. Több mint negyven évig ugyanarról volt szó nála: a bartóki líramodell és a folklórba ágyazott szellemi érdeklődés összhangjának le-

hetőségéről. S aztán a nagy kísértés, a Halál is ott motoz utolsó verseinek java részében:

*Azt hogy
meddig élek
nem tudom
nem tudom hogy végső percem miként lesz
fetrengő kínban
sár-ravatalon
mocskom harapva
S öngyilkos kezem
vagy ránc-simultan
bomlássá nyugodva*

(Azt hogy)

Utolsó éveiben gyakran volt kórtermek lakója. Rusztikus, fanyar humora néha cserben hagyta, idegei nem mindig engedelmestek az elmének. Aki ismeri Hrabal utolsó esztendőinek krónikáját, sok analógiát vélhet felfedezni Kalász és a cseh íróóriás sorsa között.

A posztumusz kötetre leginkább Jánosi Zoltán megállapításai jellemzőek: „*a kalevalázó félhosszú vers a Kalász-esztétikában egyszerre jelent stílusimitációt, önstilizációt, intertextuális kapcsolatlétesítést, új poétikai érték- és formakeresést.*” – s nem véletlen, hogy a líra folklórelemeit kutató irodalomtudós foglalkozott-foglalkozik eme költészet motívum-gyökereivel. Az eddigi legalaposabb Kalász-monográfus viszont Cs. Varga István, aki *Költő a Bódva-völgyben* címmel összefoglalta életművét.

Az évek során, első kötetének (*Szánj meg idő*, 1967) megjelenése óta szinte mindent leírtak róla. Kalászt a régi hatalom is kedvel-

te, mert hiányzott belőle az anarchia minden formája. Inkább félreállt, „letörölte”. Vagy viccet csinált mindenkiből, a patetikum, álhumánus által szentnek tartott „érzeményekből” is. Tehette, ő valóban hitt abban (és sorsa bizonyította is), hogy itt „élned s halnod kell.” 73 éves lenne, még élhetne s alkothatna. Műve így is egységes egész, a legjobbak mindig ugyanazt írják, Kalásznál sem tudunk újat mondani: szerelem, halál, élet, az emberi szerep (mint minden alkotásban évezredek óta) egyéni, a folklórban gyökerező, a már ismert formákat felelevenítő és megújító kifejezése – nos ouvre-je ennyi.

A legenda – ha szűkebb körben is, de – tovább él, bár töri az idő. Az emlékezetben úgy marad meg mindenkinek, aki ismerte, mint saját szabadságát soha el nem veszítő, az életet derűs szkepticizmussal szemlélő, időtlen és kortalan alkotó. Egy-egy sora, „beszólásai”, játékos nyelvi szöfacsarásai máig közszájon forognak. Posztumusz mítoszait, utolsó verseit, ennek fényében olvashatjuk.

(*Út a nihil felé*) Magyar nyelven most jelent meg először a világhírű osztrák próza- és drámaíró, Thomas Bernhard (1931-1989) fiatalkori verseinek gyűjteménye *A Hold kardja alatt* címmel. A fordító, Erdélyi Z. János korábban magyarra ültette a rokonlélek osztrák Georg Trakl (1887-1914) költeményeit; Bernhard, mint költő, témaválasztásában hasonlít a századfordulós expresszionista elődhöz. A hit keresése, a gyökértelen, minden köteléktől megszabadított egyed alakja, a paraszti lét és genesis tudata, s a halál örökös közelsége (a későbbi állandó téma) már a huszonéves alkotó motívumai között is szerepel.

Thomas Bernhard betegsége ab ovo produkálta azt a mizantropikus, nihilbe torkolló mikrovilágot és magatartásmódot, amelyet tökéletesre fejlesztett, s gyakorolt haláláig. Az ő útja a saját útja volt, nem úgy, mint az emberek millióinak, akik valami másra törekcsenek, mint amik valójában, s mindig valamely más úton kívánnak járni, mint ami megadatott nekik. Ahogyan egy interjúban

vallja: „Az ember nem változik. Alapjában már gyermekkorban ugyanaz, ilyen értelemben én sem változtam soha.”

Bernhard nem szerette a nyugalmas és természetes dolgokat, az ál-nyugalmat, a harmóniának hazudott állapotot: „*Kapaszkodom megmentő szalmaszálba // Átdőf tekintete, vak vágaton // tartok sötétbe, gondolatba zárva, // hol nem maradt, csak kő és rágalom.*” A megkeseredett költő már ott van a versekben, s a fordító ezt kiválóan érzékelteti. Azt a tényt, hogy az élet túlnyomó részre kellemetlen, s így az emberek gyakran önmagukba zárkóznak, a lírikus jól látta. Negatív világvélemény, s végletesen kiábrándult depresszív alkat nagy tehetséggel. Ez Bernhard öntörvényű, filozofikus világa, individuuma.

Taszító ez az aura, az életigenlő ember fel fogása merőben különbözik a léte és lelke füstveg függönyön át szemlélő alkattól. A lélek alkonya, a lelki koldusattitúd már a korai Bernhard gondolatvilágában is jelen van. Ötvennyolc éves korára aztán eljut a teljes ürességig, persze mindig jön valami addig is, mint írja egy önéletrajzában, de amit várhatunk, az a puszta kétségbeesés, az elhasznált élet, a nihil. Ami van: a félelem, a bénító üresség, az „eltengedett élet”, hiszen „*akár kamrában, akár hivatalban, akár kastélyban vagy kunyhóban élsz, akár az észak mágusa vagy, akár a dél idiotája, végső soron egyre megy.*” Erdélyi Z. János fordítása jól tükrözteti a kegyetlen és vigasztalan valóságtérképű alkotó egész életre szóló ars poeticáját: a társadalomból végérvényesen kiszakadt ember önpusztító magányának vállalását.

A cikluscímek is sokatmondóak, pl.: *A földön és a pokolban, Kéiegett városok, Halál és kakukkfű* vagy *Az éj, mely átszúrja a szívedet*. Bernhard verseit olvasva felismerhető: a belsőt betakarja a külső, mert az ember itt áll meztelen, s fel akar öltözködni abba, amit leír. A kiszolgáltatottság élvezetté válik, már az ifjú szerző is kétségkívül mazochista. Expresszionista és szürrealista hatásokat is fölfedezhetünk a versekben, s némi utánérzéseket is (olykor az angol Dylan Thomas

(1914-1953) is eszünkbe juthat Traklon kívül). Bernhard később megtagadta, vagy nem nagyon ismerte el lírikusi munkásságát („költészet akkor jön létre, ha mindent kikapcsol az ember”), de ezt nevezhetjük álarcnak is, hiszen élete vége felé prózai munkáit sem tartotta különösebben számon. *„Kidobom a dolgokat, mint egy hőlégballonból. Kidobjuk a homokzsákokat, ezek a könyvek, és egyre magasabbra emelkedünk”* – vallotta.

Az ember logikus módon egyre többet lát, mert az idő végpontjában áll. Ez egyrészt haladás, másrészt tapasztalás. Vagy gonoszság, ahogyan Bernhard véli. Hiszen vannak mondatok, amelyek önmagukban véve csak szétesnek és a semmiben oldódnak föl, csak hogy igen jól vannak felépítve, és jobban izgatják a fantáziánkat, mint a legtöbb másik, amit leírtak.

Fekete-fehér verseket olvashatunk Thomas Bernhard könyvében. Ahol minden éjszaka

már csak egyórányi alvás. Amikor még nem a haláltól fél az ember, csak önmagától és az emberektől, hiszen *„gyötréssel ébred valamennyi nap, beszédemben van/gyászom legendája bezárva”*. Persze egy életet lehetetlen pontosan leírni, s még lehetetlenebb kitergetni. Bernhard szerint az életet nem lehet elmagyarázni.

Szellemileg kilúgozódik az olvasó, mikor leteszi ezt a kötetet. Felejteni akarja a sok negatívumot, az élet ellökésének ezt a koncentrált módját, de valami mégis megmarad. S ez nem egyéb, mint saját érzéseink, lelkiismeretünk és tapasztalásaink lenyomata. Erdélyi Z. János kiváló műfordítása út a prózaíró Bernhardhoz: egy végső soron dekadens, terméketlen sorshoz, amely összességében mégis kiemelkedő nyelvi-poétikai teljesítményt produkált, egyszerűt és megismételhetetlent.

(A világ dallama. Kalász László versei, szerkesztette: Kalász Antónia, lektorálta és az utószót írta: Jánosi Zoltán, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2005; Thomas Bernhard: A Hold kardja alatt. Összegejtött versek, fordította: Erdélyi Z. János, Napkút Kiadó, Budapest, 2005)

Máriás József

Száz tárca Balla Lászlótól

Az Ungváron élő író, újságíró neve jól ismert a kárpátaljai irodalmi közéletet figyelemmel kísérők számára, hiszen 1965-87 között több mint két évtizeden át vezette főszerkesztőként a *Kárpáti Igaz Szó* c. napilapot. Balla László most száz tárcát gyűjtött össze és tett közzé legújabb kötetében. Több évtizedes újságírói pályafutásának kedvenc kifejezési formái voltak e színes, a korhangulat és személyes érzések kifejezésére szolgáló történetek, gondolatszilánkok. Ihlető forrásai közt ott található a gyermekkor tündérvilága, a család élető melege, a jelen eseményeire való reakciók belső készítése, az idős kor gyötrelmeinek sztoikus elfogadása. Természetesen mindegyik mögött ott van rejtetten, áttételesen vagy közvetlen megjelenítésben a megélt történelmi háttér, amely a kárpátaljai magyarság sorsát alakította – a kisebbségbe jutott nemzetörzsek közül a legmostohább módon. Manapság, amikor ez a műfaj szinte teljesen kikopott az információra, főleg pedig szenzációra éhes napisajtó hasábjairól, felüdülésként hat a magyar újságírásban oly nagy jelentőséggel bíró, klasszikus íróink által előszeretettel művelt publicisztikai miniatűrök olvasása. Bennük és általuk egy számunkra sok tekintetben értelmetlen, abszurd világ kerül életközébe. Azon túl pedig egy olyan személyiség, aki a *Szegény ember vízzel főz* című könyvében (2002) számot vet négy évtizedes újságírói múltjával, örömeivel és gondjaival. Nem hallgatva el azt sem, hogy annak voltak árnyoldalai is: „*teljes egészében vállalom mindazt, amit az újság szolgáltatában csele-*

kedtem; azt is, ami utólag hibának minősül, de aminek a meglépe az akkori súlyos politikai helyzetben, a ránk nehezedő sokszoros nyomás alatt – kényszer volt. (...) Hogy betölthessük magyar szellemi műhely szerepünket (és kívülünk más nem volt akkor Kárpátalján), ezért a hatalomnak meszesemenő engedményeket kellett tennünk. (...) ha lapszerkesztői munkám közben néha túlléptem bizonyos tűréshatárokon, eközben elkövetett hibáim éppen küldetés-tudatomból sarjadtak. A lap megteremtését, életben tartását, föllendítését, szellemi műhely jellegének kifejlesztését annyira predestinált feladatommak tekintettem, hogy gyakran úgy éreztem: ennek mindent alá kell és alá szabad vetnem.”

Ennek az őszinte vallomásnak az ismeretében olvasva és mérlegelve a könyvből elének táruló politikai, társadalmi és személyes háttér, keret, a kép rendkívül összetett, bonyolult és változatos. Számvetés mindazzal, ami velük, vele és körülötte történt. Az írások és szerzőjük javára írhatjuk, hogy nem kíván másnak mutatkozni, mint amilyen az ifjúság hevületében, a férfikor társadalmilag megszabott életpályáján mutatkozott. „Cintányéros” volt egy zenekarban, kinek egyszerre kellett igazodnia a karmesterhez, s adni magából a legjobbat, ami művészi képességeiből fakadt, amit szerepe, a zenekarban elfoglalt helye kínált. S amiként hőse azonosult hangszerével, Balla Lászlóra vonatkoztatva is mondhatjuk: az írás ő maga; ő maga pedig az írás. Ő sem térhetett el a kötelező partitúrától, de amint arra kis rés nyílt a tiltások me-

rev, kemény falán, kitekint, túllát a zordon falakon. Szép példája ennek a sárgaszilvába oltott barackvessző parabolája. Válaszút elé kerül: pusztulni engedje a rügyeket, vagy „*megadva magát az alanynak – sőt annak részévé válva – kibontsa őket, felnevelje az új törzsön, a régi anya fiait, unokáit, dédunokáit, boldoguláshoz vezesse őket, teljesítve a sejtjeibe írt ősi parancsot: gyümölcsöt hozni?*” A Hűség szavára hallgat, fává terebélyesedik, évről évre bő termést hoz. A képben maga a szerző „szólal” meg, aki az utóbbi utat választja, számolva annak következményeivel is: „*Igen. Talán vállalni kell mindent. Vállalni azt is, hogy csélcsapnak, következtellenek gondolják, olyannak, aki nem ad magára, aki megadja magát a sorsának. Mert sok parancs közt, amely utunkat megszabja, van egy legfőbb parancs: az Élet.*” Azt mondhatnánk, könnyű ez az utólagos maga mentés, ám a tárcá alatt az 1980-as évszám olvasható.

A nyolcvanas évek végén kibontakozó glasznosztly előtt keletkezett írásokban is ott rejlik a társadalomkritika csírája, a realitások visszasságainak rejtett bírálata. Elégtétellel nyugtázza például a hóemberré alacsonyodott, a kert sarkába került nagyvezér szobra sorsát. (Az írás keltezése: 1970!) Maga is vágyott a Kosztolányi által megverselt mézes kenyérre, utalva az irodalomtanításban uralkodó sematizmusra, tiltótáblákra (1974). Az idő vaspályáin, kupéba zártan is szeretne hegy tetején álló, viharokkal dacoló fenyő, jókedvű, „a szabad természet gyönyöreit élvező, fára mászó” ember lenni. De a vonat kérlelhetetlenül rohog, a pillanat varázsa pedig elmúlik (1973). A remény azonban nem halhat el. Ezt példázza a lombkoronájától megfosztott bükkfa életakarata is. A tisztás közepén pompázó, büszke tartású, villámtól elrútított, megrokkant, megcsúfolt növény újra kihajtott, amelynek csonkjait az idő múltával sok kis hajtás lepte el (1977). Megvetéssel szól a ranglétrán felemelkedett tisztviselő torzult jelleméről (1978). Az e korszakban

keletkezett, e kötetben közölt írások témájának zömét az ifjúság, a családi élet ihletik. A hajdani búzamezők, az unokát megörvendezettető kacszás sikerélménye, a labdázás, amelyben ott rejlik az „örök emberi törekvés: kergetni, utolérni, elérni valamit” szándéka. A játék szimbolikus értelmet nyer, vágyaink, álmaink megtestesítője: „*Egész életünkben így futunk valamennyien a labda után, és ritka az a pillanat, amikor végre a mienk...*” (1982).

A nyugdíjazást (1987) követő esztendő a felmérés, a számvetés napjait, éveit hozták el Balla László számára. A *végtelenben találkoznak* címmel megjelent hat kötetnyi önéletírás is jobban megérthető, ha melléjük társítjuk az ekkor keletkezett tárcákat, amelyek közül jó néhányat a nyíregyházi Kelet-Magyarország közölt. A harmadik életkor szimbolikus magasából nyílik rálátás a letűnt világra, a megélt eseményekre, a sors- és jellempróbáló időkre. Domináns bennük a nosztalgia, az oly sokszor előbukkanó „vajon miért?” kérdés minduntalan előtérbe nyomulása, az a szomorú, immár jóvátehetetlen felismerés is, miszerint „*nem kellett volna oly sok ifjúkori ideálmotól eltántorodnom*”. Az ungvári Munkácsy Mihály utcai ház erkélyéről a város forgatagában elmélyülő hajdan volt kislány gondola rezignáltan állapítja meg: „*milyen másképp lett volna, ha az a kisfiú, férfitá cseperedvén, majd megöregedvén, egyszer-egyszer nem azon az úton indul el, amely – mint később kitudt – nem vezet jóra.*” Pedig benne is ott munkált az ifjúság önmegvalósításra készítő hajlama. Ő is a maga útját kívánta járni, aki a tanulmányát bíráló professzornak odaveti: „*Rendben van, hogy Lenin így gondolja, de nekem más a véleményem.*” Lehetett volna más úton haladni? Költői kérdésként sem vetődhetett fel! Vinnie, cipelnie kellett a batyut, sorsát, mint a háború miatt bezárt kassai gimnáziumból haza utazó hajdani kisdiaáknak. Az ifjúság emlékkútjából fölmerülő képhez hozzátoldódik az akkor hetvenkettedik évében járó író ta-

pasztalása. „Hányszor előfordult később is, hogy a józan észre nem hallgatva, irdatlan batyukat kanyarítottam a vállamra, fölvaltam erőmön fölül feladatok megoldását, azután fájón tapasztaltam, hogy kilyukadt a járdán vonszolt lepedő, és vissza kell fordulni.” De egyáltalán lehetséges-e visszafordulni? A letűnt idő megismételhetetlen. Az író egyetlen dolgot tehet: őszintén szembe nézni a múlttal, bevallani tévedését, vállalni gyengeségeit, szavaival figyelmeztetni, inteni, élettapasztalatokat összegezni. E tárcákban alig van nyoma a moralizálás kísértésének, szándékának. Prózaí miniatűrjeit motívumként, részletező elemekként szánja egy képzeletbeli freskóhoz – nem hiába készült képzőművésznek –, amely az utána jövők gondolataiban, megrajzolandó társadalomképként áll előttünk. Belülről

ábrázolja azt, amit mi kívülről ítélünk meg. Épp ezért kell visszafognunk magunkat. Balla Lászlót sorsa Kárpátaljához kötötte. Tárcáiból az élet napos és árnyékos oldalai villannak fel. Kevés öröm, annál több gond, a külső erők hatalmi súlya, kényszere alatt görnyedő élet. Írásai sorsa, akár a vadgesztenyéé: van, amelyik terméketlen aszfaltra esik, kiszárad, eltápassza egy jármű, semmivé lesz; van, amelyik termő talajba hull s maga is életet teremt, később fává terebélyesedik. E tárcák legjava is így kísér el bennünket a könyv olvasása után, érzéketlensé tesz egy világot, amely mintha nem is száz kilométerre, hanem egy fényévre lenne tőlünk. A vasfüggönyt még nem tűntette el teljességgel az idő. E könyv segít abban, hogy mögé pillantsunk, megértsük azt, ami oly sok tekintetben érthetetlen volt s maradt számunkra.

(Balla László: *Árva aranyesők. Száz tárcsa, Kárpáti Kiadó, Ungvár, 2004*)

■ ■ ■ Sárospataki öregdiák kapcsolatok ■ ■ ■

■ **Pataki Diákok Szövetsége (PADISZ)**

Az 1928-ban alapított szervezet a pataki diákmozgalom koordinációs szerve.
Székhely: 3950 Sárospatak, Kazinczy út 40., Pf. 186.
www.padisz.hu; www.patakidiak.hu

■ **Sárospataki Református Kollégium Alapítvány**

Székhely: 3950 Sárospatak, Rákóczi út 1.
Levelezési cím: 1255 Budapest, Pf.: 72
Adószám: 19070520-1-05
Forint számlaszám: MKB 10300002-20397630-00003285
E-mail: srk_alapitvany@yahoo.co.uk; honlap: www.srka.hu

■ **Öregdiák Vendégház**

3950 Sárospatak, Kazinczy út 40.
Sárospatak történelmi belvárosában, az Iskolakert szomszédságában, felszerelt konyhával, kerti pavilonnal; osztálytalálkozó és nagyobb létszámú baráti összejövetelekhez is ajánljuk.
Információ, szállásfoglalás: Erdős Tamás, 06-20/324-0432
www.patakidiak.hu/bertalan; www.sarospatok.net/szallas
E-mail: oregdiakvh@pr.hu

Számunk szerzői

Bojtor István 1928-ban született Debrecenben. Református lelkész, író, a Kazinczy Ferenc Társaság alelnöke.

Bolvári-Takács Gábor PhD 1967-ben született Sárospatakon. Történész, művelődésszervező, jogász, a Magyar Telekom Szimfonikus Zenekar ügyvezető igazgatója, a Magyar Táncművészeti Főiskola tudományos főmunkatársa, lapunk főszerkesztője.

Cs. Varga István PhD 1946-ban született Kapuváron. Irodalomtörténész, az irodalomtudomány kandidátusa, az ELTE habilitált tszv. főiskolai tanára.

Cseh Károly 1952-ben született Borsodgeszten. Költő, műfordító.

Egey Emese PhD 1966-ban született Budapesten. Tanár, lapunk szerkesztőbizottsági tagja.

Fecske Csaba 1948-ban született Szögligeten. Költő, publicista.

Göncz László PhD 1960-ban született Muraszombatban. Író, történész, művelődésszervező, a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet (Lendva) igazgatója, a *Muratáj* szerkesztője.

Horváth Krisztina 1976-ban született Sátoraljaújhelyben. Gimnáziumi tanár, igazgatóhelyettes, a Miskolci Egyetem PhD-hallgatója.

Kaló Béla 1954-ben született Dormándon. Tanár, újságíró, kritikus.

Kelemen Judit DLA 1966-ban született Hatvanban. Zenepedagógus, a ME Comenius Tanítóképző Főiskolai Kar tszv. főiskolai docense.

Máriás József 1940-ben született Felsőbányán. Ny. újságíró, a romániai *Szatmári Hírlap* volt főszerkesztője.

Novotny Tihamér 1952-ben született Tatán. Művészeti író, szerkesztő.

Pintér János 1942-ben született Budapesten. Történész, muzeológus, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgató-helyettese.

Takács Béla (1930, Sárospatak – 1997, Debrecen). Református lelkész, a néprajztudomány kandidátusa, a sárospataki, majd a debreceni Református Kollégium múzeumának igazgatója.

Vitányi Iván 1925-ben született Debrecenben. Művelődéskutató, esztéta, a szociológiai tudomány doktora, az MTA Szociológiai Intézete tudományos tanácsadója, országgyűlési képviselő.